

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (16), 2011

Київ 2011

Внесено до переліку наукових фахових видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 26.01.2011 № 1-05/1

*Схвалено до друку Координаційно-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 27 жовтня 2011 № 34)*

Схвалено до друку Вченою радою НАВС (протокол від 29 листопада 2011 № 22)

Редакційна рада:

В.І. Фаринник (голова) — нач. ГСУ МВС України; **В.В. Коваленко** — чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., ректор Нац. акад. внутр. справ; **І.П. Красюк** (заст. голови) — засл. юрист України, канд. юрид. наук, нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.І. Шахун** — чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., перший проректор Нац. акад. внутр. справ з навчальної роботи

Редакційна колегія:

В.В. Коваленко (голов. ред.) — чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., ректор Нац. акад. внутр. справ;

В.П. Бахін — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т держ. податкової служби України);

В.Г. Гончаренко — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **О.Є. Користін** — д-р юрид. наук, проф., вчений секретар секретаріату Вченої ради Нац. акад. внутр. справ; **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук., проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **В.С. Кузьмічов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **М.Я. Сегай** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головка** — д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.П. Черних** — чл.-кор. НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **В.О. Шаповалова** — д-р фармацевт. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **В.В. Сєднєв** — д-р мед. наук, доц. (Донец. наук.-дослід. ін-т судових експертиз МЮ України), проф. Академії суддів України; **В.Д. Суценко** — засл. юрист України, канд. юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В.С. Печніков** — заст. дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.В. Неня** — нач. відділу. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — пров. спец. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України)

Криміналістичний вісник : [наук.-практ. зб. / голов. ред. Коваленко В. та ін.] / ДНДЕКЦ К82 МВС України; НАВС. — К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2011. — № 2 (16). — 212 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із залобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Бахин В.П., Карпов Н.С.

О необходимости ликвидации или преобразования института
понятых в процедуре расследования преступлений6

Бордюгов Л.Г.

Загальна схема експертного дослідження причинного зв'язку
в судовій інженерно-екологічній експертизі11

Басиста І.В.

Початкові рішення слідчого, що приймаються на досудовому
слідстві: теоретичні основи16

Степанюк Р.Л., Ланта С.П.

Криміналістична характеристика злочинів, які вчиняють у сфері
житлово-комунального господарства України23

Дроздов А.В.

Первоначальный этап расследования преступлений29

Скрипник М.М., Башинський Е.В.

Психологія діяльності експерта34

Палійчук В.П.

Проблемні питання охорони авторських прав
на комп'ютерні програми38

Патрелюк Д.А.

Предмет допиту у справах про незаконні заволодіння транспортними
засобами, вчинені неповнолітніми особами43

Тимошенко А.И.

Анализ особенностей аффективных состояний
субъекта преступления51

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Меленевська З.С., Садченко О.О.

Оціночна діяльність експерта-почеркознавця як основний
компонент діяльності судового експерта58

Соколова И.Ф., Позий В.С., Поштарук Д.А.

Судебно-психологическая экспертиза как фактор підвищення
достовірності експертної оцінки при розслідуванні
дорожно-транспортних происшествий67

Пазинич Т.А.

Ознаки зовнішності людини: їх особливості та значення
для вирішення окремих завдань розслідування71

Скрипко Г.О.

Проблеми криміналістичної експертизи волокон та волокнистих матеріалів, пов'язані з пріоритетністю використання текстильним сектором поліефірних волокон. Шляхи їх вирішення77

Космина Н.Н.

Особенности осмотра места происшествия при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков83

Гримайло Е.А., Назарова Т.В.

О некоторых проблемах лингвистической экспертизы текстов, содержащих цитаты89

Калюга К.В.

Щодо побудови методичної моделі розумової та практичної діяльності слідчого94

Дивнич А.В.

Методичні та практичні аспекти експертної грошової оцінки вартості земель сільськогосподарського призначення98

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Князев С.М.

Судово-психологічна експертиза у справах про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди108

Маланчак В.Є., Бешлей І.Ю.

Визначення вартості частини майна, що підлягає поверненню учасникові при виході його з товариства з обмеженою відповідальністю, з урахуванням висновків будівельно-технічних і товарознавчих експертиз114

Домбровский Л.В.

Застосування сучасних методів шумоочищення фонограм119

Лозов'юк А.Г.

Специфіка мистецтвознавчих досліджень творів прикладного мистецтва126

Стабровський О.І.

Особенности визначення швидкостей руху автомобілів перед зіткненням у випадку переміщення одного з них при відкиданні з увімкненою передачею і вимкненим двигуном133

Токарева Н.В.

Исследование в многообъектных экспертизах кратких рукописных записей, имеющих в своем составе одноименные письменные знаки, выполненные простыми по конструктивной сложности движениями138

Шкоркин С.О.

Значение диагностических признаков элементов заводской контактной точечной сварки в практической деятельности экспертов, занимающихся комплексным исследованием транспортных средств148

Серединський В.В.

Особливості проведення товарознавчого дослідження
підробок одягу брендів виробників160

Костюк В.Л.

Проблемні аспекти діяльності патрульної служби ГУ МВС України
в місті Києві із забезпечення охорони громадського порядку166

Партоленко Н.В.

Використання спеціальних знань у нотаріальній діяльності172

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Чудінова А.В.

Використання дактилоскопічної інформації: передовий досвід
країн світу та перспективи розвитку в Україні179

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисніков В.М.

Професор С.М. Трегубов – видатний вчений-криміналіст
Російської імперії (до 145- річчя з дня народження)183

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ

Свобода Є.Ю., Сизоненко А.С.

Кримінальна реєстрація: історія та сучасність196

Королишин І.М.

Підготовка кадрів для експертно-криміналістичної служби
органів внутрішніх справ колишнього СРСР та України203

До уваги авторів!211

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.12 : 343.14 + 343.132

В.П. Бахин, доктор юридических наук, професор,
професор кафедри уголовного права, уголовного процесса
и криминалистики Национального университета
государственной налоговой службы Украины

Н.С. Карпов, доктор юридических наук,
професор кафедри уголовного процесса
Национальной академии внутренних дел Украины

О НЕОБХОДИМОСТИ ЛИКВИДАЦИИ ИЛИ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПОНЯТЫХ В ПРОЦЕДУРЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проанализированы некоторые аспекты существования и реформирования института понятых.

Ключевые слова: понятые, институт понятых, расследование преступлений, следственные действия.

Проаналізовано деякі аспекти існування та реформування інституту понятих.

Some aspects of existence and reformation of the institute of witnesses are analysed.

Институт понятых — это публичное проявление недоверия к должностному лицу, его профессиональным качествам и гражданской совести [1].

Институт понятых призван обеспечивать правомерность и достоверность проведения следственных действий. Он упоминается в «Соборном Уложении» 1649 года, а также есть информация об уточнении его во время Судебной реформы 1864 года. И.Я. Фойницкий отмечал, что введение института понятых связано с недоверием производившей предварительное следствие полиции, и он должен был быть ликвидирован в связи с его переходом к судебным следователям [2, с. 253], но, как известно, сохранился до сегодняшнего дня.

Во многих странах участие понятых при производстве следственных действий не предусмотрено, потому что в обществе существует доверие к правоохранительным органам, в то время как в Украине (равно как и в России) его нет.

В странах, где существует институт понятых, проведение расследования значительно затягивается, нарушаются предусмотренные уголовно-процессуальными кодексами (далее — УПК) сроки расследования, что, в свою очередь, приводит к переполнению камер предварительного заключения, причем как подозреваемыми, так и обвиняемыми [3, с. 32].

В большинстве случаев с момента проведения следственного действия с участием понятых до судебного заседания проходит несколько месяцев, а иногда и лет. В результате понятые не всегда могут вспомнить порядок и содержание проведенных следственных действий.

Значительное увеличение времени на проведение расследования с участием понятых происходит по ряду причин [4]:

- организация подбора понятых и их привлечение;
- присутствие понятых при проведении следственных действий;
- проведение следственных действий (например, осмотр трупа) в недоступных или жизнеопасных местах;
- оказание понятыми помощи подозреваемому в побеге или уничтожении следов преступления;
- привлечение понятых к крупномасштабным специальным операциям, когда проводятся осмотры и обыски большой группы подозреваемых, в большом количестве помещений, находящихся в разных районах, при наличии множества разнообразных объектов (предметов) для обнаружения и фиксации;
- отказ граждан от участия в качестве понятых и другие причины.

Понятно, что присутствие понятых рассчитано на честность действий участников следственных действий, но на практике нередко понятые не наблюдают и не видят, **что именно и как** делают следователи и дознаватели, то есть не контролируют действия лиц, ведущих расследование. Кроме того, понятые обычно не компетентны, и в результате превращаются лишь в статистов «для подписи». Например, из практики известен случай, произошедший в городе Киеве, когда осмотр трупа убитого в квартире был проведен формально. На допросе брат погибшего сказал, что в доме есть деньги, после чего без него был проведен повторный осмотр квартиры. В одной комнате находились следователь с понятыми, а в другой — оперативные работники, которые нашли и присвоили деньги. При этом понятые ничего не видели, и, естественно, этот факт не был отражен в протоколе осмотра.

Известны случаи, когда понятыми при осмотре места происшествия пытались стать подозреваемые, чтобы выяснить степень осведомленности следствия об обстоятельствах преступления и принять ответные меры [5, с. 103].

Многие юристы (О.Я. Баев, Р.С. Белкин, А.Р. Белкин, И.В. Вернидубов, В.Т. Мальяренко, А.Р. Михайленко, Е.Д. Лукьянчиков, В.М. Тертышник, В.Т. Томин, О.П. Булейко и др.) предлагали реформирование института понятых [6; 7; 8; 9]. Так, Е.Д. Лукьянчиков считает, что институт понятых заслуживает поддержки, но не решает проблему доверия государства к следователям в процессе расследования [10, с. 202]. В свою очередь, Р.С. Белкин отмечал, что понятые не компетентны в

деятельности следователей, правомерности их действий, а значит, не могут гарантировать законность осуществляемых следственных действий [11, с. 130]. В своей последней работе он высказал сомнение в пользу данного института: «Пессимистически глядя в будущее, я почти уверен, что... институт понятых... благополучно доживет до следующей правовой реформы и, может быть, переживет и ее» [12, с. 211].

Согласно ст. 170 УПК РФ понятия **участвуют** при производстве необходимых следственных действий, а не **присутствуют** при этом.

В настоящее время УПК Украины предусматривает участие понятых при обыске, выемке, осмотрах, предъявлении для опознания, воспроизведении обстановки и обстоятельств события (при освидетельствовании необходимость участия понятых определяет следователь). Участие понятых может потребоваться и при других следственных действиях, например, при невозможности или отказе от подписи протокола [13, 197—198].

Понятно, что в некоторых случаях понятия должны обладать определенным интеллектуально-этическим уровнем, чтобы понимать и правильно воспринимать ход происходящего, например, в области компьютерной информации и техники [14, с. 63—64].

В США и Великобритании законодательством в области уголовного процесса институт понятых не предусмотрен. Например, полицейский ночью, задержав преступника при краже, доставляет в участок и докладывает обо всем произошедшем дежурному следователю, который потом допрашивает задержанного. Если задержанный подтверждает доклад полицейского, то без длительной процедуры расследования преступника присуждают к незначительной мере наказания. Если же он оспаривает сообщение полицейского, то проводится полноценное расследование преступления.

В Германии, Франции и других странах при проведении следственных действий лишь в редких случаях (например, при обыске жилого помещения без присутствия его владельца) возможно участие понятых.

Отказываться полностью от института понятых как в Украине, так и в России никто не решается. И если при допросе (особенно при опросе предполагаемых подозреваемых оперативными сотрудниками) использование института понятых не помешает, то отдельные следственные действия можно бы было проводить без участия понятых по усмотрению следователя [13, с. 197]. Во всяком случае, если институт понятых сохранится, то необходимо предусмотреть возможность отвода понятых, когда происходит вторжение в личную жизнь или семейную тайну [14, с. 65].

Будет ли сказанное предусмотрено в украинском законодательстве — неизвестно. В настоящее время в проекте УПК Украины (ст. 220) приглашение понятых (незаинтересованных лиц) предусмотрено, но не регламентированы ни их статус, ни полноценная процедура привлечения.

А вот что необходимо усилить в украинском законодательстве, так это борьбу с рукоприкладством и фальсификацией доказательств, что должно привести к повышению честности следователей и их помощников (оперативных работников) при проведении расследования.

В США, Великобритании, Канаде, Франции и других странах следователи и

полицейские ведут себя в рамках закона по ряду причин:

- ввиду давно сложившейся системы правоохранения;
- благодаря высокой оплате их работы;
- благодаря обеспечению жильем, медицинским страхованием, возможности получения высокой пенсии;

– ввиду применения жестких наказаний, вплоть до увольнения со службы при нарушении своих функций и т. д.

Каждый сотрудник такой службы, в отличие от украинских и российских правоохранителей, осознает последствия своих неправомερных действий, в то время как опрос населения, проведенный Харьковской правозащитной группой, показал, что жертвами рукоприкладства и жестокого обращения милиции в 2010 году стали 790 тыс. украинцев [15].

Следственные действия с точки зрения участия-неучастия в них понятых с целью экономии времени при расследовании преступлений можно разделить на две группы:

1) следственные действия, которые не могут осуществляться без привлечения понятых, например, при обыске жилья без его владельца;

2) следственные действия, при производстве которых, кроме следователя, присутствуют другие участники уголовного процесса и могут засвидетельствовать в протоколе происходящее в ходе следственных действий и их результаты (например, в осмотре места происшествия принимают участие специалисты, прокурор, потерпевший, его защитник, сотрудники милиции, технические помощники и т. д.). При этом состав участников второй группы должен определяться нормой УПК и решением следователя в соответствии с конкретным содержанием (планом) следственного действия.

Такие организационные усовершенствования существенно сэкономят время проведения следственных действий и процедуру расследования преступлений.

Об упрощении уголовного судопроизводства говорит и Ю.М. Грошевой, который предлагает введение «специальных» следственных действий через оперативно-разыскные действия [16, с. 39—40], как принято в некоторых зарубежных странах для получения судебных доказательств [17, с. 67—70].

В настоящее время в соответствии с ч. 3 ст. 170 УПК РФ в случае непривлечения понятых в протокол следственного действия вносится соответствующая запись, применяются технические средства фиксации хода следственного действия и его результатов. В случае невозможности применения технических средств следователь вносит в протокол соответствующую запись.

По мнению некоторых сторонников института понятых, он должен существовать на постоянной основе (аналогично формированию списков присяжных заседателей путем случайной выборки по спискам избирателей) с привлечением граждан в качестве понятых на несколько дней, но не более чем один раз в год, предусмотрев материальное вознаграждение за это участие [15, с. 65; 18, с. 36]. Вряд ли эта процедура целесообразна и рациональна, поскольку повлечет за собой значительные материальные затраты.

В заключение обсуждения вопроса о целесообразности сохранения института понятых невольно напрашивается вопрос: если наш институт понятых эффективен, почему на фоне общемировой тенденции унификации правовых систем ни

одна страна не приняла его на вооружение? Не потому ли, что его эффективность мнимая?

Список использованной литературы

1. Михайлов А. Институт понятых — архаизм российского уголовного судопроизводства / А. Михайлов // Законность. — 2003. — № 4. — С. 4—29.
2. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. — СПб, 1910. — 592 с.
3. Руднев В.И. Заключение под стражу и проблемы уменьшения количества лиц, находящихся в следственных изоляторах (результаты социологического исследования) / В.И. Руднев. — М. : РР 1, 2002. — 32 с.
4. Россинский С.Б. Производство обыска в форме специальной операции : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Россинский Сергей Борисович. — М., 2002. — 244 с.
5. Белоусов А.В. О необходимости изменений в институте понятых / А.В. Белоусов // Прокурорская и следственная практика. — 2000. — № 3-4. — С. 101—106.
6. Баев О.Я. Производство следственных действий: криминалистический анализ УПК России, практика, рекомендации : прак. пособ. / О.Я. Баев, Д.А. Солодов. — М. : ЭКСМО, 2009. — 240 с.
7. Булейко О.Л. Участь понятых у кримінальному процесі : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Булейко Ольга Леонидовна. — К., 2009. — 196 с.
8. Михайленко А.Р. Расследование преступлений. Законность и обеспечение прав граждан / А.Р. Михайленко. — К. : Юринком Интер, 1999. — 448 с.
9. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В.Т. Томин. — М. : Юрид. л-ра, 1991. — 240 с.
10. Лук'янчиков Е.Д. Участь понятых у кримінальному судочинстві / Е.Д. Лук'янчиков // Науковий вісник НАВСУ. — 2004. — № 5. — С. 196—203.
11. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. — М. : Юристь, 1997. — Т. 2. — 340 с.
12. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня / Р.С. Белкин. — М. : Норма, 2001. — 240 с.
13. Белкин А.Р. Вновь об участии понятых в следственных действиях / А.Р. Белкин // Криміналістика XXI століття : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 25—26 лист. 2010 р. — Харків : Право, 2010.
14. Долженко Н.И. Актуальные вопросы участия понятых в производстве следственных действий / Н.И. Долженко // Вестник криминалистики. — 2007. — Вып. 3 (23). — С. 63—65.
15. Моя милиция меня бережет? / Московский комсомолец в Украине. — 2011. — 18 — 25 января (№ 4 (668)).
16. Грошевой Ю.М. Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства / Ю.М. Грошевой // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. — 2010. — Вип. 19.
17. Кавалиерис А.К. Об одном аспекте интеграции криминалистической и оперативно-розыскной деятельности / А.К. Кавалиерис // Роль и значение деятельности профессора Р.С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики. — М., 2002.
18. Селезнев М. Понятой или свидетель? / М. Селезнев // Законность. — 1998. — № 1 (759). — С. 35—38.
19. Хитрова О.В. Участие понятых в российском уголовном судопроизводстве / О.В. Хитрова. — М. : Спарк, 1998. — 175 с.

УДК 343.983

Л.Г. Бордюгов, кандидат юридичних наук,
заступник директора Донецького науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства
юстиції України

ЗАГАЛЬНА СХЕМА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ В СУДОВІЙ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Висвітлено питання щодо експертного дослідження причинного зв'язку в судовій інженерно-екологічній експертизі, наведено методи, що застосовують під час цього дослідження.

Ключові слова: екологічна подія, причина, наслідок, причинність, причинний зв'язок, судова інженерно-екологічна експертиза.

Освещены вопросы экспертного исследования причинной связи в судебной инженерно-экологической экспертизе, приведены методы, применяемые во время этого исследования.

The article clarifies the issues of expert research in forensic engineering and environmental assessment. Methods used during this research are presented.

Як свідчить практика, екологічна подія найчастіше може бути наслідком кількох причин, різних за своєю значущістю, характером і походженням. Зазвичай вони є результатом взаємодії складної системи «людина — промисловий об'єкт — навколишнє середовище», в якій діють технічні, організаційні, санітарно-гігієнічні, інженерно-психологічні та інші чинники.

Проблема встановлення причин виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і визначення причинно-наслідкових залежностей порушення вимог екологічного законодавства і наслідків, що настали, є однією з основних під час розробки засобів із запобігання аналогічним подіям і прийняття рішень про притягнення до відповідальності правопорушників у сфері використання природних ресурсів, охорони довкілля та екологічної безпеки.

Під причиною слід розуміти явище, дію, що визначає, викликає, змінює, спричиняє або зумовлює інше явище, яке називають наслідком [1, с. 511]. Дія відбувається, якщо вона зумовлена (викликана) причиною [2, с. 60].

Зрозуміти явище можна лише тоді, коли не тільки окремі, а й взагалі всі його особливості буде розкрито як такі, що впливають із загального зв'язку, який лежить в їх основі [3, с. 203].

Причинні відносини між подіями або між подією та діями особи можуть залежати від низки матеріальних процесів, що діють за обставин, які досліджують.

Під причинністю або каузальністю слід розуміти зміну одного об'єкта в результаті матеріального впливу на нього іншого об'єкта [4, с. 463]. Поняття причинності застосовують завжди, коли здійснення однієї події виявляється достатньою підставою для очікування настання іншої [5, с. 15].

У літературних джерелах зазначено такі принципи причинності:

– необхідність — якщо є причина та необхідні умови її прояву, то обов'язково настає наслідок, а якщо є наслідок, то йому обов'язково передувала певна причина, що спричинила його;

– однозначність — однакові причини за однакових умов мають однакові наслідки, тобто причини (разом з умовами) повністю визначають характер наслідку; однакова причина за різних умов спричиняє неоднакові наслідки;

– усталеність — той самий (однотипний) причинний зв'язок може повторюватися багато разів;

– передування — причина завжди передує наслідкові;

– наступність — причина причини певної події є також причиною цієї події;

– близькість — причина та наслідок близькі у просторі та часі [6, с. 11—12].

Причинний зв'язок — об'єктивне явище, зумовлене закономірностями, знання про які є необхідною передумовою правильного експертного висновку. Якщо ці закономірності загальновідомі, то причинний зв'язок встановлюють безпосередньо працівники слідства та суду.

Однак на практиці трапляються випадки, дослідження причинності в яких потребує застосування знань про закономірності, що належать до спеціальних знань у галузі інженерної екології, а отже, призначення судової інженерно-екологічної експертизи. У більшості випадків тільки за наявності відповідного висновку експерта-еколога працівники судово-слідчих органів можуть правильно та обґрунтовано вирішити питання про причинний зв'язок.

Під час вирішення питання про причинний зв'язок у судовій інженерно-екологічній експертизі можуть застосовувати такі методи:

– метод єдиної схожості;

– метод єдиної розбіжності;

– об'єднаний метод схожості та розбіжності;

– метод супровідних змін;

– метод залишків.

Ці методи як методи експериментального дослідження розглядали у спільній праці американські філософи М. Коен і Е. Нагель [7]. Щодо судової експертизи детально їх описав З.М. Соколовський [8, с. 17—20].

Методичною основою проведення судових інженерно-екологічних експертиз із застосуванням зазначених методів є:

– проведення спостереження, тобто вивчення явища, що досліджується, у тому вигляді, в якому воно відбувається у реальних умовах;

– штучне відтворення обставин події (експеримент) з метою вивчення явища, що досліджується, у найбільш сприятливих умовах.

Застосовуючи метод єдиної схожості під час проведення судової інженерно-екологічної експертизи, експерт установлює причину шляхом порівняння обставин кількох випадків настання того самого явища. При цьому, якщо двом чи більше випадкам настання явища, що досліджується, передувала лише одна схожа обставина,

а інші попередні відрізнялися, то ця обставина і є причиною чи принаймні містить причину розглянутого явища.

Схема проведення судової інженерно-екологічної експертизи з використанням методу єдиної розбіжності полягає в такому. Якщо випадок, у якому явище, що досліджується, настає, і випадок, у якому воно не настає, схожі між собою у всіх попередніх обставинах, крім однієї (чи певної їх сукупності), що присутня лише у першому випадку, то ця обставина чи ця сукупність, щодо яких відрізняються ці два випадки, є причиною чи однією з необхідних умов явища.

Іноді судові інженерно-екологічні експертизи можуть проводити із застосуванням об'єднаного методу схожості та розбіжності. Якщо два чи більше випадків виникнення явища, що досліджується, схожі в тому, що в них наявна однакова обставина, а два і більше випадків невиникнення явища схожі в тому, що в них немає однакової обставини, то можна з певним ступенем імовірності визнати, що обставина, за якою відрізняються обидва випадки, є причиною явища, що досліджується.

У разі послідовного застосування методів схожості та розбіжності методом схожості встановлюють причину, яку на наступному етапі дослідження перевіряють методом розбіжності.

Схема проведення судової інженерно-екологічної експертизи із застосуванням методу супровідних змін полягає у такому.

Формулюють висновок про те, що одне явище є причиною чи необхідною умовою іншого явища, якщо з визначених змін першого явища впливають і зміни другого явища.

У цьому випадку як один з вихідних даних експертів пропонують використовувати передбачувану причину. Відтворюють явища, зв'язок між якими підлягає перевірці. Потім змінюють явище, передбачуване причиною, і спостерігають за результатом цієї зміни. Якщо після зміни першого явища змінюється і друге явище, то можна дійти висновку про те, що між ними існує причинний зв'язок.

У разі виконання судової інженерно-екологічної експертизи з використанням методу залишків від складного явища віднімають ту його частину, що є наслідком однієї обставини, після чого залишок шуканого явища повинен бути наслідком інших обставин.

Під час вирішення питання про причинний зв'язок слід пам'ятати, що «вчинок особи повинен бути визнаний необхідною умовою (причиною) зміни, що настала, у зовнішньому світі, коли за відсутності цієї дії зміни не відбулося б» [9, с. 179].

Тож встановлення необхідного причинного зв'язку, на відміну від випадкового зв'язку, потребує з'ясування, чи був наслідок, що настав, реально можливим наслідком здійсненого діяння. Крім того, наслідок повинен бути неминучим результатом саме цього діяння.

Питання про бездіяльність повинно бути вирішено так само, як воно вирішується у випадках вчинення злочину шляхом активних дій. Бездіяльність особи повинна бути не тільки однією з необхідних умов, але й причиною результату, що настав.

На практиці нерідко екологічна подія стає можливою у результаті виникнення несправності у системі забезпечення безпечного функціонування певного виробничого процесу, що може впливати на забруднення навколишнього природного середовища.

Вивчаючи характер виявленої несправності, час та умови її виникнення, експерт повинен визначити, чи могла відповідальна особа виявити несправність до моменту події, або ж несправність виникла миттєво. Вирішення цих питань дозволить встановити причинний зв'язок між діями відповідальної особи та технічною несправністю, а також причинний зв'язок між виявленою несправністю та подією, що настала.

Як правило, трапляються чотири основних варіанти комбінацій обставин події, які зображено на рис.

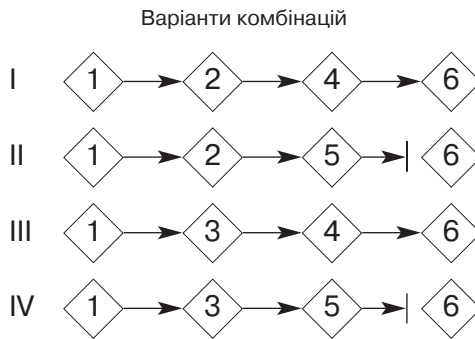
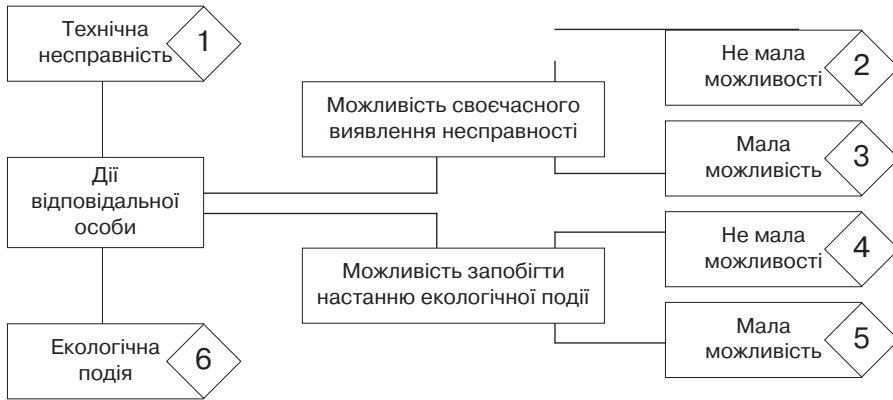

Рис. Дослідження причинного зв'язку між технічною несправністю та екологічною подією (символ | означає відсутність причинного зв'язку між технічною несправністю та екологічною подією)

Комбінація I. Відповідальна особа не могла виявити технічну несправність і не мала технічної можливості запобігти настанню екологічної події. За цих обставин технічна несправність є необхідною умовою настання події (причинно-діючим чинником) і перебуває з нею у причинному зв'язку.

Комбінація II. Відповідальна особа не могла виявити технічну несправність, але мала технічну можливість запобігти настанню екологічної події. У цьому випадку технічна несправність не створювала необхідної умови для настання події та не перебуває з нею у причинному зв'язку.

Комбінація III. Відповідальна особа виявила несправність, але не мала технічної можливості запобігти настанню події з моменту виникнення відмови у роботі

системи. За цих обставин технічна несправність є необхідною умовою настання екологічної події і перебуває з нею у причинному зв'язку.

Комбінація IV. Відповідальна особа виявила технічну несправність і мала технічну можливість запобігти настанню екологічної події. У цьому випадку технічна несправність не створює необхідної умови для настання події та не перебуває з нею у причинному зв'язку [10, с. 94—95].

Слід пам'ятати, що під час вирішення питання про причинний зв'язок необхідно враховувати такі положення:

- об'єкт дослідження (система) може бути у несправному, але у працездатному стані;

- система може діяти і в несправному стані;

- несправність системи або дії відповідальної особи повинні бути необхідною та достатньою умовою настання події.

Список використаної літератури

1. *Философский энциклопедический словарь* / [подгот. А.Л. Грекулова и др.] ; редкол. С.С. Аверинцев и др. — 2-е. изд. — М. : Сов. энцикл., 1989. — 815 с.
2. *Бунге М.* Причинность. Место принципа причинности в современной науке : пер. с англ. / М. Бунге. — М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. — 512 с.
3. *Кедров Б.М.* Закон основания. Соотношение законов логики и диалектики / Б.М. Кедров // *Диалектика и логика. Законы мышления.* — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. — С. 200—218.
4. *Философский словарь* / [под ред. И.Т. Фролова]. — 7-е изд., перераб. и доп. — М. : Республика, 2001. — 791 с.
5. *Хейс Д.* Причинный анализ в статистических исследованиях : пер. с англ. / Д. Хейс. — М. : Финансы и статистика, 1981. — 255 с.
6. *Козьмина А.В.* Методологические предпосылки последовательного использования каузальной и теологической причинности / А.В. Козьмина // *Социология: методология, методы и математическое моделирование.* — 2005. — № 21. — С. 5—28.
7. *Козн М.* Введение в логику и научный метод : пер. с англ. П.С. Куслия / М. Козн, Э. Нагель. — Челябинск : Социум, 2010. — 655 с.
8. *Соколовский З.М.* Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам : метод. пособ. / З.М. Соколовский. — К. : Ред.-изд. отдел МВД УССР, 1979. — 48 с.
9. *Церетели Т.В.* Причинная связь в уголовном праве / Т.В. Церетели. — М. : Госюр-издат, 1963. — 382 с.
10. *Евтюков С.А.* Дорожно-транспортные происшествия: расследование, реконструкция, экспертиза / С.А. Евтюков, Я.В. Васильев ; под ред. Евтюкова С.А. — СПб. : Изд-во ДНК. — 2008. — 392 с.

УДК 343.132:35.081.73

І.В. Басиста, кандидат юридичних наук, доцент,
перший заступник начальника Прикарпатського юридичного
інституту Львівського державного університету

ПОЧАТКОВІ РІШЕННЯ СЛІДЧОГО, ЩО ПРИЙМАЮТЬСЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Розглянуто питання щодо початкового рішення слідчого про порушення кримінальної справи, що є визначальним для проведення наступних стадій кримінального процесу та прийняття подальших рішень у процесі розслідування.

Ключові слова: порушення кримінальної справи, відмова у порушенні кримінальної справи, слідчий, досудове розслідування, початкові рішення.

Рассмотрены вопросы, касающиеся первоначального решения следователя о возбуждении уголовного дела, являющегося первостепенным для проведения последующих стадий уголовного процесса и принятия дальнейших решений в процессе расследования.

Problem questions concerning important first-stage decision of investigator as commencing a criminal case are examined in the article. In practice this decision is determinative for both existence of next stages of criminal process and making of next decisions in the process of investigation.

Запропоновані для розгляду питання слід порівнювати з процесуальним статусом слідчого, який задекларовано лише у ст. 114 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України). Однак повноваження слідчого є значно ширшими, і їх навряд чи можна визначити однією нормою закону.

Процесуальні права, обов'язки і відповідальність слідчого визначено у різних главах КПК України залежно від стадії кримінального судочинства, суті рішення, що його приймає слідчий, процесуального стану особи, інтереси якої воно зачіпає. Помилкове рішення або його відсутність у разі нагальної потреби, неможливість його виконання спричиняють негативні наслідки у вигляді застосування відповідних процесуальних санкцій: скасування прокурором незаконної та необґрунтованої постанови, відсторонення слідчого від провадження подальшого слідства (ст. 227 КПК України) тощо або втрата важливих у справі доказів. Саме тому детальний аналіз теоретичних основ прийняття слідчим початкових рішень є вкрай потрібним у разі проведення наукових пошуків і має неабияке значення для практичної діяльності.

Проблемам прийняття та оформлення процесуальних рішень присвячено дослідження С.С. Алексеєва, Р.С. Белкіна, В.М. Горшеньова, Ф.А. Григор'єва, А.П. Гуляєва, А.Я. Дубинського, В.О. Коновалової, П.А. Лупинської, Я.О. Мотовиловкера,

Ю.І. Новика, С.І. Цветкова, П.С. Єлькінд та інших авторів. Однак питання теоретичних основ для прийняття початкових рішень слідчим на досудовому розслідуванні має низку дискусійних аспектів, які буде розглянуто у цій статті.

Мета статті — визначення теоретичних основ прийняття слідчим початкових рішень і висловлення авторського бачення щодо тлумачення початкових рішень, які приймає слідчий на досудовому розслідуванні.

Важко переоцінити значення знань, необхідних слідчому для прийняття оптимальних рішень. Ю.М. Groшевий правильно зазначає, що під час прийняття рішень у кримінальному судочинстві використовують три «блоки» знань:

- правові та етичні знання;
- знання, здобуті в результаті суспільно-політичного, професійного та життєвого досвіду;
- знання, здобуті у процесі розгляду справи, у якій приймається рішення (про фактичні обставини, що підлягають доведенню у кримінальній справі) [1, с. 27].

Зрозуміло, що наявні знання потрібно правильно застосувати, без чого неможливе прийняття законного процесуального рішення.

Хибною є думка, що слідчий повинен бути абсолютно неупередженим. Не слід плутати зовсім різні поняття: безсторонність і неупередженість. Об'єктивний підхід слідчого до дослідження фактичних обставин справи, дійсно, виявляється в його неупередженості. Однак він не повинен бути безстороннім і байдужим. Навпаки, емоції, як правильно зазначає Ю.І. Ільченко, супроводжують процес пізнавальної діяльності слідчого, роблять його більш активним [2, с. 3]. В.І. Ленін підкреслював, що без людських емоцій ніколи не було, немає і не може бути людського пошуку істини [3, с. 112].

Проте, як неодноразово зазначав А.Я. Дубинський, варто мати на увазі те, що емоції не можуть бути покладені в основу прийняття процесуального рішення. Навпаки, здійснюючи оцінку наявних доказів і осмислюючи наявність підстав для ухвалення рішення, слідчий повинен уникати емоцій, по змозі придушувати їх. Підміна емоціями, почуттями і бажаннями необхідних знань абсолютно неприпустима. Не можна забувати чіткої і недвозначної вказівки закону на те, що внутрішнє переконання, відповідно до якого слідчий оцінює зібрані у справі докази, повинно базуватися на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності [4, с. 20—21].

Як відомо, рішення про порушення кримінальної справи, про прийняття її у своє провадження або про виділення справи в окреме провадження (її виокремлення) є початковими рішеннями слідчого на стадії досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 КПК України прокурор, слідчий та орган дізнання зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені або ті, що готуються, злочини, у тому числі й у справах, що не підлягають їх віданню. У ч. 2 ст. 97 КПК України зазначено, що за заявою або повідомленням про злочин прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані не пізніше триденного строку прийняти одне з трьох рішень: порушити кримінальну справу, відмовити у порушенні кримінальної справи, надіслати заяву або повідомлення за належністю.

Непорушення або несвоєчасне порушення кримінальної справи, як правило, призводить до укриття злочинів, втрати доказів, без яких ускладнюється чи

унеможливіюється встановлення істини у справі, а також до несвоечасного застосування заходів щодо розшуку осіб, які вчинили злочин. Також при цьому порушено права та законні інтереси потерпілих від злочину громадян. Водночас необґрунтоване порушення кримінальної справи теж є грубим порушенням закону. У цьому випадку незаслужено ставлять під сумнів честь і гідність людей, невинувато обмежують права та свободи громадян. Прокурори та слідчі даремно витрачають час і виконують непотрібну роботу.

Суб'єктами кримінального судочинства, які за наявності підстав мають право порушити кримінальну справу, є лише суд, прокурор, слідчий та орган дізнання. Мало того, відповідно до принципу публічності, закріпленого у ст. 4 КПК України, суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу у кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події злочину, осіб, винних у його вчиненні, з метою їх покарання. Отже, порушення кримінальної справи — це складне процесуальне поняття, під яким можна розуміти:

- по-перше, кримінально-процесуальний інститут, норми якого визначають умови, порядок і обставини порушення кримінальної справи;
- по-друге, стадію кримінального процесу, до складу якої входять дії та відносини, що наявні під час прийняття, розгляду та оформлення первинних відомостей про злочин;
- по-третє, окремий процесуальний акт — рішення, що передбачає винесення уповноваженими посадовими особами постанови про порушення кримінальної справи.

Необхідною передумовою порушення кримінальної справи є наявність законних приводів і підстав. Приводи — це передбачені законом джерела, на підставі яких органи дізнання, слідчий, прокурор і суд уповноважені порушити кримінальну справу, з яких вони одержують відомості про вчинені або ті, що готуються, злочини. У ч. 1 ст. 94 КПК України передбачено такі приводи для порушення кримінальної справи:

- заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;
- повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину;
- явка з повинною;
- повідомлення, опубліковані у пресі;
- безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Зазначений перелік приводів для порушення кримінальної справи є вичерпним.

Порядок приймання, реєстрації та розгляду повідомлень про злочини регулюється наказом МВС України від 14 квітня 2004 року № 400. Усю інформацію про злочини можна поділити на два види:

- інформація, що є приводом для порушення кримінальної справи (ч. 1 ст. 94 КПК України);
- інша інформація про події, що потребує проведення негайної перевірки, а саме:

інформація від громадян, представників громадськості та службових осіб, що надійшла телефоном (факсом), телеграфом, по радіо і телебаченню;

повідомлення персоналу медичних установ про звернення громадян з тілесними ушкодженнями, заподіяння яких могло бути наслідком злочинних дій;

повідомлення працівників відділів громадянства і реєстрації фізичних осіб про втрату громадянами паспортів за обставин, що викликають підозру у вчиненні злочину;

повідомлення співробітників Державтоінспекції про ДТП, що супроводжувалися загибеллю людей, завданням їм тілесних ушкоджень або суттєвими матеріальними збитками, а також про крадіжки транспортних засобів;

повідомлення працівників відділів реєстраційно-екзаменаційної роботи про втрату громадянами посвідчень на право керування автотранспортом і технічних паспортів на автомобілі за обставин, що викликають підозру у вчиненні злочину;

повідомлення працівників підрозділів охорони про ввімкнення приладів охоронно-пожежної сигналізації;

повідомлення працівників пожежної охорони під час пожежі (загоряння), що могла спричинити загибель людей або завдати шкоди їхньому здоров'ю, а також суттєвих матеріальних збитків майну усіх форм власності;

повідомлення про інші пригоди або факти, що стосуються боротьби зі злочинністю і забезпечення правопорядку;

листи страхових установ про звернення громадян за фактами правопорушень;

зведення про аварії на виробництві, епізоотії, стихійне лихо, нещасні випадки з людьми або інші надзвичайні події;

інша інформація.

У разі підтвердження цих фактів працівник органу дізнання, який проводив перевірку, складає мотивований рапорт (разом з матеріалами), внаслідок чого він набуває самостійного значення як привід для порушення кримінальної справи про злочин, виявлений безпосередньо правоохоронними органами (п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК України) [5, с. 126—128].

Згідно з ч. 2 ст. 94 КПК України підставою для порушення кримінальної справи є достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину (зокрема, небезпека для суспільства та кримінальне покарання). Достатніми вважають такі дані, які свідчать про факт злочину, що готується, або вчиненого злочину. При цьому не обов'язково, щоб ці дані повно і всебічно висвітлювали діяння, про яке йдеться, або викривали конкретну особу у вчиненні злочину. Встановлення цих обставин є завданням наступної стадії кримінального процесу — досудового розслідування. Порушувати кримінальну справу необхідно за наявності ознак злочину, визначених у загальній частині Кримінального кодексу України (далі — КК України).

За наявності відповідних приводів і підстав прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані відповідно до процесуального порядку, визначеного у ст. 98 КПК України, винести постанову про порушення кримінальної справи, зазначивши приводи і підстави для її порушення, статтю кримінального закону, за ознаками якої порушено справу, а також подальше її спрямування. Якщо на момент порушення кримінальної справи встановлено особу, яка вчинила злочин, щодо неї

повинно бути порушено кримінальну справу. За відсутності такої особи кримінальну справу порушують за фактом вчиненого злочину, що є припустимим і правомірним. У процесі розслідування такої справи зусилля органів дізнання і досудового слідства спрямовано на встановлення особи, яка вчинила злочин, і доведення її причетності до нього.

Після порушення справи:

- прокурор спрямовує справу для провадження досудового слідства або дізнання, слідчий розпочинає проведення досудового слідства, а орган дізнання починає дізнання;

- суд призначає до розгляду справу про злочин приватного обвинувачення.

Підстави для порушення кримінальної справи, визначені у відповідній постанові, повинні містити два необхідних елементи:

- наявність ознак злочину у події, що стала відомою органу дізнання, слідчому, прокуророві або суду;

- наявність достатніх даних, на основі яких встановлюються ознаки злочину.

Приймаючи рішення про порушення кримінальної справи, слід врахувати всі обставини, що мають значення для подальшого розслідування, визначити юридичну процедуру прийняття та виконання цього рішення. Чинним КПК України передбачено можливість оскарження до суду постанови про порушення кримінальної справи, копію якої відповідно до ч. 1—2 ст. 982 КПК України вручають особі, щодо якої порушено справу. За результатами розгляду скарги відповідно до ч. 16 ст. 2368 КПК України суддя мотивованою постановою залишає скаргу без задоволення або задовольняє скаргу, або скасовує постанову про порушення справи.

Процесуальне рішення слідчого про порушення кримінальної справи завжди зазначено у постанові як процесуальному документі. Є.Г. Коваленко доречно зазначає, що постанова — це рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, яке виніс одноосібно суддя чи апеляційний суд (п. 14 ст. 32 КПК України). Шляхом винесення постанови порушують кримінальну справу, притягують осіб як обвинувачених, вживають запобіжних заходів, призначають експертизи, припиняють і закривають справи тощо. Своїми постановами прокурори скасовують незаконні рішення органів розслідування.

Структура будь-якої постанови передбачає вступну, описову та резолютивну частини. У вступній частині вказують назву постанови, місце і час її складання, посаду особи, яка її склала, її ініціали та прізвище, стислий зміст справи. В описовій частині викладають встановлені обставини справи, надають оцінку, наводять підстави і мотиви прийнятого рішення, вказують статті закону, якими керувалася особа під час винесення постанови. У резолютивній частині викладають формулювання прийнятих рішень, інформацію про їх виконавців і надсилання копій процесуального документа заінтересованим особам. Постанову підписує уповноважена на те особа [6, с. 278].

Порушення кримінальної справи у більшості випадків означає визнання факту вчинення злочину і є підставою для провадження розслідування. Постанова про порушення кримінальної справи є правовою основою для проведення слідчих і процесуальних дій, спрямованих на розкриття злочину. Вона зобов'язує орган дізнання, слідчого і прокурора вжити в межах своєї компетенції всіх передбачених

законом заходів щодо встановлення подій злочину та осіб, винних у його вчиненні [6, с. 279—280].

Відповідно до ст. 113 КПК України розслідування починають після порушення кримінальної справи. Водночас як виняток у невідкладних випадках дозволено до прийняття рішення про порушення кримінальної справи провести огляд місця події для з'ясування наявності підстави для такого рішення (за наявності підстав кримінальну справу у таких випадках слід порушувати негайно, що відповідає ч. 2 ст. 190 КПК України), накласти арешт на кореспонденцію та зняти інформацію з каналів зв'язку. Отже, провадження слідчих дій до порушення кримінальної справи допускають лише у зазначених випадках. Це правило «за своїм значенням належить до основних ідей судового провадження» [7, с. 84].

Однак існують випадки, коли органи досудового слідства, порушуючи вимоги ч. 1 ст. 113 КПК України, провадили слідство без порушення кримінальної справи, а суди всупереч роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України, наданим у п. 13 постанови від 25 березня 1988 року № 3 «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування», не повертали такі справи для проведення додаткового розслідування, а виносили обвинувальні вироки, обмежуючись лише реагуванням на зазначені факти шляхом винесення окремих ухвал. Зазначені порушення вимог кримінально-процесуального закону є суттєвими, що призводять до скасування вироку. Як приклад можна навести кримінальну справу щодо обвинувачення гр. М., засудженого за ч. 1 ст. 222 КК України (нині — ст. 263) Київським районним судом м. Одеси, стосовно якої не було винесено постанови про порушення кримінальної справи, проте суд ухвалив обвинувальний вирок. Крім того, ані в постанові про пред'явлення обвинувачення, ані в обвинувальному висновку дії гр. М. не було кваліфіковано.

Рішення щодо прийняття до свого провадження кримінальної справи є правою підставою для її розслідування конкретною особою: дізнавачем, слідчим чи прокурором. З моменту винесення постанови про порушення кримінальної справи і прийняття її до провадження ця особа набуває всіх передбачених законом повноважень щодо виконання у справі слідчих та інших процесуальних дій. На неї покладається особиста відповідальність за їх своєчасне проведення, за всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи, прийняття законних та обґрунтованих рішень, забезпечення прав і законних інтересів громадян, яких залучають до розслідування.

З метою всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин вчинення злочину ст. 26 КПК України визначено підстави та порядок об'єднання і виокремлення кримінальних справ. Рішення слідчого про виокремлення справи теж реалізується через постанову і допускається тільки, якщо це не позначиться негативно на всебічності, повноті та об'єктивності дослідження.

Виділення справи в окреме провадження (її виокремлення) відбувається у таких випадках:

- якщо розслідують кримінальну справу щодо кількох обвинувачених і щодо одного чи кількох з них провадження розслідування зупиняється через тяжку хворобу або ухилення від слідства (ч. 4 ст. 206 КПК України);
- якщо у вчиненні злочину разом з дорослим брала участь неповнолітня особа (у кожному випадку має бути з'ясовано можливість виокремлення справи

щодо неповнолітньої особи в окреме провадження на підставі ст. 439 КПК України);

– якщо під час розслідування справи буде встановлено, що якийсь злочин або якась особа, що його вчинила, не пов'язані з основною справою;

– якщо неможливо закінчити розслідування у повному обсязі у передбачений законом строк тримання обвинуваченого під вартою і немає підстав для зміни запобіжного заходу, а прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів під час провадження розслідування у справі, дав згоду на спрямування справи до суду в частині доведеного обвинувачення, то в окреме провадження виокремлюється справа щодо нерозслідуваних епізодів злочинів, і вона розслідується у загальному порядку (ч. 4 ст. 156 КПК України). Неправильне об'єднання або виокремлення кримінальних справ є підставою для повернення справи на додаткове розслідування [6, с. 279—280].

Отже, від прийняття слідчим адекватного процесуального рішення щодо порушення кримінальної справи цілковито залежать і подальше спрямування усього розслідування справи, і прийняття у кінцевому підсумку правильного та законного рішення у справі, забезпечення при цьому прав і законних інтересів громадян. Рішення, що приймають на стадії порушення кримінальної справи, лише тоді відповідають інтересам правосуддя, коли є законними та обґрунтованими [5, с. 128—130].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що діяльність слідчого щодо прийняття рішень є складним, планомірним, творчим, науково-обґрунтованим і трудомістким процесом, що здійснюється на підставі вимог чинного КПК України та полягає у виборі альтернатив (або визначенні, якій з них віддати перевагу), потребує значних інтелектуальних зусиль, глибоких професійних знань слідчого, недопущення стереотипів мислення та обмеженого бачення проблем, правильного використання різної інформації, вміння поєднувати колегіальність та єдиноначальність під час ухвалення рішень.

Список використаної літератури

1. *Грошевой Ю.М.* Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Ю.М. Грошевой. — Харьков, 1979. — 226 с.
2. *Ильченко Ю.И.* Эмоции и чувства в деятельности следователя / Ю.И. Ильченко. — Краснодар. — 1978. — 106 с.
3. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. — М. : Издательство политической литературы, 1961. — Т. 25. — 672 с.
4. *Дубинский А.Я.* Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский. — К. : Наукова думка, 1984. — 146 с.
5. *Басиста І.В.* Кримінальний процес України : навч. посіб. / Басиста І.В., Галаган В.І., Удовенко Ж.В. — К. : ЦУТ, 2010. — 452 с.
6. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України : підруч. / Є.Г. Коваленко, В.Т. Малярченко. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 688 с.
7. *Савицкий В.М.* Надо ли реформировать стадию возбуждения уголовного дела? / В.М. Савицкий // Советское государство и право. — 1974. — № 8. — С. 84.

УДК 343.98(477)

Р.Л. Степанюк, кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії Харківського національного університету
внутрішніх справ

С.П. Лапта, кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри криміналістики, судової
медицини та психіатрії Харківського національного
університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ У СФЕРІ ЖИТЛОВО- КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Досліджено механізми злочинної діяльності у сфері житлово-комунального господарства України, наведено загальні закономірності цієї діяльності, розроблено криміналістичну характеристику відповідної групи злочинів.

Ключові слова: обставини, що підлягають з'ясуванню, підготовка до допиту, незаконне заволодіння транспортним засобом, тактика слідчої дії.

Проведены исследования механизмов преступной деятельности в сфере жилищно-коммунального хозяйства Украины, приведены общие закономерности этой деятельности, разработана криминалистическая характеристика соответствующей группы преступлений.

The criminal activity mechanisms in sphere of public utility of Ukraine are studied. The authors determine general laws of this activity, represent forensic description of the group of crimes.

Розв'язання проблем у сфері житлово-комунального господарства (далі — ЖКГ) є одним з пріоритетних напрямів, задекларованих керівництвом країни. Як неодноразово зазначалось у виступах керівників різних рангів, проблеми, що накопичилися у ЖКГ, гальмують розвиток держави, погіршують соціально-економічну ситуацію і негативно впливають на імідж центральних і місцевих органів виконавчої влади. Водночас через злочини різних видів, які вчиняють у цій сфері, ситуація ще більше ускладнюється.

Слід зазначити, що в Україні наукових досліджень з проблем розслідування злочинів у сфері ЖКГ практично не проводили. Окремим питанням їх кваліфікації, профілактики та розслідування присвячено праці російських науковців В.К. Гавла, К.О. Титової, В.В. Казакова, Д.І. Крилкова та інших. Проте ці праці не враховують специфіки злочинної діяльності у ЖКГ України, не містять комплексного розв'язання проблеми, а деякі питання, викладені в них, є суперечливими.

Отже, метою цієї статті є дослідження механізмів злочинної діяльності у сфері ЖКГ України, виокремлення загальних закономірностей цієї діяльності та розроблення на цій підставі криміналістичної характеристики відповідної групи злочинів.

Оскільки для ЖКГ України характерним є вчинення злочинів різних видів, ключовою ознакою їх механізму, яка дозволяє виокремити найбільш загальні риси, є обстановка злочинів, що містить у собі відомості про специфічну сферу людської діяльності — надання житлово-комунальних послуг (далі — ЖКП) населенню.

Важливо зазначити, що ЖКГ — окрема галузь економіки, яка об'єднує кілька підгалузей: житлове господарство, теплопостачання, водопостачання, водовідведення, газопостачання, електропостачання, ремонт інженерних комунікацій, благоустрій територій, прибирання, вивезення та утилізація сміття [1]. На сьогодні зазначена галузь в Україні характеризується невисоким рівнем розвитку, кризовими явищами (хронічне недофінансування, низькі зарплати працівників ЖКГ, незадовільна платіжна дисципліна тощо) і перебуває в стані реформування.

Обстановка злочинів у цій сфері характеризується:

- недосконалістю нормативно-правового регулювання певних підгалузей та напрямів діяльності, що дозволяє використовувати прогалини законодавства у злочинних цілях;

- різними формами власності (користування) відповідних підприємств і змішаним фінансуванням (оскільки витрати не покриваються повністю тільки тарифами, різниця підприємствам компенсується за рахунок бюджетів), що дозволяє вдаватися до злочинних схем привласнення бюджетних коштів, державного і комунального майна;

- значною зношеністю обладнання та комунікацій, що за умов недостатнього фінансування ускладнює планові ремонти й обслуговування, потребує постійних стихійних втручань для ліквідації аварій і надає можливість безконтрольного розпоряджання ресурсами, у тому числі і для злочинних зловживань;

- корумпованістю значної кількості чиновників, що дозволяє здійснювати незаконні дії за хабарі;

- низьким рівнем контролю за діяльністю підприємств ЖКГ державними структурами.

Способи вчинення злочинів у сфері ЖКГ характеризуються різноманітністю і залежать від виду злочину (відповідно до статей Кримінального кодексу України (далі — КК України)) та конкретного виду діяльності (формування й обчислення тарифів, одержання бюджетного відшкодування, надання послуг тощо).

За кримінально-правовою ознакою злочини у сфері ЖКГ кваліфікуються здебільшого як шахрайство (ст. 190 КК України)¹, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України), зловживання владою або службовим становищем чи перевищення влади або службових повноважень (ст. 364, 365 КК України), службове

¹ На сьогодні поширеними є факти шахрайського одержання громадянами субсидій на сплату житлово-комунальних послуг. Запропонована стаття стосується криміналістичної характеристики злочинів у сфері ЖКГ, які вчиняють насамперед службові особи підприємств, установ і організацій, що є більш складними для виявлення та розслідування.

підроблення (ст. 366 КК України), службова недбалість (ст. 367 КК України), хабарництво (ст. 368, 369 КК України), порушення порядку здійснення господарської діяльності та діяльності з надання фінансових послуг (ст. 202 КК України), фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України), нецільове використання бюджетних коштів, надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України), видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження до бюджету або збільшують бюджетні видатки всупереч закону (ст. 211 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) тощо.

У деяких випадках злочини вчиняють у вигляді злочинної технології, коли один злочин (наприклад, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем) є головним, а решта (наприклад, службове підроблення, фіктивне підприємництво тощо) — допоміжними, необхідними для полегшення вчинення основного злочину, його приховування [2].

В.К. Гавло і К.О. Титова запропонували класифікацію способів розкрадань у сфері ЖКГ Російської Федерації залежно від суб'єкта (керівники адміністрацій, їх заступники, які наділені правом розпоряджатися майном, призначеним для підприємств і організацій у сфері ЖКГ; керівники підприємств ЖКГ; особи, які здійснюють облік коштів, товарно-матеріальних цінностей, а також контроль за їх витратами; особи, які здійснюють матеріально-технічне постачання та обслуговування підприємства у сфері ЖКГ), об'єкта (способи розкрадання грошей і товарно-матеріальних цінностей), а також механізму розкрадання (способи, замасковані підробленими документами) [3].

Проведений аналіз судово-слідчої практики, статистичних та аналітичних матеріалів дозволив виокремити кілька найпоширеніших способів злочинів, які вчиняють залежно від виду діяльності у сфері ЖКГ.

1. Зловживання під час формування та обчислення тарифів на послуги:

- непроведення передбачених законодавством перерахувань комунальних платежів за встановленими методиками їх обчислення;
- внесення до розрахунків більших сум, ніж це передбачено затвердженими тарифами;
- незаконне використання посередників під час обчислення та сплати комунальних платежів, які справляють відсотки за свої послуги;
- незаконне застосування підвищених тарифів (наприклад, рішення міськвиконкому про підвищення тарифів скасовано, однак службові особи продовжують нараховувати і справляти плату за підвищеними тарифами).

2. Зловживання під час розподілу, одержання і використання бюджетних коштів, що надаються у межах субвенцій на покриття різниці між собівартістю комунальних послуг і встановленими тарифами, а також компенсації витрат на сплату послуг пільговими категоріями споживачів:

- заниження тарифів у звітах на бюджетне відшкодування з метою створення враження про більшу різницю, що підлягає компенсації за рахунок бюджету;
- завищення у документах кількості наданих пільг і пільговиків, розміру наданих їм послуг з метою одержання більших сум як відшкодування;
- завищення у відповідних довідках і розрахунках розміру заборгованості громадян за ЖКП з метою одержання більших сум як відшкодування;

- внесення понаднормових витрат підприємств до фактичних витрат з надання послуг;

- необґрунтоване внесення певних витрат до тих, що нібито належать до наданих послуг (наприклад, амортизація безоплатно переданого майна);

- нецільове використання бюджетних коштів;

- видання службовими особами нормативно-правових актів, що зменшують надходження до бюджету або збільшують видатки бюджету всупереч закону.

3. Розкрадання бюджетних коштів і коштів підприємств ЖКГ:

- фальсифікація документів про фактично не проведені роботи на об'єктах ЖКГ;

- завищення вартості виконаних робіт з ремонту об'єктів ЖКГ, під час запровадження енергозберігаючих технологій за бюджетні кошти;

- перерахування коштів, одержаних як житлово-комунальні платежі, не за призначенням, тобто не постачальникам послуг;

- перерахування коштів, призначених для фінансування потреб підприємства, на рахунки фіктивних фірм з фальсифікацією актів виконаних робіт;

- привласнення керівником підприємства коштів шляхом їх зняття з рахунку (одержання в касі) готівкою під приводом необхідності придбання певних матеріалів, оплати робіт тощо;

- оформлення на роботу, внесення до відомостей на оплату праці підставних осіб, які насправді не працюють на підприємстві, не виконують роботу; фальсифікація даних про понаднормову роботу тощо;

- створення надлишків матеріальних цінностей і грошей під час проведення відповідних робіт шляхом порушення технології виробництва і подальше їх привласнення;

- одержання грошей за ЖКП від громадян без складання відповідних розрахункових документів і подальше їх привласнення.

4. Ухилення від здійснення розрахунків з постачальниками товарів і послуг (наприклад, невідкриття розподільчих рахунків і несплата внаслідок цього коштів НАК «Нафтогаз України» за використаний природний газ).

5. Хабарництво у сфері ЖКГ:

- одержання службовими особами органів влади, місцевого самоврядування, підприємств ЖКГ хабарів («відкати» з підприємців) за укладання договорів на проведення ремонтних робіт комунального господарства, робіт з благоустрою, укладання (продовження) угод оренди майна тощо;

- одержання службовими особами підприємств ЖКГ хабарів за підписання актів виконаних робіт та введення в експлуатацію об'єктів ЖКГ;

- одержання службовими особами підприємств ЖКГ хабарів за невжиття заходів до боржників щодо сплати за послуги.

6. Неналежне (недбале) виконання своїх професійних обов'язків службовими особами підприємств ЖКГ, що призвело до кримінальних наслідків:

- невжиття заходів щодо належного оформлення документів на користування земельними ділянками, одержання спеціальних дозволів на певні види діяльності тощо, а також дії, що призвели до порушення правил здійснення господарської діяльності, незаконного користування корисними копалинами, знесення зелених насаджень, самовільного захоплення земельних ділянок тощо;

– порушення правил користування природними об'єктами, експлуатації споруд, обладнання, комунікацій, що призвело до забруднення земель, атмосферного повітря, водоймищ і вчинення інших злочинів проти довкілля;

– порушення трудових прав працівників (невиплата заробітної плати, незаконне скорочення норми робочого часу, підроблення документів з метою приховування наявної заборгованості із заробітної плати тощо).

Предметом злочинів, які вчиняють у сфері ЖКГ, здебільшого є кошти у готівковій або безготівковій формі, а також матеріальні цінності у вигляді будівельних (цемент, гравій, асфальт, бетон, труби, сантехнічні прилади тощо) та пально-мастильних матеріалів, а також приладів, що використовуються у діяльності підприємств.

Типові сліди злочинів зазначеної категорії наявні у документах, у тому числі повністю або частково сфальсифікованих (тендерна документація, договори, акти виконаних робіт, платіжні доручення, накази керівника про видання підзвітних сум, авансові звіти, платіжні відомості, розрахунки, що подають до державних органів з метою одержання бюджетних коштів, юридична справа підприємства, бухгалтерські реєстри і звіти тощо).

Також слідами можуть бути залишки товарно-матеріальних цінностей, збудовані (придбані, відремонтовані) споруди, інженерні комунікації, устаткування тощо. Як сліди злочину потрібно розглядати і ділянки місцевості (у разі їх самовільного захоплення, відсутності ознак робіт, які нібито було виконано).

При цьому суттєвого значення набувають свідчення осіб, які спостерігали відповідну діяльність та її наслідки (працівники підприємств ЖКГ, фірм-контрагентів, підприємств-одержувачів послуг, громадяни).

Більшість злочинів у сфері ЖКГ вчинено службовими або матеріально відповідальними особами, яким притаманний доволі високий інтелектуальний рівень, вони мають базову або повну вищу освіту, досвід роботи, добре орієнтуються в особливостях відповідної галузі діяльності, мають сім'ї, раніше не засуджувалися, за місцем роботи і проживання характеризуються позитивно, головним мотивом їхніх злочинних діянь є збагачення. При цьому злочинці нерідко зорієнтовані на інтенсивну і тривалу злочинну діяльність, що приносить значні прибутки [4].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що криміналістичну характеристику злочинів, які вчиняють у сфері ЖКГ України, може бути наведено як певну систему відомостей про типові ознаки обстановки, способів і слідів злочинів, предмета посягання й особистості злочинця, що мають значення для їх розслідування та розкриття.

Важливими напрямками подальших досліджень є розробки криміналістичних характеристик і методик розслідування окремих видів і груп злочинів у сфері ЖКГ (розкрадань, хабарництва, службових зловживань тощо).

Список використаної літератури

1. *Титова К.А.* Методика расследования хищений в сфере жилищно-коммунального хозяйства : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / К.А. Титова. — Томск, 2009. — 23 с.

2. Крылков Д.И. Специфика преступлений в сфере жилищно-коммунального хозяйства и на рынке жилья / Д.И. Крылков // Вестник Владимирского юридического института. — 2009. — № 4 (13). — С. 86—90.

3. Гавло В.К. Способы хищений в сфере жилищно-коммунального хозяйства, совершаемые путем злоупотребления должностным положением и полномочиями, и механизм их следообразования как элемент криминалистической характеристики данного вида преступлений / В.К. Гавло, К.А. Титова // Известия Алтайского государственного университета. — 2009. — № 2 (62). — С. 85—88.

4. Казаков В.В. Криминологические и уголовно-правовые меры противодействия преступлениям, совершаемым в жилищно-коммунальной сфере : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.В. Казаков. — М., 2011. — 26 с.

УДК 343.985.2

А.В. Дроздов, преподаватель кафедры
криминалистики Академии МВД Республики Беларусь

ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЙ ЭТАП РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Рассмотрены подходы разных ученых к вопросу об этапах расследования преступления, определения момента начала и окончания первоначального этапа расследования, вызывающего наибольшую дискуссию. Предложен авторский подход разделения процесса расследования на этапы и определения первоначального этапа расследования преступлений.

Ключевые слова: расследование преступления, первоначальный этап расследования, возбуждение уголовного дела, предварительное расследование.

Розглянуто підходи різних вчених до питання щодо етапів розслідування злочину, визначення моменту початку і закінчення початкового етапу розслідування, що викликає найбільшу дискусію. Запропоновано авторський підхід до поділу процесу розслідування на етапи і визначення початкового етапу розслідування злочинів.

In the article approaches of various scientists who consider the concepts about stages of crime investigation are shown. Various approaches to definition of the moment of the beginning and the termination of an initial stage of the investigation causing the greatest discussion are also considered. The author's approach of division of investigation stages and definitions of an initial stage of investigation of crimes is offered.

Первоначальный этап расследования преступлений представляет собой временной период, в котором от правильного выбора направления расследования, своевременного и квалифицированного выполнения следственных и процессуальных действий, оперативно-разыскных и иных мероприятий во многом зависит успех всего расследования по уголовному делу. Недочеты в деятельности правоохранительных органов на данном этапе могут повлечь за собой ошибки юридической оценки отдельных обстоятельств дела, относящихся к предмету доказывания и влияющих на квалификацию деяния.

Проблемой формирования этапов предварительного расследования занимались Р.С. Белкин, И.А. Возгрин, И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, И.М. Лузгин, А.Г. Филиппов, Н.П. Яблоков и др. Они рассматривали различные подходы к периодизации этапов расследования, ее структуре, задачам и др.

В теории к вопросу об этапах расследования существуют различные подходы. Например, И.М. Лузгин, Ю.Д. Федоров, А.Г. Филиппов и др. считают, что расследование преступлений делится на два этапа: первоначальный и последующий [1, с. 89; 2, с. 69—70; 3, с. 317], а Р.С. Белкин, В.И. Рохлин, Н.П. Яблоков и др. выделяют еще и заключительный этап [4, с. 484—486; 5, с. 21; 6, с. 82]. А.Я. Дубинский, П.С. Ефимичев, И.Д. Перлов и др. делят процесс расследования

на четыре — двенадцать этапов [7, с. 135; 8, с. 5—7; 9, с. 34—39].

Так, например, А.Я. Дубинский выделяет пять этапов стадии расследования [7, с. 135]:

- проведение первоначальных неотложных следственных действий;
- дальнейшее расследование для выяснения совокупности доказательств, позволяющих принять решение о привлечении конкретного лица (лиц) в качестве обвиняемого;
- выполнение действий по привлечению в качестве обвиняемого, предъявлению обвинения и допросу обвиняемого, применению мер пресечения и иных мер процессуального принуждения, связанных с появлением обвиняемого;
- проведение расследования с целью собирания доказательств, позволяющих принять решение о форме окончания предварительного расследования;
- окончание расследования как заключительная часть работы по делу.

И.Д. Перлов рассматривает шесть этапов расследования. По его мнению, первый этап начинается с момента принятия следователем дела к производству и до решения о привлечении в качестве обвиняемого. Второй этап — привлечение в качестве обвиняемого, предъявление обвинения и допрос обвиняемого. Третий — проведение следственных действий после допросов обвиняемого и до принятия решения об окончании предварительного следствия. Четвертый — окончание предварительного следствия. Пятый — составление обвинительного заключения или вынесение постановления о прекращении уголовного дела. Шестой — передача дела прокурору для утверждения обвинительного заключения [8, с. 34—39].

П.С. Ефимичев и С.П. Ефимичев называют двенадцать этапов, составляющих, по их мнению, стадию предварительного расследования [9, с. 56—65].

Ученые единодушны в том, что существует первоначальный (начальный) этап, однако момент его окончания носит дискуссионный характер. Данный аспект проблемы определяет задачи и является предметом этого исследования.

Началом первоначального этапа расследования большинство криминалистов и процессуалистов считают момент возбуждения уголовного дела и принятия его к производству, при условии, что эти два акта совпадают во времени, или же момент принятия дела к своему производству в случае, если дело было возбуждено другим органом, например прокурором. Момент окончания этого этапа ученые трактуют по-разному.

По мнению Р.С. Белкина, момент окончания начального этапа нельзя зафиксировать в общем виде, связав его категорически с каким-то определенным процессуальным решением по делу. Он может завершиться с накоплением достаточной для предъявления обвинения доказательственной информации, однако может окончиться и раньше, когда характерный для этого этапа ускоренный темп действий будет по каким-либо причинам утрачен [5, с. 785]. При данном подходе отсутствует четкая грань, разделяющая первоначальный и последующий этапы.

Н.К. Кузьменко, который делит этапы расследования на неотложный, первоначальный и последующий, грань первого этапа определяет от возбуждения уголовного дела до проведения последнего неотложного действия или передачи дела по подследственности. Второй этап охватывает проведение всех остальных следственных действий до привлечения лица в качестве обвиняемого [10, с. 115].

Автор поддерживает мнение, что этап, в котором выполняются первоначальные неотложные следственные действия, оперативно-разыскные и иные мероприятия, должен называться первоначальным.

М.С. Строгович, М.И. Чельцов, П.С. Элькинд, М.И. Бажанов и др. окончанием первого этапа расследования считают решение вопроса о привлечении лица в качестве обвиняемого. Второй этап, по их мнению, начинается со времени предъявления обвинения и заканчивается окончанием предварительного расследования [11, с. 129; 12, с. 375—377; 13, с. 53; 14, с. 101]. Данная точка зрения зачастую не стыкуется со следственной практикой, особенно в ситуациях, когда в результате проведенных на первоначальном этапе расследования мероприятий лицо, совершившее преступление, остается неустановленным. Кроме того, сомнение относительно применения данного подхода в практической деятельности связано и со случаями, когда в один день предъявляется обвинение и завершается предварительное расследование. Тогда временной период второго этапа может составлять менее одного рабочего дня и заключаться в предъявлении обвинения, допросе обвиняемого, избрании в отношении него меры пресечения и ознакомлении его с материалами уголовного дела, что с практической и научной точки зрения несостоятельно.

По мнению А.Г. Филиппова, гранью между первоначальным и последующим этапами является момент, когда следователь, выполнив самые неотложные следственные действия и собрав значительный доказательственный материал, приступает к его анализу и составлению развернутого плана расследования по делу. Грань эта является условной: первоначальный этап может закончиться, например, после задержания подозреваемого, получения какого-либо важного доказательства, определяющего дальнейшее направление расследования, и т. д. [3, с. 317].

С некоторыми положениями в данном подходе нельзя согласиться, ведь если подозреваемый задержан в момент совершения преступления или непосредственно после его совершения, то первоначальный этап вообще будет отсутствовать.

В.И. Рохлин считает, что первоначальный этап заканчивается моментом, когда становится ясно, какое преступление совершено, определяется круг возможных участников, умысел и мотивы, возможные способы совершения и сокрытия преступления [5, с. 21]. При таком подходе выходит, что дело возбуждается без указания статьи Уголовного кодекса, в то время как следователю в момент возбуждения уголовного дела должно быть ясно, какое преступление было совершено — именно в этот момент осуществляется квалификация деяния. Значит, такое понимание этапа с точки зрения правоприменительной практики института возбуждения уголовного дела некорректно.

В.И. Лунгу видит четкое процессуальное разделение между первоначальным и последующим этапами расследования в постановлении о передаче уголовного дела по подследственности [15, с. 14]. Оппонируя автору, необходимо отметить, что вряд ли конечный момент первоначального этапа расследования следует увязывать с проведением какого-либо процессуального акта.

Другие авторы (например, А.Т. Бекбулатова) считают, что первоначальный этап расследования преступлений начинается с момента поступления сообщения о преступлении и заканчивается предъявлением обвинения [16, с. 3]. С таким

подходом нельзя согласиться, так как на данном этапе можно говорить лишь о проверке заявления или сообщения о преступлении с целью установления наличия или отсутствия оснований для принятия решения о возбуждении уголовного дела либо установления наличия или отсутствия обстоятельств, исключающих производство по уголовному делу, а также других обстоятельств, являющихся основанием для отказа в возбуждении уголовного дела. Само же расследование преступления начинается с момента возбуждения уголовного дела и принятия его к производству.

И.Ф. Герасимов рассматривает периодизацию стадии предварительного расследования через призму раскрытия преступления, которое он соотносит с предъявлением обвинения [17, с. 10]. Три этапа, на которые он делит стадию расследования, ученый называет этапами раскрытия преступления:

- обнаружение и выявление преступления или его признаков;
- собирание сведений о лице, совершившем преступление;
- установление всех обстоятельств преступного деяния и лица, его совершившего.

Концепция А.К. Гаврилова также основана на раскрытии преступления с предъявлением обвинения. Процесс предварительного расследования он делит на три этапа:

- проведение первоначальных неотложных следственных действий;
 - дальнейшее расследование с целью выявления оснований для предъявления обвинения;
 - окончание расследования — принятие следователем мер для возможного выявления новых преступлений и завершение полного расследования [18, с. 100].
- Если исходить из того, что раскрытие преступления заключается в установлении лица, которого можно привлечь в качестве обвиняемого, то такой подход не является верным, учитывая, что раскрытие преступления связано с установлением всех обстоятельств, подлежащих доказыванию [9, с. 37; 19, с. 5]. Это значит, что раскрытие преступления совпадает с целью расследования, а этапы — с достижением промежуточных целей, то есть установлением тех обстоятельств, которые могут быть доказаны на конкретном этапе.

Таким образом, анализ показывает сомнительность предложенных авторами подходов к вопросу об этапах расследования преступлений.

Правильнее всего при разделении процесса расследования на этапы исходить из целей расследования, то есть установления всех обстоятельств, входящих в предмет доказывания. Тогда первоначальный этап будет связан с достижением первой промежуточной цели — теми обстоятельствами, которые могут быть реально установлены с момента начала расследования. Это не обязательно должно быть связано с установлением лица, которому предъявляется обвинение.

Момент окончания первоначального этапа расследования преступлений необходимо рассматривать через призму выполнения комплекса запланированных мероприятий, направленных на достижение промежуточной цели.

Список использованной литературы

1. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. — М. : Юрид. л-ра, 1973. — 216 с.

2. Федоров Ю.Д. Осмотр места происшествия в структуре первоначальных следственных действий / Ю.Д. Федоров // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений : сб. науч. тр. ; отв. ред. И.Б. Стерник. — Ташкент, 1984. — С. 69—75.
3. Криминалистика : учебник / [Агафонов В.В., Бурнашев Н.А., Газизов В.А. и др.] ; под ред. А.Г. Филиппова. — М. : Высш. образование, 2008. — 441 с.
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р.С. Белкин. — 3-е изд., доп. — М. : ЮНИТИ : Закон и право, 2001. — 837 с.
5. Курс криминалистики : в 3 т. / [Абаканова В.А., Беляков А.А., Данилова Н.А. и др.] ; под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. — Т. 3: Криминалистическая методика (Методика расследования преступлений в сфере экономики, взяточничества и компьютерных преступлений). — СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2004. — 571 с.
6. Криминалистика : учебник для студентов вузов / [Волчецкая Т.С., Колдин В.Я., Крылов В.Л. и др.] ; отв. ред. Н.П. Яблоков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристь, 2004. — 718 с.
7. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский ; отв. ред. Г.И. Чангули. — К. : Наукова думка, 1984. — 182 с.
8. Перлов И.Д. Курс советского уголовного процесса / И.Д. Перлов ; под ред. С.В. Бородин, И.Д. Перлова. — М., 1969. — С. 34—39.
9. Ефимичев П.С. Расследование преступлений: теория, практика, обеспечение прав личности / П.С. Ефимичев, С.П. Ефимичев. — М. : Юстицинформ, 2009. — 504 с.
10. Кузьменко Н.К. Периодизация этапов в методике расследования преступлений. Методика расследования преступлений: общие положения / Н.К. Кузьменко. — М., 1976. — С. 115.
11. Строгович М.С. Уголовный процесс : учебник для правовых школ и юридических курсов / М.С. Строгович ; под ред. А.Я. Вышинского. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Советское законодательство, 1936. — 132 с.
12. Чельцов М.А. Уголовный процесс : учебник для юридических институтов и юридических факультетов университетов / М.А. Чельцов. — М. : Юрид. изд-во Мин'юста СССР, 1948. — 624 с.
13. Элькин П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П.С. Элькин. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. — 172 с.
14. Альперт С.А. Законность и обоснованность актов обвинения в стадии предварительного расследования / С.А. Альперт, М.И. Бажанов // Правоведение. — 1965. — № 3. — С. 100—106.
15. Лунгу В.И. Первоначальный этап расследования преступлений (процессуальные и организационные аспекты) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В.И. Лунгу. — К., 1991. — 25 с.
16. Бекбулатова А.Т. Первоначальный этап расследования грабежей и разбойных нападений, совершаемых несовершеннолетними : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.Т. Бекбулатова. — Омск, 2010. — 22 с.
17. Герасимов И.Ф. Этапы раскрытия преступления / И.Ф. Герасимов // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. — Свердловск, 1975. — С. 10—11.
18. Гаврилов А.К. Раскрытие преступлений на предварительном следствии: правовые и организационные вопросы / А.К. Гаврилов. — Волгоград : Высш. следст. шк. МВД СССР, 1976. — 208 с.
19. Мухин Г.Н. Раскрытие преступлений / Г.Н. Мухин. — Молодечно : Победа, 2000. — 224 с.

УДК 159 : 343.148

М.М. Скрипник, начальник сектору

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Рівненській області*

Е.В. Башинський, заступник начальника

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Рівненській області*

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА

Розглянуто психологічний аспект у діяльності експерта, охарактеризовано психологічні чинники, що впливають на роботу спеціаліста-криміналіста під час огляду місця події.

Ключові слова: спеціаліст-криміналіст, експертно-криміналістична діяльність, психологічні особливості, психологічний фон злочину.

Рассмотрен психологический аспект в деятельности эксперта, охарактеризованы психологические факторы, влияющие на работу специалиста-криминалиста при осмотре места происшествия.

A psychological aspect in activity of expert is considered. Psychological factors that affect the expert work during the inspection of the place are described.

Психологія експертної діяльності визначається психічними якостями суб'єктів, самою діяльністю і має специфічні риси, притаманні певному виду діяльності.

До змісту діяльності людини, спрямованої на задоволення потреб та інтересів, входять не тільки зовнішні (фізичні) дії, але й складні внутрішні (психічні) процеси вольового та пізнавального характеру.

Н.І. Клименко серед елементів, що характеризують моральні та психологічні якості й ознаки особи експерта, виокремлює такі: професійні знання, спостережливість, увага, глибина знань, гнучкість, логічність і критичність розуму, самостійність мислення, чесність, принциповість, здатність «подолати» переконання тощо. Саме ці якості експерта, на її думку, є гарантією його успішної діяльності [1].

Експертно-криміналістична діяльність належить до системних об'єктів наукового дослідження, тобто є складним, багатомірним і багаторівневим явищем з динамічним розвитком. Вихідним етапом психологічного аналізу експертно-криміналістичної діяльності є характеристика її психологічної структури, а саме пізнавального, конструктивного, комунікативного, організаторського, засвідчувального та профілактичного компонентів. Вони в цілому збігаються зі структурними компонентами правоохоронної діяльності, але мають відмінності, зумовлені специфікою експертних досліджень.

Психологічні особливості експертно-криміналістичної діяльності слід визначати як такі, що:

- властиві будь-якій діяльності;
- зумовлені виконанням правоохоронних функцій;
- характеризують її як особливий різновид, що полягає у проведенні судових експертиз.

Вивчення передумов і чинників професійної діяльності свідчить, що їй властиві високий темп, нерегламентований режим праці та відпочинку, невідповідність (що зустрічається) робочих місць і приміщень санітарно-гігієнічним вимогам.

Найсуттєвішими соціально-психологічними чинниками є високий рівень службової відповідальності, значущість неформальних стосунків, зацікавленість змістом праці. При цьому рівень професійної мотивації у працівників невисокий, більшість опитаних не задоволені своїм нинішнім статусом, умовами праці та проходження служби [2].

Під час психологічного вивчення професії експерта-криміналіста слід брати до уваги нестатичний і змінний комплекс чинників, що модифікуються під впливом адаптації, мотивації та індивідуального стилю діяльності і можуть бути об'єднані у такі дві основні групи:

- кваліфікація, тобто відповідність кваліфікаційній характеристиці професії;
- психограма — сукупність індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик, необхідних для якісного виконання професійних обов'язків.

Кількісно-якісні показники психограми експерта-криміналіста значною мірою відрізняються від психограми працівника карного розшуку, слідства, міліції громадської безпеки [3]. Тому навчальний процес експерта-криміналіста повинен бути зорієнтований не лише на засвоєння засад майбутньої професії, а й на формування психологічної готовності до неї. Структура такої готовності складається з мотиваційного, орієнтаційного, операційного, вольового та оціночного компонентів. Основними шляхами її формування є:

- врахування психологічних аспектів під час викладання фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін, особливо дисциплін спеціалізації;
- загальна психологічна підготовка як організований і цілеспрямований процес оволодіння загальною психологічною культурою;
- спеціальна психологічна підготовка як формування професійно значущих психологічних властивостей і рис, необхідних для успішного виконання службових завдань.

Зрозуміло, що аналіз експертної діяльності має орієнтувальне значення для вчасного висунення і перевірки версії, встановлення суті події, способу вчинення злочину, особи, яка вчинила злочин, обставин, місця, часу, знарядь і засобів його вчинення, шляхів і способу проникнення злочинця на місце події та залишення його, а у подальшому й окреслення напрямів подальшого розслідування.

Одним з найважливіших видів діяльності працівників експертних підрозділів, крім проведення експертиз та досліджень, є залучення їх як спеціалістів до участі у слідчих діях. Огляду місця події відводять особливу роль у переліку слідчих дій, що проводяться під час розслідування злочину. Огляд місця події має великі пізнавальні можливості, його результати багато в чому сприяють визначенню напрямів розслідування та його ефективності.

Лише спеціаліст є суб'єктом застосування спеціальних знань, проведення попередніх досліджень під час огляду місця події, що полягає у виявленні прихованих, слабовидимих слідів злочину і злочинця, властивостей та ознак об'єктів дослідження, з'ясуванні їх природи та походження, місця і ролі у цій події [4]. Кваліфікаційні та психографічні параметри спеціаліста складають модель фахівця, яка містить сукупність рис, що забезпечують ефективне вирішення професійних завдань, і створює можливості для подальшого підвищення кваліфікації та особистісного самовдосконалення.

Модель спеціаліста — це лише те, що стосується його особистості як фахівця певного напрямку, тобто професійно значущі ознаки (властивості та якості). Модель спеціаліста-криміналіста — це його характеристики як працівника правоохоронних органів, що сприяють успішному вирішенню завдань з техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та розкриття злочинів, а також створюють можливості для його саморозвитку з урахуванням потреб практики та перспектив розвитку криміналістики і судової експертизи.

Сприйняття (усвідомлення) спеціалістом-криміналістом відомостей про обстановку місця події, сліди злочину тощо має бути апперцепційним (досвід роботи, професійні навички та спеціальні знання, методична послідовність алгоритму дій, особливість особистості та стану мислення), а не ілюзійним [5].

У момент сприйняття цих відомостей пізнавальний стан спеціаліста-криміналіста повинен бути інтелектуально активним. Його увагу слід сконцентрувати на найголовніших, найсуттєвіших ознаках, об'єктивно існуючих зв'язках між ними, на розгляді їх у сукупності, єдності, що дуже важливо для підвищення якості сприйняття та пізнання.

За таких умов спеціаліст-криміналіст здатний систематизувати отримані дані для висунення, перевірки існуючих і пошуку нових версій і даних у чітко визначених напрямках, що робить його діяльність найбільш ефективною.

Слід пам'ятати, що на ефективність огляду місця події впливає психологічний фон злочину. У більшості випадків спеціаліст-криміналіст не залишається байдужим до того, що він виявляє, оглядає та сприймає під час огляду місця події: вид жертви, кров, тілесні ушкодження, сльози потерпілих та їхніх родичів (при цьому він може сердитися, співчувати, відчувати страх, гнів). Отже, психологічний фон злочину може впливати як позитивно, так і негативно. У першому випадку спеціаліст-криміналіст «володіє собою», спрямовує сили на досягнення мети для найефективнішого проведення огляду та встановлення істини у справі. Така психологічна готовність призводить до цілеспрямованості, концентрації уваги, рішучості, наполегливості під час проведення огляду.

Водночас відсутність професійного досвіду, розгубленість, невміння контролювати свій психологічний стан заважають у роботі, посилюють негативний вплив на поведінку та прийняття правильного рішення у виборі тактики проведення огляду місця події.

Спеціаліст-криміналіст не завжди може зменшити (позбутися) нервово збудження і напруження, перебороти стресовий стан, що виник, а це значно знижує ефективність його дій.

У молодих і недостатньо досвідчених працівників часто виникає психологічний стан, що має назву «страх помилки» і виражається у надмірному хвилюванні,

розгубленості, зниженні розумової активності та цілеспрямованості. Зрозуміло, що при такому стані неможливо чітко мислити, правильно виявляти та фіксувати сліди на місці події.

Отже, відсутність пізнавальної активності, опосередкованість і вплив зовнішньої обстановки, невірноважений психологічно-функціональний стан послаблюють пошук слідів і речових доказів, виявлення причинного зв'язку фактів і предметів з подією злочину, бажання висувати версії, які б сприяли розкриттю злочину, і навіть може призвести до появи помилок у висновках.

Важливе значення має і такий аспект огляду місця події, як встановлення психологічного контакту між учасниками огляду. Такий контакт створює сприятливий психологічний мікроклімат, в якому кожний учасник огляду добросовісно та правильно виконує свої професійні обов'язки і процесуальні дії.

Таким чином, вирішення завдань, що виникають перед спеціалістом-криміналістом під час огляду місця події, вимагає від нього не тільки широкого кругозору, юридичної культури, спеціальних знань і життєвого досвіду, але й відмінного знання практичної психології.

На завершення слід зазначити, що експертна діяльність є специфічним різновидом правоохоронної діяльності та за психологічною класифікацією професій належить до професій типу «людина — людина» (клас — гностичний), оскільки домінуючого значення у ній набувають: система просоціальних ціннісних орієнтацій, потреба у спілкуванні, вміння організувати та ефективно впливати на спільну діяльність тощо (адже проведення експертних досліджень — це не зміст діяльності, а засіб досягнення мети) [6]. Головною ознакою цієї системи є її суспільний характер, як вид державної діяльності вона спрямована на дотримання правопорядку та законності і є важливою ланкою у складній системі заходів щодо розкриття злочинів і запобігання їм.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. — К. : Ін Юре, 2007. — 521 с.
2. *Тимошенко Ю.П.* Деякі психолого-правові аспекти підвищення ефективності діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко / Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : матер. наук-прак. конф. — К. : НАВСУ. — 2000. — С. 283—285.
3. *Тимошенко Ю.П.* Психологічні особливості діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко // Науковий вісник НАВСУ. — 2001. — № 1. — С. 167—172.
4. *Кримінально-процесуальний кодекс України, зі змінами та доповненнями* : станом на 20 верес. 2010 р. — К. : Паливода А.В., 2010. — 200 с.
5. *Тимошенко Ю.П.* Психологічні особливості організаційної та комунікативної діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матер. міжн. наук.-прак. конф. — К. : НАВСУ. — 2001. — С. 357—360.
6. *Яковлев Я.М.* Психологическая структура экспертной деятельности / Я.М. Яковлев // Труды ВНИИСЭ. — 1973. — Вып. 7. — С. 118—120.
7. *Антонян Ю.М.* Психология преступника и расследования преступлений / Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. — М., 1996. — 172 с.

УДК 343.982.323 : 343.533.9

В.П. Палійчук, начальник сектору

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС в Івано-Франківській області*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА КОМП'ЮТЕРНІ ПРОГРАМИ

Розглянуто особливості комп'ютерної програми з точки зору її охороноздатності, окреслено можливі шляхи розробки дієвих способів її захисту.

Ключові слова: комп'ютерна програма, вихідний та об'єктний коди, об'єкти авторського або суміжного права.

Рассмотрены особенности компьютерной программы с точки зрения ее охраноспособности, очерчены возможные пути разработки действенных способов ее защиты.

The features of computer programs, its protect ability and ways of effective methods of its defence are described.

У Верховній Раді України зареєстровано проекти двох законів та постанови щодо розвитку індустрії програмної продукції. Запропонований депутатами організаційно-економічний механізм має підвищити рівень конкурентоспроможності цього сектору економіки, забезпечити зменшення «піратської частки галузі» та відтоку кадрів за кордон, збільшення надходжень до бюджету та цільових фондів, підвищення рівня кваліфікації випускників вищих навчальних закладів.

У 40-х — 50-х роках ХХ ст. після появи перших електронно-обчислювальних машин їхні творці навряд чи могли уявити, що створені ними пристрої для вирішення математичних задач через кілька десятиліть призведуть до появи великої кількості проблем у сфері права — сфері, далекої від математики. Так сталося, що здешевлення і масове розповсюдження комп'ютерів призвели до появи нового виду об'єкта права інтелектуальної власності — комп'ютерних програм, що використовуються практично у всіх видах людської діяльності. Водночас комп'ютерна програма сьогодні є мало вивченим і складним об'єктом права інтелектуальної власності.

Тема охорони комп'ютерних програм не є новою — питання щодо розробки їх ефективної правової охорони обговорювалося у наукових колах наприкінці 80-х — на початку 90-х років минулого століття. Проте розвиток технологій створення таких програм і розширення сфер їх застосування спонукають переглянути погляди, що існують у питаннях їх правової охорони.

Існує думка, що ефективну правову охорону комп'ютерних програм можна забезпечити інститутами авторського і патентного права, хоча до сьогодні питання вибору найбільш адекватної правової охорони комп'ютерних програм остаточно не вирішено [1, с. 8].

Так, на думку В.І. Жукова, досі не вирішено такі питання патентування комп'ютерних програм [2, с. 21]:

- пошук аналогів заявленого алгоритму комп'ютерної програми;
- виявлення прототипу;
- порівняння опису та формули винаходу;
- визначення новизни.

Порівняно з патентно-правовою охороною комп'ютерних програм авторсько-правова охорона є більш простою і дешевою. Саме це робить її доволі привабливою і для розробників комп'ютерних програм, і для власників прав на них.

Уперше комп'ютерну програму було зареєстровано і внесено до Реєстру авторських прав США у листопаді 1961 року [3, с. 362]. У подальшому така практика набула широкого розповсюдження у багатьох країнах світу.

Процедура отримання авторсько-правової охорони комп'ютерних програм закріплена як у міжнародних конвенціях, так і в законодавстві нашої держави — Законі України «Про авторське право та суміжні права».

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Угоди щодо торгових аспектів прав інтелектуальної власності комп'ютерні програми повинні охоронятися як літературні твори. Директива 91/250/CEE Ради Європи від 14.05.91 р. «Про правову охорону програм для ЕОМ» закріплює аналогічну вимогу. Згідно з цією Директивою країни повинні охороняти програми для ЕОМ нормами авторського права як літературні твори відповідно до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. Інакше кажучи, як літературні твори комп'ютерні програми охороняються незалежно від форми свого об'єктивного вираження. Найпоширенішими формами вираження програм є їхні вихідні та об'єктні коди.

Для розуміння понять об'єктного та вихідного кодів слід зазначити таке. Фахівець під час написання програми для комп'ютера оперує поняттями, що виражаються за допомогою команд алгоритмічної мови. Таким чином, програма містить алгоритм, написаний на зрозумілій людській мові (вихідний код). Комп'ютер є електронним пристроєм і може оперувати тільки поняттями, що виражені у формі чисел (об'єктний код). Процес переведення тексту програми з вихідного коду в об'єктивний називають компіляцією, зворотній процес — декомпіляцією. При цьому програма, написана на різних мовах програмування, має різні вихідні коди, а після компіляції може давати однаковий об'єктний код. Для розуміння суті програми і принципів її дії необхідно мати вихідний код, саме він і є найбільшою цінністю. Володіючи ним, можна покращити і модифікувати програму, або навпаки. Також, маючи вихідний код програми, можна переконатися в її безпеці — чи не шпигує вона таємно за діями користувача і чи не робить доступною конфіденційну інформацію, що зберігається у комп'ютері. Саме тому, наприклад, уряд Німеччини рекомендує в комп'ютерах державних і військових установ використовувати виключно програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом.

За аналогією з літературними творами авторсько-правова охорона поширюється також на елементи комп'ютерної програми, що належать до внутрішньої та зовнішньої форми (юридично значимі елементи), і не поширюється на елементи, що належать до змісту (юридично не значимі елементи).

Сьогодні питання розмежування неохороноздатної «ідеї», реалізованої в комп'ютерній програмі, і охороноздатної «форми її вираження» є одним з найскладніших

не тільки для судової практики України, а й інших країн світу. Дуже важко виробити універсальний критерій, який би визначав юридично значущі елементи програми.

Виходячи з теорії і практики авторсько-правової охорони програм електронно-обчислювальних машин у США, А.П. Бессонова дійшла висновку, що авторсько-правова охорона незалежно від форми виявлення і середовища фіксації поширюється на структуру програми, організацію і послідовність команд, візуальне відображення програми і не поширюється на ідеї, що лежать в основі програм, принципи, рішення, оригінальні прийоми програмування [4, с. 19].

Підставою при встановленні факту використання комп'ютерної програми під час створення іншої комп'ютерної програми є порівняння їх вихідних текстів.

Зазначений механізм захисту авторських прав на комп'ютерні програми є не зовсім коректним, зважаючи на спосіб написання більшості сучасних програм. Як відомо, програми не пишуться «з чистого аркуша», а створюються у середовищі розробки при використанні певної мови програмування. При цьому програмісти більшою чи меншою мірою використовують вже готові шаблонні конструкції, що існують в певному середовищі розробки. З точки зору авторського механізму захисту, будь-яка така програма, створена у середовищі розробки (а це 80—90 % загальної кількості програм у світі), може вважатися складовим твором, хоча з цим важко погодитися.

Розглядаючи комп'ютерну програму як літературний твір, можна побачити цікаву особливість: будь-який фрагмент будь-якої програми можна використовувати як цитату в іншій програмі. Це дає можливість безкарно тиражувати чужі ідеї та отримувати від цього прибуток. Таке тиражування призводить до перенасичення ринку програмного забезпечення однотипними програмами. Інакше кажучи, у таких випадках використовують не тільки фрагменти вихідного коду комп'ютерної програми, але й її внутрішню форму (при цьому під формою комп'ютерної програми слід розуміти будь-яке об'єктивне вираження структури послідовності виконання операцій, її логічну організацію, деталізовану в межах, достатніх для визначення набору команд) [1, с. 56].

Слід також зазначити, що використання двома програмістами однакової мови програмування під час написання схожих програм, як правило, призводить до того, що програми міститимуть практично ідентичні рядки і фрагменти.

Важливе значення для охорони авторських прав на комп'ютерні програми мають створювані програмами графічні зображення як зовнішня форма їх об'єктивного вираження.

На сьогодні практично всі комп'ютерні програми реалізують (виводять) на екрані монітору графічні зображення (елементарним прикладом є, наприклад, графічні зображення текстового редактора Microsoft Word, зображення «помічників» у програмах Microsoft Office 2000, а також інтерфейс програми), що також можуть бути предметом спору щодо порушення авторських прав.

Першим судовим спором щодо порушення прав на візуальне зображення пакетів комп'ютерних програм був позов Apple Computer, Inc. до Digital Research, Inc. Остання була змушена внести у свої розробки відповідні зміни, зокрема, у найменування команд, відображення сторінок дисплею тощо [5, с. 14].

Аналогічне питання розглядалося також у справі Whelan Associates, Inc. проти Jaslow Dental Laboratory, Inc. Позивач стверджував, що схожість графічних зображень на екрані свідчить про порушення авторських прав на комп'ютерну програму. Однак суд постановив, що зображення на екрані належить до аудіовізуальних творів (що є самостійним об'єктом авторського права), а програма — до літературних творів (також об'єктів авторського права) [6, с. 69].

Наведені приклади свідчать про те, що графічні зображення, створені комп'ютерною програмою, є художніми творами і можуть охоронятися авторським правом як самостійні твори окремо від комп'ютерної програми. Однак редакція Закону України від 11.07.2001 р. «Про авторське право і суміжні права» прямо не вказує, чи належать аудіовізуальні відображення (у тому числі й графічні зображення) до поняття «комп'ютерна програма», чи ні, як це було в редакції Закону від 23.12.93 р. Отже, залишається невирішеним питання, чи буде порушення права на аудіовізуальні зображення визнаватися порушенням права на комп'ютерну програму.

При цьому схожість комп'ютерних реалізацій графічних зображень повинна встановлюватися не на підставі збігу фрагментів відповідних вихідних текстів програм, а на підставі збігу саме графічної візуалізації на моніторі.

Виходячи із зазначеного, необхідно у законодавчому порядку переглянути правове поняття «комп'ютерна програма», охопивши ним не тільки конкретну форму програми, представлену набором кодів, а також структуру послідовності виконання операцій, логічну організацію програми і аудіовізуальне відображення, створене нею.

Крім того, до Закону України «Про авторське право і суміжні права» потрібно внести регламентацію поняття «форма вираження» щодо різних об'єктів авторського права, у тому числі й комп'ютерних програм, з урахуванням їхніх особливостей. Щодо комп'ютерної програми, то це поняття обов'язково повинно враховувати властиві програмі характеристики та особливості її створення, що в подальшому дозволить забезпечити надійний механізм її захисту.

На сьогодні ідея захисту програм (у будь-який спосіб) періодично зазнає критики з різних позицій. Насамперед це пов'язано з вільним розповсюдженням програм з відкритим вихідним кодом (наприклад, операційна система Linux і програми для неї). З одного боку, це дає змогу користувачу вільно вивчати механізм їх роботи, вносити будь-які зміни, виправляти допущені розробником помилки. Чим більше людей працюють над кодом програми, тим досконалішою вона стає. З іншого боку, така «ідилія» може існувати лише як паралельна альтернатива комерційному програмному забезпеченню, адже якщо усі програми поширюватимуться у такий спосіб, то знайдеться не дуже багато охочих сплачувати за них гроші. Тому, доки існують численні прибічники вільного програмного забезпечення і не менш численні прибічники комерційного програмного забезпечення, повинні існувати форми як вільного, так і комерційного поширення і використання програм. А право обирати нехай залишається за користувачем.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Савельев М.В. Защита права на компьютерную программу : учеб.-прак. пособ. / М.В. Савельев. — Харьков : Эспада, 2004. — 172 с.

2. Жуков В.И. Вопросы правовой охраны программного обеспечения ЭВМ / В.И. Жуков // Вопросы изобретательства. — 1989. — № 11. — С. 21—26.

3. Oary D. Copyright Registration and Computer Programs / D. Oary // Journal of the Copyright Society of the USA. — 1984. — № 6. — P. 362—385.

4. Бессонова А.П. Гражданско-правовая охрана программного обеспечения ЭВМ : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / А.П. Бессонова. — М., 1990. — 19 с.

5. Охрана нормами авторского права визуальных отображений программного обеспечения ЭВМ. Изобретательство. Патентное дело. Патентная информация : реф. сбор. — 1988. — № 10.

6. Из судебной практики США в области правовой охраны программно обеспечения ЭВМ нормами авторского права. Изобретательство. Патентное дело. Патентная информация : реф. сбор. — 1988. — № 3.

7. Дручок Г. Правовая охрана компьютерных программ в США / Г. Дручок, О. Гавриленко // Интеллектуальная собственность. — 2002. — № 12. — С. 43.

8. Из судебной практики Канады в области охраны программ ЭВМ авторским правом. Изобретательство. Патентное дело. Патентная информация : реф. сбор. — 1988. — № 1.

9. Охрана структуры программ ЭВМ авторским правом в США. Изобретательство. Патентное дело. Патентная информация : реф. сбор. — 1988. — № 10.

УДК 343.983.2

Д.А. Патрелюк, науковий співробітник
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

ПРЕДМЕТ ДОПИТУ У СПРАВАХ ПРО НЕЗАКОННІ ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Розглянуто обставини, що підлягають з'ясуванню під час допиту неповнолітньої особи, підозрюваної у вчиненні незаконного заволодіння транспортним засобом.

Ключові слова: обставини, що підлягають з'ясуванню, підготовка до допиту, незаконне заволодіння транспортним засобом, тактика слідчої дії.

Рассмотрены обстоятельства, подлежащие установлению в ходе допроса несовершеннолетнего лица, подозреваемого в совершении незаконного завладения транспортным средством.

In article organizational and tactical questions of preparation for carrying out of interrogation of a minor illegal taking suspected of fulfillment by a vehicle are considered.

Аналіз криміналістичної літератури [14, с. 154] та вивчення матеріалів кримінальних справ дозволяють виявити суттєві помилки, допущені під час проведення допиту підозрюваних у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами, вчинені неповнолітніми особами. Це свідчить про відсутність підготовки до проведення зазначеної слідчої дії: не планують її проведення, заздалегідь не визначають коло питань, що підлягають з'ясуванню під час допиту, тощо. Зрозуміло, що такі факти не можуть не позначитися на процесі розслідування (уповільнення розслідування, необхідність повторення допитів, невдоволення допитуваних осіб низькою якістю їх організації). Це зумовлює актуальність наукового дослідження дій слідчого на стадії підготовки до проведення допиту у справах зазначеної категорії, а саме визначення предмета слідчої дії.

Метою статті є підготовка рекомендацій з визначення обставин, що підлягають доказуванню у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами.

Відповідно до поставленої мети завданнями дослідження є визначення предмета допиту у справах, передбачених ст. 289 Кримінального кодексу України (далі — КК України), порушених проти неповнолітніх осіб, а також класифікація обставин, що підлягають з'ясуванню у справах зазначеної категорії.

Питання формування предмета допиту у справах про злочини неповнолітніх осіб і про незаконні заволодіння транспортними засобами досліджували такі вчені, як О.О. Андреев [2], Л.Л. Каневський [6, с. 72], В.І. Жулев [4, с. 3, 9, 55],

Ф.Х. Кульмашев [11, с. 3—9, 13], О.Л. Мішуточкін [13; 14], В.П. Пантелеев [16], А.П. Резван [8, с. 179], С.М. Скібін [18, с. 15—16], С.Н. Сухов [19] та ін. Проте специфіка предмета допиту неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) щодо вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами до сьогодні досліджено недостатньо повно та потребує вдосконалення.

Визначити предмет допиту необхідно для забезпечення повноти і всебічності його дослідження. Він є результатом аналізу та вивчення матеріалів кримінальної справи, визначення кола обставин, які потрібно з'ясувати у неповнолітньої особи під час проведення слідчої дії.

До предмета допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) у незаконному заволодінні транспортним засобом належать:

- обставини, що відповідно до ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України) становлять предмет доказування, тобто подія злочину (час, місце, спосіб тощо), винність і мотиви злочину, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання;

- причини та умови, що сприяли вчиненню злочину;

- обставини, що підлягають з'ясуванню.

Л.Л. Каневський до зазначених обставин у корисливих злочинах неповнолітніх додає [6, с. 72]:

- власне факт викрадення особистого майна;

- предмет крадіжки, його ознаки, вартість, кому саме він належить;

- місце та час здійснення крадіжки;

- спосіб проникнення до майна, застосування технічних засобів та інших пристроїв;

- тривалість перебування та конкретні дії злочинця на місці крадіжки.

Наведені Л.Л. Каневським обставини не викликають сумніву, проте зрозуміло, що цей перелік не є вичерпним і підлягає доповненню, зокрема (для більш повної характеристики про подію незаконного заволодіння майном), відомостями про обстановку вчинення злочину, тобто місце розташування стоянки автомобіля чи гаража, наявність та умови охорони об'єкта (зовнішні — сторож, собаки, замки будівлі, в якій перебуває машина, та внутрішні — імобілайзер, протиугінні засоби, блокувальні пристрої, сигналізація), освітлення транспортного засобу та прилеглої території — природне (денне) чи штучне (електричне). Визначення наведених відомостей дозволить не лише з'ясувати обстановку вчинення угону, а й перевірити висунуті припущення щодо причетності до злочину дорослих чи неповнолітніх співучасників (якщо неповнолітня особа наполягає, що злочин вчинила одноосібно), а також осіб, які володіють спеціальними знаннями чи навичками (наприклад, для відчинення замків, проникнення через незначні отвори, піднімання великих вантажів тощо).

Як свідчить практика, у 58 % випадків підлітки попередньо здійснювали підготовку до незаконного заволодіння транспортним засобом, що передбачала дії з планування угону, підбору співучасників, розподілу ролей між ними, пошуку способу застосування технічних засобів, вибору об'єкта посягання тощо [17]. Зазначені дії повинні бути визначені під час допиту неповнолітнього підозрюваного, що дозволить проаналізувати його наміри на початку злочинної діяльності та визначити суб'єктивну сторону злочину (провину, мету і мотив). Цю позицію підтримує В.І. Жулев [4, с. 55].

Слушною є думка А.П. Резвана, який пропонує для визначення провини особи з'ясувати, з чиєї ініціативи було вчинено незаконне заволодіння транспортним засобом [8, с. 179]. Погоджуючись з цією думкою, слід доповнити її питанням про час виникнення умислу на вчинення злочину з метою перевірки відомостей про наявність (відсутність) підготовки та планування злочинної діяльності.

Законодавство України (ч. 1 ст. 289 КК України) передбачає відповідальність за вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом з будь-якою метою. Проте у кожному випадку потрібно з'ясувати це питання, оскільки метою неповнолітніх злочинців міг бути не лише викрадення авто, а й крадіжка особистих речей, що були в автомобілі, тому відповідь неповнолітньої особи про речі, що були викрадені з машини, місце їх знаходження, планування збуту може підтвердити думки слідчого.

Для повного і всебічного дослідження обставин справи подію незаконного заволодіння транспортним засобом слід максимально деталізувати і конкретизувати. Так, крім зазначених обставин, на думку А.П. Резвана та С.М. Скібіна, під час допиту підозрюваного у справах зазначеної категорії необхідно з'ясувати таке:

- чи мав підозрюваний відомості про особу потерпілого, про транспортний засіб, що викрадається, і місце його зберігання;
- у який спосіб здійснювалося проникнення до гаража;
- які прийоми використовувалися для проникнення до салону (кабіни) автомобіля, запуску її двигуна, нейтралізації протиугінних пристроїв;
- яке майно було викрадено, його кількість і якість, а також особливі ознаки;
- де, коли і за допомогою яких осіб підозрюваний реалізував викрадений автомобільний засіб або його частини;
- чи вчинялися аналогічні злочини раніше;
- чи вживав хто-небудь зі сторонніх громадян заходів для припинення злочину, хто саме [8, с. 179; 18, с. 123—124].

Якщо допит (надання пояснення) проводять відразу після затримання неповнолітньої особи на місці вчинення злочину (до огляду місця події), доцільно визначити шляхи підходу (відходу) до місця стоянки транспорту, а також які перешкоди були на шляху. Отримавши такі дані, слідчий, який проводитиме огляд місця події, відразу визначить місця найімовірнішого розташування слідів незаконного заволодіння транспортним засобом.

Для максимально повного виявлення та вилучення слідів необхідно також з'ясувати, чи мали місце дії з приховування факту перебування неповнолітніх осіб на місці стоянки, застосування знарядь для вчинення злочину, способу викрадення, напряду зникнення транспортного засобу тощо.

На практиці трапляються випадки (близько 19 %) затримання неповнолітніх злочинців до виявлення предмета посягання. За цих умов особливого значення набувають питання щодо місцезнаходження транспортного засобу, способу його приховування (збут, залишення у тайнику, спалення, затоплення, розбирання, знищення тощо), де, коли, у присутності кого та за яких обставин було вчинено злочин. Слід також мати на увазі, що в окремих випадках спосіб приховування підлягає додатковій кваліфікації за ст. 194, ст. 196 КК України (за знищення або пошкодження чужого майна).

Для характеристики обставин, що впливають на ступінь тяжкості незаконного заволодіння транспортним засобом, необхідно визначити додаткові обставини його вчинення (ч. 2—3 ст. 289 КК України). Слідчий має з'ясувати таке: чи відбувався угон у співучасті; чи мало місце насильство над потерпілим (небезпечне для життя чи здоров'я або таке, що не є небезпечним) або були погрози його застосування; яка вартість транспортного засобу; чи було проникнення до приміщення.

Як свідчить проведене дослідження кримінальних справ, близько 73 % злочинів зазначеної категорії вчиняють групи неповнолітніх осіб. Для з'ясування обставин вчинення злочину у співучасті Л.Л. Каневський наголошує на необхідності визначення не лише кількості неповнолітніх осіб, а й ролі кожного члена злочинної групи [6, с. 72]. О.Г. Філіпов з цього приводу навіть ділить обставини, що підлягають встановленню, на дві групи: ті, що свідчать про груповий характер злочину, і ті, які сприяють доказуванню кожного окремого злочину [7]. До першої групи обставин належать кількість співучасників, їх вік (неповнолітні особи та дорослі), особливі прикмети та детальна характеристика кожного з них, місцеперебування і проживання, характер стосунків у групі, наявність ієрархії та розподілу ролей між учасниками групи, тривалість дії злочинного угруповання, наявність раніше вчинених злочинів і судимостей.

Доволі часто (у 59 % випадків) причиною вчинення підлітками незаконних заволодінь транспортними засобами стає стан сп'яніння, спричинений вживанням алкогольних, наркотичних чи інших одурманюючих речовин. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 66 КК України зазначена обставина обтяжує покарання. З огляду на це слідчий повинен з'ясувати, чи перебувала неповнолітня особа або її співучасники у стані сп'яніння (алкогольного, наркотичного, токсичного тощо), періодичність вживання алкоголю та наркотиків, а також чи перебуває злочинець під наглядом нарколога або психіатра. З'ясування цих відомостей підтримує і Г.М. Мінковський [12, с. 65].

Як відомо, обов'язком слідчого є не тільки розслідування злочинів, а й виявлення причин і умов, що сприяли його вчиненню (ст. 23 КПК України).

Слушною є думка Ю.В. Александрова, А.П. Геля, Г.С. Семакова, С.Є. Віцина, що однією з основних причин злочинності неповнолітніх осіб є їх незайнятість і неможливість батьків належно утримувати дітей [1, с. 177; 10, с. 143]. Статистичні дані підтверджують це твердження. Вивчення кримінальних справ, порушених за ст. 289 КК України проти неповнолітніх осіб, доводить, що у 54 % випадків вони не були зайняті суспільно корисною працею. З урахуванням зазначеного до переліку питань для допиту необхідно додати питання про зайнятість підозрюваного: вид його занять (навчання, робота, не зайнятий), місце діяльності (навчальний заклад, підприємство, установа, організація, приватний сектор економіки), стаж роботи, термін навчання.

Ще однією важливою причиною, що сприяє злочинності неповнолітніх осіб, є несвідоме потурання їх злочинності у сім'ї. Багато злочинів і правопорушень, що вчиняють неповнолітні особи, мають латентний характер, тобто дорослі сприймають їх як пустощі через недостатню обізнаність про відповідальність, моральну незрілість, нерозуміння провини тощо. Безкарність призводить до вчинення нових протиправних дій, як правило, більш небезпечних. Зазначене підтверджують результати проведених досліджень: у 63 % випадків неповнолітніх підозрюваних

негативно характеризують за місцем проживання чи навчання. В окремих випадках неповнолітні особи раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за менш суспільно-небезпечні діяння, зокрема крадіжки (близько 5 % випадків), тобто вчиненню незаконного заволодіння транспортним засобом передували так би мовити менш небезпечні злочинні прояви.

Така ситуація є наслідком недосконалості виховної роботи з підлітками в освітніх закладах і установах, поблажливе ставлення до них у родині, недбале ставлення працівників правоохоронних органів до обліку злочинних діянь тощо. Схожі твердження висловлювали С.Н. Іншаков [5], С.Є. Віцин [10, с. 143], Г.М. Міньковський [12, с. 65], П.А. Пак [15].

Для розкриття змісту зазначеної причини злочинного прояву слідчому необхідно визначити, чи мали місце протиправні дії неповнолітньої особи до вчинення незаконного заволодіння, як характеризують підлітка за місцем навчання (роботи) та проживання, які стосунки у нього в колективі.

Як свідчать результати досліджень, мотивації злочинних проявів неповнолітніх осіб суттєво відрізняються від мотивації дорослих злочинців. Так, причинами 77 % злочинних проявів неповнолітніх осіб за ст. 289 КК України стало (крім необхідності дістатися додому) бажання перевірити самостійні навички керування та продемонструвати їх своїм товаришам. Отримані дані не суперечать результатам досліджень інших вчених, зокрема В.П. Пантелєєва [16, с. 31], Ф.Х. Кульмашева [11, с. 13], В.І. Жулева [4, с. 3, 9]. Тому з'ясування потребують такі дані: кому належала ідея вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, чим зумовлено таку поведінку, яких результатів бажав досягти своїми діями підліток.

Згідно з аналізом кримінальних справ найтипівішим місцем угонів, які вчиняють неповнолітні особи, є вулиця або неохоронювані об'єкти (з огляду на найменші труднощі здійснення задуму). Тому доцільно поставити підлітку запитання про його обізнаність щодо наявності охоронних систем і місця зберігання транспорту, загальної обстановки (розташування речей) і визначити джерела цієї інформації. Слід розуміти, що доступність транспортного засобу часто сприяє виникненню у неповнолітньої особи задуму про його угон. Такої самої думки дотримується і О.О. Андрєєв, називаючи ці обставини такими, що створили сприятливу обстановку для підготовки і вчинення злочину. Особливої уваги, на думку науковця, заслуговує характеристика джерел виникнення у неповнолітньої особи антигромадських поглядів і звичок [2]. Зазвичай під час спілкування з неповнолітніми особами важко визначити джерела формування їх ціннісних орієнтацій на вчинення злочину, оскільки переважну більшість з них вони вчиняють під впливом певної конкретної життєвої ситуації, внаслідок вживання алкоголю чи наркотичних засобів, бажання похизуватися своєю спритністю перед іншими підлітками. Тобто про конкретну сформовану позицію на вчинення злочину у більшості випадків не йдеться.

Думка О.О. Андрєєва певною мірою пов'язана з обставинами, які відповідно до ст. 433 КПК України слід з'ясувати під час розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми особами, зокрема щодо умов життя та виховання, обставин, що негативно вплинули на цей процес, наявності дорослих, які підмовили, тощо (близько 28 % незаконних заволодінь транспортними засобами вчиняють неповнолітні особи внаслідок підбурювання (чи іншої співучасті) дорослих).

Що стосується умов життя та виховання підлітка, то необхідно визначати місце його проживання (фактичне та юридичне), склад сім'ї підозрюваного (адже діти, позбавлені батьківського піклування, залишені внаслідок розірвання шлюбу або ранньої смерті батьків, стають на злочинний шлях у 8 разів частіше) [5].

До обставин, що негативно впливають на виховання підлітка, також належить фактор сімейного неблагополуччя (ненормальні стосунки між батьками, наприклад, під час розлучення батьків), за наявності якого можна спостерігати суттєві зміни традицій щодо виховання дітей, на що звертають увагу С.Є. Віцин [10, с. 143], В.М. Бурлаков [9], В.Д. Єрмаков [3] та ін.

Отже, з'ясування у неповнолітньої особи інформації про склад її сім'ї та життя в родині має важливе значення для встановлення причин злочинних вчинків (чи мають місце алкоголізм, наркоманія чи інші антисоціальні нахили найближчого оточення допитуваної особи, чи мають місце сварки в родині, з яких причин, як часто, чим закінчуються, чи має місце насильство в сім'ї, чи завдають тілесних ушкоджень неповнолітній особі або іншим членам родини тощо).

З'ясовуючи факти підбурення до злочину дорослими, слід визначити характеристику та ознаки зазначених осіб, час, місце й обставини знайомства з ними, способи залучення до вчинення злочину.

Підбиваючи підсумок, можна дійти висновку, що у процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми особами, зусилля слідчого повинні бути спрямовані на дослідження обставин про:

1) подію злочину (час, місце, спосіб тощо), винність і мотиви злочину, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, а саме:

– відомості про марку, модель, рік випуску, приблизну вартість і належність транспортного засобу;

– час, місце (автостоянка, двір будинку, гараж, інше приміщення тощо), обстановка вчинення злочину; місце розташування стоянки автомобіля чи гаража; наявність і умови охорони об'єкта — зовнішні (сторож, собаки, замки будівлі, в якій перебувала машина) та внутрішні (імобілайзер, протиугінні засоби, блокувальні пристрої, сигналізація); освітлення транспортного засобу та прилеглої території — природне (денне) чи штучне (електричне);

– підготовчі дії, що передували злочину (планування угону, підбір співучасників, розподіл ролей, вибір предмета посягання), строки їх проведення; знаряддя, що були використані, їх детальна характеристика та місцезнаходження; використання іншого транспортного засобу; шляхи підходу і відходу до місця стоянки (гаража) автотранспорту, наявність перешкод;

– спосіб проникнення до гаража або іншого сховища; спосіб проникнення до салону транспортного засобу та запуску його двигуна; спосіб нейтралізації протиугінних пристроїв; чи вживав хто-небудь заходів для припинення злочину; зв'язки з потерпілою особою;

– спосіб приховання слідів злочину; місцезнаходження викраденого транспортного засобу (якщо предмет посягання не виявлено); спосіб приховування транспортного засобу (збут, залишення у тайнику, спалення, затоплення, розбирання, знищення тощо);

– час виникнення задуму на незаконне заволодіння транспортом; кому належала ідея вчинення злочину; мета та мотиви угону;

– речі, що були викрадені з транспортного засобу, їх кількість, якість, а також особливі ознаки; місце їх знаходження; як планувався збут транспортного засобу;

– наявність співучасників, їх кількість і вік, детальна характеристика кожного; особливі прикмети; місце їх проживання та перебування; характер стосунків у групі; наявність ієрархії між учасниками групи неповнолітніх осіб; тривалість дії злочинної групи; наявність раніше вчинених злочинів, судимостей; перебування на момент вчинення злочину у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння; періодичність вживання алкоголю та наркотиків; перебування під наглядом нарколога (психіатра); чи зазнала насильства потерпіла особа або погрози його застосування; чи мало місце проникнення до приміщення чи інше сховище для заволодіння транспортним засобом;

2) причини та умови, що сприяли вчиненню злочину:

– вид зайнятості (навчання, робота, не працює), місце діяльності (навчальний заклад, підприємство, установа, організація, приватний сектор економіки), стаж роботи, термін навчання; як характеризують підлітка за місцем навчання (роботи) та проживання; які стосунки в колективі;

– чи мали місце протиправні дії неповнолітньої особи до вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом; чим зумовлено таку поведінку, яких результатів бажав досягти своїми діями підліток; чи був він обізнаний з приводу наявності охоронних систем і місця зберігання транспорту, загальної обстановки (розташування речей), якщо так, то визначити джерела цієї інформації;

3) обставини, що підлягають з'ясуванню у справах про злочини неповнолітніх осіб, а саме:

– місце проживання неповнолітньої особи (фактичне та юридичне), склад сім'ї, якщо батьки відсутні, то з яких причин, хто виконує їхні функції;

– чи мають місце алкоголізм, наркоманія, інші антисоціальні нахили найближчого оточення допитуваної особи; чи мають місце сварки в родині, з яких причин, як часто, чим закінчуються, чи має місце насильство в сім'ї, чи завдають тілесних ушкоджень неповнолітній особі або іншим членам родини; характеристика зазначених осіб.

Зазначене коло питань здебільшого охоплює предмет допиту у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами та визначає його особливості з урахуванням специфічного суб'єкта його вчинення — неповнолітньої особи.

Список використаної літератури

1. *Александров Ю.В.* Кримінологія : курс лекцій / Александров Ю.В., Гель А.П., Семанов Г.С. — К. : МАУП, 2002. — 296 с.

2. *Андреев О.О.* Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.О. Андреев. — Харків, 2007. — 20 с.

3. *Ермаков В.Д.* Преступность несовершеннолетних / В.Д. Ермаков // Кримінологія : учеб. для юрид. вузов. — М. : Норма-М-Инфра, 1999.

4. *Жулев В.И.* Расследование дел об угонах и кражах автотранспорта / В.И. Жулев. — М., 1993. — 70 с.

5. *Ишаков С.М.* Кримінологія : учеб. / С.М. Ишаков. — М. : Юриспруденция, 2000.

6. *Каневский Л.Л.* Расследование и профилактика преступлений / Л.Л. Каневский. — М. : Юрид. л-ра, 1982. — 112 с.

7. *Криминалистика* : учеб. / [под ред. проф. А.Г. Филиппова] [Электронный ресурс]. — М. : Новый юрист, 1998. — Режим доступа : <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/13213/13254>.
8. *Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений* : учеб. пособ. в 2-х ч. / [под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной]. — М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. — Ч. 2. — 232 с.
9. *Криминология* : учебн. — 2-е изд., перераб. и доп. / [под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Еминова]. — М. : Юрист, 2000.
10. *Криминология* : учеб. пособ. / [под ред. С.Е. Вицина, В.А. Уткина]. — М. : Щит-М, 1998.
11. *Кульмашев Ф.Х.* Расследование угонов автотранспортных средств : учеб. пособ. / Ф.Х. Кульмашев. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. — 36 с.
12. *Миньковский Г.М.* Криминологическая характеристика преступности несовершеннолетних и молодежи / Г.М. Миньковский // *Криминология* : учебник. — М. : Изд-во «БЕК», 1998. — С. 65.
13. *Мишуточкин А.Л.* Особенности допроса подозреваемого при расследовании краж автотранспортных средств, совершаемых организованными преступными группами / А.Л. Мишуточкин // *Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики* : межвуз. сбор. науч. тр. — Омск : Изд-во Ом. акад. МВД России, 2004, — Вып. 3. — С. 167—171.
14. *Мишуточкин А.Л.* Особенности расследования краж автотранспортных средств, совершаемых организованными преступными группами : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Мишуточкин А.Л. — Омск, 2000, — 262 с.
15. *Пак П.А.* Криминология в вопросах и ответах : учеб. пособ. / Пак П.А., Лихолат И.Г., Сущенко С.А. — Ростов на Дону : Феникс, 2000. — 216 с.
16. *Пантелеев В.П.* Угон автотранспортных средств. Уголовно-правовые и криминологические вопросы : учеб. пособ. / В.П. Пантелеев. — Караганда, 1982.
17. *Патрелюк Д.А.* Способи підготовки, вчинення та приховування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми [Електронний ресурс] / Д.А. Патрелюк // *Форум права*. — 2010. — № 4. — С. 711—717. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10pdazvn.pdf>.
18. *Скибин С.Н.* Особенности расследования угонов и краж автомобилей или иных транспортных средств : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Скибин С.Н. — М., 2007. — 173 с.
19. *Сухов С.М.* Расследование преступлений, связанных с криминальным автобизнесом : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Сухов С.М. — М., 2007. — 245 с.

УДК 343.221 + 343.222

А.И. Тимошенко, младший научный сотрудник

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВС Украины в Харьковской области

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ АФФЕКТИВНЫХ СОСТОЯНИЙ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Рассмотрены особенности аффективных реактивных состояний субъекта преступления в соотношении психологического и правового аспектов судопроизводства. Приведен подробный психологический анализ юридического понятия «сильное душевное волнение». Отмечены возможные ошибки при рассмотрении дел, связанных с аффективными состояниями субъекта. Определены перспективные пути усовершенствования уголовного законодательства в отношении деликтов, сопровождающихся аффективными реакциями субъекта.

Ключевые слова: сильное душевное волнение, физиологический аффект, кумулятивный аффект, эмоциональное возбуждение, эмоциональное напряжение.

Розглянуто особливості афективних реактивних станів суб'єкта злочину у співвідношенні психологічного і правового аспектів судочинства. Наведено детальний психологічний аналіз юридичного поняття «сильне душевне хвилювання». Зазначено можливі помилки при розгляді справ, пов'язаних з афективними станами суб'єкта. Визначено перспективні шляхи вдосконалення кримінального законодавства щодо деліктів, що супроводжуються афективними реакціями суб'єкта.

The features of the highly emotional reactive states of crime committer are considered. Correlation of psychological and legal aspect of the legal proceeding is considered. The detailed psychological analysis of legal concept «Strong mental agitation» is resulted. Possible errors are marked at consideration of cases, related to the highly emotional states of subject. The perspective ways of criminal legislation's improvement are detected in the case of torts, attended with the highly emotional reactions of subject.

Сильное душевное волнение субъекта как юридическое понятие охватывает ряд психологически значимых понятий, ограничивающих способность индивида к полноценному осознанию окружающей действительности и своих действий, к произвольной волевой регуляции своего поведения в момент совершения инкриминируемого ему деяния [1]. К таким понятиям относят эмоциональные реакции и состояния, включающие аффект, состояние эмоционального возбуждения и напряжения. Наличие у субъекта данных непатологических реактивных состояний, их взаимосвязь с условиями конкретной ситуации деликта устанавливает судебно-психологическая экспертиза (далее — СПЭ).

Несмотря на тесную процессуальную связь СПЭ с юридическими и правовыми теориями, она использует прежде всего психологический категориальный аппарат. Возникает необходимость конвертации психологических понятий в

юридические, и наоборот, в связи с чем важно выделить некоторые правовые и психологические аспекты проблемы аффективных реакций и состояний при использовании данных СПЭ.

Юридическое понятие «сильное душевное волнение» используется согласно ст. 116 Уголовного кодекса Украины (далее — УК Украины) как квалифицирующий признак: «...умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения, внезапно возникшего вследствие противозаконного насилия, систематического издевательства или тяжкого оскорбления со стороны потерпевшего» [2, с. 63]. Согласно п. 7 ст. 66 УК Украины «сильное душевное волнение» субъекта является обстоятельством, которое смягчает наказание: «...совершение преступления под влиянием сильного душевного волнения, вызванного неправомерными или аморальными действиями потерпевшего» [2, с. 33].

На первый взгляд содержание ст. 116 УК Украины, где «сильное душевное волнение» субъекта является квалифицирующим признаком, тождественно содержанию п. 7 ст. 66 УК Украины, где «сильное душевное волнение» субъекта является фактором, смягчающим наказание. Однако с точки зрения судебной психологии это не так.

Прежде всего следует обратить внимание на презюмируемые условия возникновения состояния сильного душевного волнения в одном и в другом случае. Ст. 116 УК Украины подробно определяет характер и перечень факторов, вследствие которых у субъекта может квалифицироваться состояние сильного душевного волнения в момент деликта. В частности, учитывается не только факт самого противоправного деяния со стороны потерпевшего, способного вызвать глубокую аффективную реакцию у обвиняемого, но и его пролонгированность во времени («систематические издевательства»). В п. 7 ст. 66 УК Украины не указан характер действий потерпевшего, а лишь отмечено, что они должны содержать неправомерный или аморальный элемент его поведения. И если «правомерность» с точки зрения юриспруденции является понятием достаточно точным и законодательно закрепленным (подразумевает ограниченное Уголовным, Гражданским и другими кодексами число действий гражданина), то остается неясно, что именно понимает законодатель под словом «аморальность».

Мораль как абстрактное явление представляет собой понятие из области философии и этики. Согласно толковому словарю мораль — система норм и принципов поведения людей по отношению друг к другу и к обществу в целом [3]. Мораль охватывает нравственные взгляды и чувства, жизненные ориентации и принципы, проводя границу между добром и злом, совестью и бессовестностью, честью и бесчестьем, справедливостью и несправедливостью, милосердием и жестокостью и т. д. Таким образом, мораль является своеобразным мериллом нравственных (и не только) норм, присущих конкретной общности, коллективу, группе людей, вплоть до каждого члена общества.

Нормы морали определяются множеством факторов, включающих культурно-исторические, социально-политические, экономические, религиозные, этнические, психологические детерминанты, которые подвержены постоянной динамике в связи с развитием каждого конкретного общества. Здесь возникает вопрос о параметре оценки, ведь то, что аморально для одного, может иметь совершенно иной моральный смысл для другого (например, согласно ст. 121 УК СССР

мужеложство (или гомосексуализм) преследовалось законом [4], в настоящее время сексуальная революция и ее последствия изменили взгляды социума на проблему гомосексуализма в сторону толерантности).

Исходя из этого, аморальность является исключительно субъективным понятием, и фактор его влияния на психику индивида должен учитываться в каждом конкретном случае в зависимости от индивидуально-психологических особенностей личности обвиняемого, его взаимоотношений с потерпевшим, конкретных обстоятельств совершенного преступления и т. д. При решении данной проблемы ведущая роль принадлежит СПЭ.

Возвращаясь к вопросу рассмотрения понятия «сильное душевное волнение» в рамках УК Украины и СПЭ, следует также обратить внимание на одну существенную особенность. Ст. 116 УК Украины определяет это понятие как некое состояние, которое характеризуется внезапностью, а ст. 66 УК Украины вообще не содержит информации на этот счет. С точки зрения судебной психологии, в данных статьях речь идет о различных эмоциональных состояниях субъекта.

Когда речь идет о внезапно возникшем состоянии сильного душевного волнения, в большинстве случаев подразумевается наличие у субъекта в момент инкриминируемого ему деяния состояния физиологического аффекта (далее — аффект). Это объясняется подходом к пониманию аффекта в общей теории судебной психологии. Согласно данной теории аффект представляет собой внезапный, относительно кратковременный, стремительный и бурно протекающий эмоциональный процесс, значительно снижающий волевой контроль индивида, сопровождающийся расстройством восприятия, памяти (сужение сознания), а также резко выраженными двигательными проявлениями (автоматизмами) [5; 6, с. 105—106; 7, с. 201; 8, с. 45—46]. Внезапность в данном случае представляет собой субъектный параметр. Нельзя рассматривать параметр внезапности, исходя из восприятия ситуации потерпевшим или свидетелями. О.Д. Ситковская полагает, что «состояние аффекта переживается человеком как навязанное, независимое от его воли, что в значительной степени связано с внезапностью возникновения этого состояния. Субъективная внезапность возникновения аффекта может наступить с одинаковой вероятностью как в случае воздействия сильного аффектогенного раздражителя, так и в результате аккумуляции аффективных переживаний» [8, с. 47].

Кумулятивный аффект связан с накопительной функцией эмоций. И.А. Кудрявцев утверждает: «Эта фиксирующая, синтезирующая функция эмоций, тенденция накопления и обобщения эмоциональных переживаний лежит в основе «кумуляции» аффектов» [7, с. 178]. Таким образом, кумулятивный аффект, в отличие от классического физиологического аффекта, возникает в результате постепенного накопления аффективных переживаний вследствие повторения ситуаций, вызывающих аккумуляцию отрицательных эмоций. Это может приводить к возникновению аффективного взрыва в ответ даже на незначительный повод (по принципу «последней капли») [8, с. 47; 7, с. 200].

Учет фактора внезапности с точки зрения субъективной психической реальности индивида позволяет избежать существенной правовой (судебной или следственной) ошибки, состоящей в игнорировании незначительного по внешним признакам повода к возникновению аффекта. Отсроченная по времени первопричина

аффективного взрыва при кумулятивном аффекте заключается, с одной стороны, в периодическом (или регулярном) повторении одной и той же психотравмирующей ситуации, а с другой — в индивидуальном пороге чувствительности к эмоциональным воздействиям.

Помимо аффектов, существуют другие эмоциональные состояния, не достигающие степени аффекта, но способные в определенной степени снизить волевой контроль индивида в момент совершения деликта. Данная особенность является основанием для внесения их в юридическую категорию «сильное душевное волнение». К таким аффективным реакциям относят состояние эмоционального возбуждения и эмоционального напряжения. Данные непсихотические реактивные состояния характеризуются меньшей интенсивностью и силой переживания по сравнению с аффектом, но возникают аналогично — при появлении разного рода экстремальных факторов в жизни человека, однако в судебно-психологической практике встречаются значительно чаще [6, с. 124].

Если аффект представляет собой состояние качественно иное [8, с. 47], обладающее специфическими характеристиками, такими как суженное сознание, внезапность, двигательные автоматизмы, мнестические нарушения, то данные эмоциональные состояния не обладают столь глубокими изменениями в психической деятельности индивида. В связи с этим можно предположить, что ст. 66 УК Украины подразумевает именно такие эмоциональные состояния человека, которые способны повлиять на его сознание и поведение в исследуемой ситуации.

Более того, законодатель учитывает и другие условия возникновения сильного душевного волнения, вследствие которого уголовная ответственность лица не наступает. Так, согласно п. 4 ст. 36 «Необходимая оборона» УК Украины: «...лицо не подлежит уголовной ответственности, если вследствие сильного душевного волнения, вызванного общественно опасным посягательством, оно не могло оценить соответствие причиненного им вреда опасности посягательства или обстановке защиты» [2, с. 20].

П. 3 ст. 39 «Крайняя необходимость» УК Украины также учитывает влияние фактора опасности на возникновение сильного душевного волнения субъекта, называя его «угрожающей опасностью» [2, с. 22]. При этом важной задачей с юридической и психологической точки зрения является определение степени фактора опасности лицом, находящимся в состоянии сильного душевного волнения. То есть необходимо установить не только сам факт наличия сильного душевного волнения, но и то, каким образом оно влияет на способность индивида в ситуации объективной или субъективной опасности оценивать степень ее угрозы и правильно руководить собственными действиями. Несмотря на всю субъективность данного аспекта, связанного с проблемами симуляции лицом того или иного эмоционального состояния, СПЭ обладает необходимым инструментарием и способна с высокой степенью достоверности ответить на поставленные перед ней вопросы.

Таким образом, необходимые условия (причины) возникновения сильного душевного волнения субъекта, закрепленные законодательно, включают:

- противозаконное насилие;
- систематические издевательства;
- тяжкое оскорбление;

- аморальные действия;
- общественно опасное посягательство;
- угрожающую опасность;
- другие неправомерные действия со стороны потерпевшего.

Неясным остается вопрос о совершении преступления в состоянии аффекта (или иного эмоционального состояния, которое является основанием для квалификации его как сильного душевного волнения), возникшего на фоне легкого алкогольного опьянения. Как было сказано выше, согласно п. 7 ст. 66 УК Украины преступление, совершенное в состоянии сильного душевного волнения, является обстоятельством, смягчающим уголовную ответственность. Однако в соответствии с п. 13 ст. 67 УК Украины преступление, совершенное в состоянии алкогольного или наркотического опьянения, является обстоятельством, отягчающим наказание [2, с. 34].

В теории судебной психологии вопрос об аффекте, возникшем на фоне легкого алкогольного опьянения, на сегодняшний день остается открытым. Некоторые авторы выделяют аффект на фоне алкогольного опьянения в отдельный тип аффективных реакций [7, с. 219], некоторые определяют его как физиологический аффект [9]. Независимо от этого единым остается утверждение о том, что квалификация аффекта возможна в данном случае лишь при наличии легкой степени опьянения субъекта [10].

Степень опьянения и глубина изменения психической деятельности человека являются достаточно индивидуальными и зависят от различных факторов, таких как конституция тела, чувствительность к алкоголю (алкогольная толерантность), психологические особенности личности и т. д. Поэтому в отдельных случаях целесообразно проведение не только судебно-психологической, но и комплексной медико-психологической экспертизы.

Таким образом, юридическая категория «сильного душевного волнения» нуждается в некоторой оптимизации действующих нормативных положений. Так, содержание ст. 116 УК Украины может быть конкретизировано, а именно модифицировано в понятие физиологического аффекта. Это обеспечит строгую дифференциацию деликтов, совершенных в специфическом психофизиологическом состоянии (аффект), отделение от эмоциональных состояний, не снижающих в значительной степени способность субъекта контролировать свои действия. При этом квалифицирующая функция статьи в данном случае будет сохранена и строго лимитирована.

Подобный подход нашел свое отражение в уголовном законодательстве Российской Федерации. В соответствии со ст. 107 УК РФ «Убийство, совершенное в состоянии аффекта — ...убийство, совершенное в состоянии внезапно возникшего сильного душевного волнения (аффекта), вызванного насилием, издевательством или тяжким оскорблением со стороны потерпевшего либо иными противоправными или аморальными действиями (бездействием) потерпевшего, а равно длительной психотравмирующей ситуацией, возникшей в связи с систематическим противоправным или аморальным поведением потерпевшего, наказываемся исправительными работами на срок до двух лет либо ограничением свободы на срок до трех лет, либо лишением свободы на тот же срок» [11]. Данная статья учитывает фактически все психологические особенности аффекта, имеющие

отношение к обвиняемому (субъекту аффективной вспышки), потерпевшему (чьё поведение также носит специфический характер) и самой ситуации деликта в целом.

Более того, согласно ст. 63 УК РФ алкогольное опьянение было исключено из перечня обстоятельств, отягчающих наказание. Это разрешает проблему соотношения аффективных реакций, наступивших на фоне алкогольного опьянения субъекта, о которой было упомянуто выше. Вопрос об особенностях влияния алкоголя на эмоциональную сферу человека заслуживает отдельного внимания.

Такое содержание статей, связанных с понятием сильного душевного волнения субъекта, вызывает как одобрение, так и критику современного УК РФ. По мнению некоторых специалистов в области судебной психологии, содержание ст. 107 УК РФ значительно сужает диапазон эмоциональных реакций, сводя их лишь к состоянию аффекта. Однако здесь нельзя не учитывать тот факт, что ст. 61 «Обстоятельства, смягчающие наказание» УК РФ исключила из своего содержания понятие «сильное душевное влияние», но указала условия деликта, которые смягчают вину субъекта преступления. Как и ранее, это — противоправность или аморальность поведения потерпевшего, явившегося поводом для преступления. Так, российское законодательство подразумевает возникновение у лица любой отрицательно окрашенной эмоциональной реакции, повлекшей за собой преступление в ответ на противоправные действия потерпевшего («презюмируемая аффективная реакция»¹). Это в значительной степени расширяет перечень предполагаемых состояний, не достигших уровня аффекта.

На сегодняшний день невозможно игнорировать факты, установленные психологической наукой. Очевидно, что они должны найти свое отражение в процессе построения гражданско-правового института нашего государства.

Список использованной литературы

1. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе : науч.-практ. пособ. / Ф.С. Сафуанов. — М. : Смысл. Гардарика, 1998. — 192 с.
2. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями) : по состоянию на 1 января 2008 года. — Харьков : Одиссей, 2008. — 272 с.
3. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. — Харків : Фоліо, 2006. — 540 с.
4. Закон РСФСР от 27 октября 1960 года «Об утверждении Уголовного кодекса РСФСР» // Ведомости Верховного Совета РСФСР. — 1960. — № 40. — С. 591.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2004. — Серия «Мастера психологии». — 713 с. : ил.
6. Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза / М.М. Коченов // Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер по предупреждению преступности. — М., 1977. — 179 с.
7. Кудрявцев И.А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза (научно-практическое руководство) / И.А. Кудрявцев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. — 497 с.
8. Ситковская О.Д. Новые направления судебно-психологической экспертизы : пособ. / Ситковская О.Д., Конышева П.П., Коченов М.М. — М. : Юрлитинформ, 2000. — 160 с.

¹ Термин предложен автором статьи.

9. Ситковская О.Д. Аффект: криминально-психологическое исследование / О.Д. Ситковская. — М. : Юрлитинформ, 2001. — 240 с.

10. Седнев В.В. До питання співвідношення станів фізіологічного афекту й алкогольного сп'яніння / В.В. Седнев // Вісник Верховного суду України. — 2000. — № 5 (21). — С. 56—57.

11. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года. — № 63. — ФЗ.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.4

З.С. Меленевська, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, професор кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту підготовки слідчих і криміналістів
Національної академії внутрішніх справ

О.О. Садченко, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістичних експертиз Навчально-
наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів
Національної академії внутрішніх справ

ОЦІНОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТА-ПОЧЕРКОЗНАВЦЯ ЯК ОСНОВНИЙ КОМПОНЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Розглянуто процедуру оцінки висновку експерта-почеркознавця, її критерії і зміст, а також рішення, прийняті за результатами оцінки, форми і наслідки цих рішень. Визначено компоненти оціночної діяльності.

Ключові слова: предмет оціночної діяльності, суб'єкт оцінки, характер оцінки, абсолютна оцінка, відносна оцінка, підстави оцінки, суб'єктивні фактори оціночної діяльності, об'єктивні фактори оціночної діяльності.

Рассмотрены процедура оценки заключения эксперта-почерковеда, ее критерии и содержание, а также решения, принятые по результатам оценки, формы и последствия этих решений. Определены компоненты оценочной деятельности.

Procedure of estimation of conclusion of ekspert-pocherkoveda, criteria and its maintenance, is considered in the article; decisions, accepted on results an estimation. Komponenty of evaluation activity is set.

Під впливом процесів диференціації та інтеграції наукових знань судова експертиза примножує свої можливості, вирішує дедалі складніші завдання. Експертна практика постійно потребує проведення нових видів судових експертиз. Отже, для розуміння і всебічної оцінки результатів досліджень вищого рівня професійних знань потребують суб'єкти, які використовують результати судової експертизи.

Проблема оціночної діяльності судового експерта, зокрема експерта-почеркознавця, є однією з найскладніших. Виникає багато питань як теоретичних, так і методичних, що мають суттєве значення для практики проведення почеркознавчих досліджень.

Зрозуміло, що від повноти та якості оцінки висновку експерта залежить успіх його використання у процесі доведення, формування внутрішнього переконання слідчого і суду, а також при встановленні істини у справі. Проте не менш важливе значення для інтересів правосуддя має оцінка висновку самим експертом.

Експертне дослідження складається з актів пізнання та оцінки. Оцінка — це спеціальна форма відображення, змістом якої є об'єктивне відношення та взаємозв'язок. Усе, що експерт пізнає у процесі дослідження, підлягає обов'язковій оцінці, тобто оціночне пізнання пронизує весь процес експертного дослідження.

Предметом оціночного пізнання в ідентифікаційному почеркознавчому дослідженні є розкриття значимості виявлених ознак та їх відношення до вирішення ідентифікаційного завдання.

Співвідношення пізнання та оцінки на різних стадіях проведення експертизи неоднакове, незважаючи на їх тісний взаємозв'язок. Так, на підготовчій стадії дослідження за допомогою оціночного пізнання будуються версії і програмується подальше дослідження. На стадії роздільного дослідження головна мета експертного пізнання спрямована на виявлення властивостей почерку, визначення інформативності для вирішення питання про наявність або відсутності тотожності. При порівняльному дослідженні оціночне пізнання дозволяє виявити збіги або розбіжності ознак, а також оцінити їх значення для вирішення поставленого завдання. У цілому на стадіях роздільного та порівняльного дослідження роль пізнання важливіша, ніж на стадії підсумкової оцінки та формування висновків, де головне місце займає не пізнавальна, а оціночна діяльність експерта.

Заклучна оцінка синтезує результати всіх попередніх етапів, узагальнює результати проведеного дослідження і безпосередньо передуює вирішенню поставленого завдання.

Питання оцінки експертних висновків розглядали у своїх роботах учені-криміналісти Л.Е. Ароцкер, В.Д. Арсеньєв, Р.С. Белкін, М.Є. Бондар, А.І. Вінберг, В.Д. Гончаренко, Л.М. Головченко, В.К. Лисиченко, З.С. Меленєвська, І.Л. Петрухін, М.Я. Сейгай, З.М. Соколовський, А.Р. Шляхов, О.А. Ейсман. Ці питання зводилися переважно до перерахування критеріїв, яким повинен відповідати висновок експерта. Водночас питання реальності критеріїв, використання їх на практиці у процесі оцінки висновку не мали у літературі належного висвітлення або висвітлювалися щодо конкретного класу судової експертизи.

Розглядаючи питання щодо поняття оцінки та її місця у методиці судової експертизи, Л.Е. Ароцкер правильно зазначив, що весь процес експертного дослідження складається з безперервного чергування оцінки та пізнання [1, с. 177; 2, с. 63; 3, с. 70].

Основне значення експертної оцінки полягає у визначенні цінності властивостей та ознак досліджуваних об'єктів для вирішення ідентифікаційного або не ідентифікаційного завдання. Тобто оцінити — це визначити ідентифікаційну або не ідентифікаційну інформативність властивостей та ознак, значення збігів і розбіжностей як окремо, так і у сукупності.

Як правильно зазначив О.А. Ейсман, оцінка експертом ознак і обґрунтування висновків є своєрідним доведенням, але не у спеціальному процесуальному, а у більш широкому значенні цього поняття. Найближчим є розуміння оцінки та обґрунтування висновків експерта як певного логічного процесу доведення, в якому вона проходить певні етапи накопичення аргументів, кількісного та якісного їх аналізу, з'ясування природи походження [12, с. 134].

Зважаючи на те, що кожній стадії експертного дослідження властива своя специфіка оціночної діяльності, на стадії роздільного дослідження оцінка проводиться з позицій визначення того, як часто трапляються окремі ознаки та визначення індивідуальності їх сукупності. Результати цієї оцінки можуть бути зазначені у висновку (встановлення факту виконання рукопису незвичною для письма (лівою) рукою; встановлення факту виконання рукопису навмисно зміненим почерком тощо).

Оцінка ознак на стадії порівняльного дослідження пов'язана з аналізом збігів і розбіжностей ознак, з визначенням їх значення та достатності для встановлення або заперечення тотожності.

Ознаки, що збігаються, оцінюються з точки зору того, як часто вони трапляються, ідентифікаційної значимості, тобто інформативності. Ознаки, що розрізняються, оцінюються з точки зору їх стійкості, з урахуванням можливих причин їх появи (можливо, це дія «збиваючих» факторів, наприклад, незвична зовнішня обстановка письма або незвичний внутрішній стан виконавця, а можливо це розрив у часі між моментом виконання досліджуваного документа і наданими зразками почерку).

Зрозуміло, що найважливішою стадією оцінки є її заключний етап, коли оціночна діяльність набуває самостійного значення. На цій стадії оцінюються всі встановлені дані попередніх стадій дослідження та оцінюються результати дослідження у цілому. Слід зазначити, що хоча підсумкова оцінка і містить оцінку даних, отриманих на попередніх етапах дослідження, її не можна розглядати як просту суму оцінок, що мали місце на стадіях роздільного та порівняльного дослідження. Підсумкова оцінка — це якісно новий етап оцінки, відносно якого всі попередні оцінки мають проміжний характер.

З урахуванням зазначеного обґрунтованим можна вважати лише такий висновок експерта, в якому правильно оцінено та пояснено як ознаки, зазначені експертом в обґрунтуванні висновку, так і ті, що формально йому суперечать.

В оцінці розрізняють чотири компоненти: суб'єкт оцінки, предмет оцінки, характер оцінки та її підстави, що створюють цілісну структуру. Оціночна діяльність експерта, у тому числі експерта-почеркознавця, складається саме з таких компонентів.

Зокрема, суб'єктом оцінки є судовий експерт, який визначає цінність ознак, установлених ним у процесі ідентифікаційного або не ідентифікаційного дослідження. Як правильно зазначає А.А. Івін, будь-яка оцінка завжди є чисею оцінкою,

тому навіть якщо під час проведення експертизи було використано найсучасніші методики (у тому числі модифіковані методи та ЕОМ), оцінку результатів дослідження завжди надає експерт. Але це не означає, що оціночні судження експерта є повністю суб'єктивними, вони мають і об'єктивний характер, тому що побудовані на результатах конкретного експертного дослідження [5, с. 54—56].

Слід розрізняти оцінку індивідуальну (один суб'єкт) і групову (кілька суб'єктів). Групова оцінка відображає загальну думку експертів, що сформувалася у результаті творчого обговорення. Проте групову оцінку не можна вважати простою сумою індивідуальних оцінок.

Предметом експертної оцінки в ідентифікаційних і не ідентифікаційних дослідженнях є властивості та ознаки досліджуваних об'єктів, а у широкому розумінні — результати всього дослідження та окремих його етапів.

Характеризуючи предмет оцінки, слід зазначити, що, по-перше, у кожному випадку оцінки важливо визначити конкретний предмет оцінки (що саме, яка ознака та яка сукупність оцінюється), по-друге, оцінка безпосередньо залежить від ступеня пізнання наукою та експертною практикою предмета оцінки. Експерт має можливість використовувати при оцінці широке та багате «ідентифікаційне» поле, вибираючи з нього різні комбінації ознак, що індивідуалізують об'єкт дослідження. При цьому він повинен уникати як недостатньої, так і зайвої інформативної сукупності ознак.

Характер оцінки зумовлений двома видами оцінок: абсолютною і відносною, якими оперує судовий експерт.

Абсолютна оцінка має місце, коли експерт за її результатами може дійти лише одного однозначного висновку (наприклад, встановлено факт виконання рукопису незвичною для письма (лівою) рукою, зміненням почерком тощо).

Відносна оцінка полягає в тому, що експерт визначає ідентифікаційну або не ідентифікаційну значимість ознак у результаті співставлення одних з другими (наприклад, експерт-почеркознавець оцінює як найбільш суттєві ознаки ті, що розрізняються, а не ті, що збігаються, або навпаки).

Підстави оцінки — це основа оціночних суджень. Якщо немає підстави для оціночних суджень експерта, то не може бути і самої оцінки. Для експерта-почеркознавця такою підставою є пізнані ним у процесі дослідження властивості та ознаки почерку.

Підстави оцінки можна поділити на внутрішні і зовнішні. У почеркознавчих дослідженнях внутрішньою підставою для оцінки є властивості та ознаки почерку, зовнішньою — дані науки та експертної практики, обставини справи, що належать до предмета експертизи, літературні, довідкові джерела тощо.

За характером відношення до об'єкта і суб'єкта підстави можна поділити на об'єктивні і суб'єктивні. До об'єктивних належать результати експертного дослідження, до суб'єктивних — професійні знання експерта, досвід роботи, володіння методиками тощо.

Залежно від обсягу інформації, яку оцінює експерт-почеркознавець, підстави можуть бути достатніми і недостатніми. Достатніми підстави будуть тоді, коли вони є основою для певних оціночних суджень експерта, що унеможливають надання інших суджень за цими даними (наприклад, сукупність ознак почерку, що рідко трапляються). Недостатніми підставами для експертної оцінки будуть такі дані, що

не дозволяють експерту-почеркознавцю в конкретному випадку сформулювати певні висновки (наприклад, збіг тільки ознак почерку, що часто трапляються у почерках різних осіб, не може бути підставою для позитивного висновку щодо тотожності виконавця).

І.М. Лузгін, визначаючи методологічні проблеми розслідування, каже, що суб'єктивна оцінка залежить від суб'єкта (бо він її проводить), від його діяльності, потреб, а об'єктивна — базується на об'єктивному знанні явищ і предметів, що вивчаються [7, с. 143].

Експертна оцінка, як і вся оціночна діяльність, базується на об'єктивних даних, а оціночні судження експерта впливають з результатів конкретного експертного дослідження, тому мають об'єктивний характер.

Дослідження, що проводить експерт-почеркознавець, є видом практичної пізнавальної діяльності, і як діяльність, що пізнає об'єктивну дійсність, воно має справу з предметами об'єктивної реальності. Такими об'єктами пізнання у дослідницькій діяльності експерта, на думку О.Р. Шляхова, є ознаки і властивості досліджуваних об'єктів, відомості про них, що вказують на їх походження, теоретичні положення науки і перевірені практикою закономірності, методи конкретних досліджень [11, с. 184].

Об'єктивними факторами, що визначають оціночну діяльність експерта-почеркознавця під час проведення судово-почеркознавчої експертизи, є передусім характер графічного матеріалу, що надходить на експертизу (ознаки, які містяться в ньому), відомості щодо умов виконання досліджуваних об'єктів, наукові положення методики почеркознавчої ідентифікації, що належать до конкретного дослідження.

Наукові положення методики почеркознавчої експертизи, крім загальних положень, містять принципи теорії ідентифікації, результати досліджень основних властивостей почерку — індивідуальності, стійкості, варіативності, вибіркової мінливості, а також розроблені методики дослідження конкретних почеркових об'єктів.

Наукова обґрунтованість висновку та характер висновків експерта-почеркознавця значною мірою залежать від особливостей і обсягу графічного матеріалу, що міститься у досліджуваному документі і порівняльних матеріалах. Якщо експерт-почеркознавець встановлює сукупність ознак, що індивідуалізують досліджуваний об'єкт, є об'єктивна підстава для формування оціночного судження експерта щодо тотожності. Якщо у досліджуваних об'єктах експерт встановлює відсутність сукупності ознак (наприклад, у випадку обмеженого обсягу графічного матеріалу), він може дійти висновку щодо неможливості вирішення питання по суті.

Головною об'єктивною підставою висновків експерта-почеркознавця є результати дослідження документа — речового доказу і зразків почерку (підпису).

Надані на дослідження зразки почерку і підпису несуть об'єктивну інформацію, відображають суттєві зв'язки, які експерт повинен пізнати. Експерт, використовуючи зразки почерку (підпису), оцінює і визначає їх достовірність, обсяг, відповідність досліджуваному документу за змістом, часом, характером, умовами і способом виконання.

До об'єктивних факторів, що впливають на оціночну діяльність експерта-почеркознавця, належить методика дослідження як система пізнавальних засобів, що визначають структуру і зміст дослідницької експертної діяльності.

Такими об'єктивними факторами є окремі формалізовані моменти експертного дослідження, наприклад, імовірнісні методи оцінки збігів і розбіжностей ознак почерку, метод усереднення письмових знаків тощо. Ще більшій об'єктивізації оціночної діяльності експерта-почеркознавця сприятиме подальша математизація почеркознавчої експертизи і використання кібернетичної техніки під час її проведення.

Висновки експерта-почеркознавця також залежать від різних об'єктивних факторів, що сприяють правильній оцінці ознак почерку як у досліджуваному документі, так і у зразках. Це матеріали справи, що належать до предмета експертного дослідження і містять відомості, які мають значення для формування оціночних суджень експерта; обставини, що характеризують умови виконання досліджуваного документа та особу передбачуваного виконавця.

Як уже зазначалось, на оціночну діяльність впливають і об'єктивні, і суб'єктивні фактори. Зокрема, на перебіг дослідження і його результати певний вплив мають особливості особи експерта, що пояснюється не повною регламентацією дослідницької діяльності експерта. Специфіка почеркознавчих досліджень полягає в тому, що в них переважають розумові, логічні операції, що базуються на положеннях методик, наданих у кількісному, напівкількісному вигляді і лише частково формалізованих. Враховуючи, що кінцевим результатом експертного дослідження є оціночне судження щодо факту, воно як продукт психологічної та розумової діяльності конкретної особи набуває особистого, суб'єктивного характеру.

У результаті узагальнення літературних джерел і експертної практики до суб'єктивних факторів, що впливають на результати оціночної діяльності експерта-почеркознавця, у цілому належать:

- рівень оволодіння спеціальними (професійними) знаннями;
- особистий експертний досвід у практичному застосуванні спеціальних знань;
- моральні особливості експерта;
- психологічні якості експерта.

Зрозуміло, що діяльність експерта-почеркознавця пов'язана з реалізацією його спеціальних знань. З.М. Соколовський поняття «спеціальні знання у галузі судового почеркознавства» визначає як сукупність відомостей, отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, у такому обсязі, що дозволяє вирішувати питання щодо об'єктів почеркознавчої експертизи в ідентифікаційному і не ідентифікаційному аспектах [9, с. 152].

На оціночну діяльність експерта-почеркознавця впливають і такі якості експерта:

- рівень професійної підготовки і наявність здібностей до сприйняття та збереження у пам'яті отриманої інформації щодо специфічних властивостей об'єктів, особливостей методик дослідження;
- вміння опрацювати все сприйняте і використовувати у конкретних випадках;
- особистий експертний досвід, що передбачає використання знань методики і доповнює їх.

У процесі накопичення практичних знань у експерта формується думка щодо частоти прояву властивостей в одному почерку (критерій їх використання як

ідентифікаційних ознак), щодо частоти повторюваності властивостей (критерій оцінки їх взаємозалежностей), а також щодо того, як часто трапляються ознаки у почерках різних осіб (критерій оцінки їх ідентифікаційної значущості).

Поєднання знань методики і досвіду експерта утворює ту базу, на якій будується оціночне пізнання.

Основний зміст експертної оцінки, як слушно зазначав Л.Е. Ароцкер, полягає у визначенні значущості (цінності) властивостей та ознак досліджуваних об'єктів для вирішення ідентифікаційних і не ідентифікаційних завдань, поставлених перед експертом [3, с. 70].

Оцінка проявляється у вигляді оціночних суджень експерта, в яких визначено місце і роль оцінюваних властивостей та ознак під час формування його проміжних і заключних висновків.

Попри деяку формалізацію методики почеркознавчої ідентифікації висновки експерта залишаються оціночними — наперед не визначено систему ознак, достатню для висновку.

З метою визначення як теоретичних основ оціночної діяльності експерта-почеркознавця, так і правильного направлення практичної діяльності експерта, Л.Е. Ароцкер сформулював основні принципи оцінки експертом-почеркознавцем ознак почерку, що базуються на результатах теоретичного аналізу цієї діяльності та узагальнень експертної практики [1, с. 177]. Ці принципи експерти-почеркознавці успішно використовують у практичній роботі.

Основні принципи оцінки полягають у такому:

1. Оцінка проводиться на всіх стадіях експертного дослідження, виходячи із завдань і характеру конкретного етапу дослідження. Підсумкова оцінка повинна враховувати результати «проміжних» оцінок, які мали місце на різних стадіях експертного дослідження, але вона не зводиться до їх простої суми. Оцінка на завершальній стадії дослідження повинна визначати остаточні висновки експерта.

2. Якщо експерт використав кілька методик дослідження (традиційна, імовірно-статистична, кібернетична, за допомогою ЕОМ тощо), то результати застосування кожної з них оцінюються окремо, а потім всі результати оцінюються у сукупності.

3. На всіх стадіях дослідження експерт повинен оцінювати як кожну ознаку окремо, так і їх сукупність, яка повинна мати якість, властиві ідентифікаційним сукупностям (бути системою ознак, що індивідуалізують об'єкт або свідчать про відсутність тотожності).

Дотримання цього принципу є дуже важливим, тому що він впливає з оцінки як певної системної діяльності та розглядає об'єкт оцінки як своєрідну систему ознак і якостей.

4. Під час оцінки ознак почерку, що збігаються, експерт:

– визначає їх індивідуальність і неповторність, виходячи з того, як часто трапляються ознаки (за традиційною або імовірно-статистичною методикою), формує свій висновок, вводячи ознаки, що рідко трапляються;

– враховує ознаки, що мають відносну автономність, тобто відносно самостійне ідентифікаційне значення;

– вводить ознаки, що є стійкими;

– перевіряє, чи є ці ознаки результатом схожості почерків або наслідування.

Якщо наявні розбіжні ознаки, то оцінка ознак, що збігаються, може бути підставою для категоричного висновку лише за умови, що розбіжні ознаки пояснені та оцінені як несуттєві.

5. Під час оцінки розбіжних ознак насамперед визначається їх стійкість. Як відомо, основою негативного висновку є стійкі розбіжні ознаки, тому експерт перевіряє:

- чи не є ці розбіжності ознак випадковими;
- чи не зумовлені вони великим розривом у часі між досліджуваним документом і зразками почерку (підпису);
- чи не є розбіжності ознак наслідком варіативності почерку (підпису);
- чи не є вони наслідком дії на процес письма якихось незвичних умов (як зовнішніх, так і внутрішніх);
- чи не є вони результатом навмисного викривлення почерку;
- чи не зумовлені вони наявністю в експерта недостатньої кількості порівняльного матеріалу.

Якщо розбіжності ознак не можуть бути пояснені жодною з названих причин, то вони оцінюються як стійкі та є підставою для категоричного негативного висновку.

Якщо разом з розбіжностями встановлено також збіг ознак, експерт повинен їх пояснити. Визнання їх несуттєвими визначає формулювання негативного висновку.

6. Сумарна оцінка ознак кількох рукописів (підписів) як ознак одного об'єкта можлива лише у тому випадку, коли експерт на підставі спеціальних знань попередньо встановить, що цю низку рукописів (підписів) виконала одна особа.

Результати сумарної оцінки у цьому випадку повністю залежать від правильного визначення зв'язку об'єктів, інакше сумарна оцінка призведе до помилкового висновку.

7. Оцінка, що полягає в аналізі та синтезі ознак, накопиченні необхідних даних, повинна складатися з кількох етапів. Експерт повинен неодноразово перевіряти результати своєї оцінки, всебічно, повно та об'єктивно їх аналізувати, через певний проміжок часу повертатися знову до оцінки, якщо у нього виникають хоча б найменші сумніви у правильності своїх висновків.

Підсумкова оцінка методично повинна складатися з таких етапів:

- оцінка результатів, що мали місце на попередніх стадіях;
- пояснення природи ознак, що збігаються;
- визначення ознак, які повинні утворювати сукупність (систему);
- встановлення ідентифікаційного значення, інформативності сукупності ознак;
- формулювання оціночного судження;
- формулювання висновку.

Кожний з цих етапів підсумкової оцінки є важливим і впливає на остаточні висновки експерта.

8. Підсумкова оцінка повинна привести експерта до внутрішнього переконання у справжності своїх висновків (внутрішнє переконання є у всякій оцінці, у тому числі і в експертній). У цьому випадку важливо підкреслити, що внутрішнє переконання експерта повинно адекватно відображати результати проведеного дослідження.

Перспективи удосконалення оціночного пізнання експерта-почеркознавця полягають у подальшому розвитку імовірнісного моделювання, що базується на розкритті статистичних закономірностей експериментальним шляхом.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Ароцкер Л.Е.* Основные принципы оценки экспертом-почерковедом признаков почерка / Л.Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1975. — № 11. — С. 177—183.
2. *Ароцкер Л.Е.* Проблемы психологии оценочной деятельности судебного эксперта / Л.Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1975. — № 12. — С. 63—70.
3. *Ароцкер Л.Е.* Экспериментальное моделирование психологии оценочной деятельности эксперта-почерковеда / Л.Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1977. — № 14. — С. 70—75.
4. *Берзин В.Ф.* Некоторые дискуссионные вопросы оценочной деятельности эксперта-почерковеда / Берзин В.Ф., Ковальчук З.А., Меленевская З.С. // Проблемы комплексного криминалистического исследования подписей. — М., 1986. — С. 116—119.
5. *Ивин А.А.* О логике оценок / А.А. Ивин // Вопросы философии. — 1968. — № 8. — С. 54—56.
6. *Леонтьев А.Н.* Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. — М., 1975. — С. 89.
7. *Лузгин И.М.* Расследование как процесс познания / И.М. Лузгин. — М. : Юрид. л-ра, 1968. — С. 143.
8. *Орлова В.Ф.* Теория судебно-почерковедческой идентификации / В.Ф. Орлова // Труды ВНИИСЭ. — 1973. — Вып. 6. — С. 322.
9. *Соколовский З.М.* Вопросы использования экспертом материалов дела / З.М. Соколовский. — Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1964. — С. 152.
10. *Теоретические* проблемы оценки экспертом признаков почерка / [Ароцкер Л.Е., Броская А.Б., Грузкова В.Г. и др.] ; отв. ред. Л.Е. Ароцкер. — К. : РИО МВД УССР, 1975. — 179 с.
11. *Шляхов А.Р.* Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР / А.Р. Шляхов // Теория и практика криминалистической экспертизы. — 1962. — Вып. 9—10. — С. 123—184.
12. *Эйсман А.А.* Заключение эксперта. Структура и научное обоснование / А.А. Эйсман. — М., 1967. — С. 134.
13. *Элиава Н.Л.* Мыслительная деятельность и установка / Н.Л. Элиава // Исследование мышления в советской психологии : сбор. науч. тр. — М. : Наука, 1966. — С. 59—63.
14. *Яковлев Я.М.* Психологическая структура экспертной деятельности / Я.М. Яковлев // Труды ВНИИСЭ. — 1973. — Вып. 7. — С. 34—39.

УДК 343.983.2

И.Ф. Соколова, кандидат медицинских наук,
доцент кафедры криминалистики Крымского
юридического института Одесского государственного
университета внутренних дел

В.С. Позий, кандидат химических наук,
начальник кафедры криминалистики Крымского
юридического института Одесского государственного
университета внутренних дел

Д.А. Поштарук, старший инспектор
по особым поручениям ГУМВД Украины в
Автономной Республике Крым

СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ДОСТОВЕРНОСТИ ЭКСПЕРТНОЙ ОЦЕНКИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ

Рассмотрена проблема необходимости назначения на стадии досудебного расследования дорожно-транспортных происшествий судебно-психологической экспертизы как одного из факторов повышения достоверности экспертной оценки при принятии решения о виновности водителя.

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, дорожно-транспортные происшествия, правила дорожного движения, досудебное расследование.

Розглянуто проблему необхідності призначення на стадії досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод судово-психологічної експертизи як одного з чинників підвищення достовірності експертної оцінки у разі прийняття рішень про винуватість водія.

The article deals with the necessity of forensic and psychological examination on the stage of pre-trial investigation of traffic accidents. It is one factors of increase of authenticity of expert estimation at decision-making about the driver's guilt.

Дорожно-транспортные происшествия (далее — ДТП) по числу пострадавших занимают первые строчки печальной статистики. С ними могут сравниться потери во время военных действий или вооруженных конфликтов. Так, по данным ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым, за последние 5 лет на территории автономии совершено 34219 ДТП, пострадало 14628 человек, погибло — 1911. Распределение по годам выглядит следующим образом: в 2006 году всего совершено

5970 ДТП, количество погибших — 438, получивших телесные повреждения — 3320, в 2007 году — 8128, 514, 4022 соответственно, в 2008 году — 7383, 389, 3052, в 2009 году — 6232, 308, 2259, в 2010 году — 6506, 262, 1975. Эти данные наглядно отражены на рис. 1.

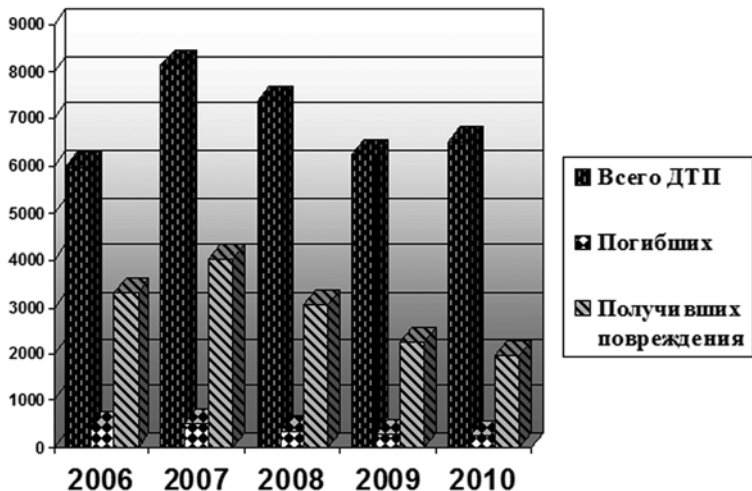

Рис. 1. Показатели по ДТП за 5 лет по Автономной Республике Крым

Анализ возбужденных уголовных дел в Автономной Республике Крым свидетельствует о том, что примерно в 50 % случаев ДТП совершались без нарушения водителем правил дорожного движения (далее — ПДД). Поэтому главной задачей при изучении действий (или бездействий) со стороны человека, управляющего транспортным средством, является диагностика его психологического состояния в момент ДТП, определение его способности предотвратить аварию. Полученные данные не противоречат тенденциям и задачам в этой сфере, рассматриваемым в научной литературе, посвященной расследованию ДТП [1—4].

Психологами установлено, что одни и те же экстремальные ситуации и факторы могут оказывать диаметрально противоположные психологические воздействия на человека. Более того, один и тот же человек в одних и тех же экстремальных ситуациях, но в разное время, может вести себя по-разному. Решающую роль при этом играют индивидуальные и личностные особенности, поэтому и психологические реакции в зависимости от обстоятельств могут быть неоднозначными. Таким образом, без психологического исследования невозможно узнать, как та или иная ситуация, тот или иной фактор воздействуют на водителя и какой реакции можно от него ожидать.

Не вызывает сомнения, что одним из следствий технического прогресса является изменение соотношения между чисто внешними реакциями человека и внутренними психическими процессами в сторону увеличения (в процессе трудовой деятельности) удельного веса восприятия, памяти, мышления.

В настоящее время практически все проблемы, связанные с экспертной оценкой действий водителя, совершившего ДТП, на основании которой суд решает вопрос о его виновности или невиновности, исследуются в рамках судебной

автотехнической экспертизы. Анализ уголовных дел по ДТП показал, что в некоторых случаях, кроме автотехнической экспертизы, назначались транспортно-трапезологическая экспертиза, экспертиза технического состояния транспортных средств, судебно-медицинская, а также комплексная медико-автотехническая экспертиза.

Установлено также, что в случаях, когда со стороны водителя не было нарушений ПДД, следователи ни разу не назначали судебно-психологическую или инженерно-психологическую экспертизы. Как доказывает практика, эти экспертизы часто проводятся без участия специалистов в области психологии, что иногда приводит к крайней схематизации и поверхностной физиологизации внутренних, психических механизмов человеческого поведения [1].

Именно диагностика психического состояния водителя при расследовании ДТП позволяет не только его реконструировать, но и проследить его динамику на ключевых стадиях развития создавшейся ситуации.

Исследования показывают, что отсутствие результатов заключения судебно-психологической экспертизы на досудебном следствии, когда не выявляются данные о физических или психологических особенностях личности водителя, особенностях ведущих мотивов поведения и мотивации конкретных его поступков, способных существенно повлиять на его поведение, в том числе на формирование у него намерения совершить преступление, не предоставляется психологическая интерпретация отдельных действий водителя с учетом его индивидуально-психологических особенностей, зачастую приводит к необходимости выяснения индивидуально-психологических особенностей водителя по ходу судебного разбирательства, что затягивает сроки установления истины по делу.

Таким образом, актуальность рассматриваемой проблемы не вызывает сомнений, особенно если учесть, что заключение судебно-психологической экспертизы может быть одним из доказательств невиновности водителя.

Следует учесть, что судебно-психологическая экспертиза является комплексным психологическим исследованием с использованием широкого перечня методов. На решение экспертизы ставятся вопросы о наличии или отсутствии у подэкспертного лица в период совершения ДТП физиологического аффекта, о степени осознания значения своих действий, о возможности (в силу индивидуальных особенностей протекания психологических процессов) адекватно воспринимать, сохранять в памяти и воспроизводить сведения о фактах, подлежащих доказыванию.

Предметом психологического исследования данной категории дел могут быть любые психологические особенности психически здоровых людей. При этом судебно-психологическая экспертиза при расследовании ДТП может решать следующие задачи:

- охарактеризовать психологические составляющие экстремальной ситуации и определить ее влияние на возможное поведение водителя;
- раскрыть психологический механизм принятия решения в этой ситуации;
- определить, осознавал ли водитель возможность причинения равного (соответственно создавшейся ситуации) или большего вреда;
- воссоздавать условия поведения водителя в ситуации, предшествовавшей ДТП (задачи, мотивы, действия);

– установитъ соответствие реакции водителя на момент обследования общим психофизиологическим закономерностям зрительного восприятия;

– исследовать факты психофизиологического характера у водителя: наличие конфликтов на работе, в семье, факторов психической напряженности [1; 2].

Иллюстрацией ситуации, когда водитель оказывается перед необходимостью принимать и реализовывать оптимальное, возможно, даже единственное решение, служит пример, приведенный А.М. Бандуркой: «Водитель автомобиля, движущегося со скоростью 50—60 км/ч, замечает выбежавшего на проезжую часть улицы пешехода. В сложившейся ситуации у водителя имеется несколько возможностей предотвратить наезд на пешехода:

- он может резко нажать на тормоз, чтобы остановить автомобиль;
- может круто повернуть и объехать пешехода;
- может одновременно сделать и то, и другое.

Перечислены лишь некоторые варианты поведения, но выбор любого из них осложняется тем, что он может быть сделан только с учетом дополнительной информации: расстояния до пешехода, состояния дороги, интенсивности движения транспорта и пр. Далее возможна следующая ситуация: растерявшийся пешеход начинает метаться перед приближающимся автомобилем. Каждое его перемещение меняет ситуацию, и в каждой новой ситуации появляются уже иные варианты поведения, из которых водитель должен сделать выбор в условиях все возрастающего дефицита времени» [1, с. 416]. Этот пример еще раз доказывает, что без проведения судебно-психологической экспертизы оценить создавшуюся ситуацию невозможно.

Таким образом, проведение судебно-психологической экспертизы дает возможность значительно уменьшить вероятность судебной ошибки при анализе ДТП и определении виновности водителя, совершившего аварию.

Результаты таких исследований также представляют значительный интерес для работников правоохранительных органов и адвокатуры с точки зрения профилактики преступлений на транспорте.

Список использованной литературы

1. Бандурка А.М. Юридическая психология / Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. — Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. — 640 с.
2. Шипшин С.С. Судебно-психологическая экспертиза психического состояния водителя по делам о дорожно-транспортных происшествиях : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.06 / Шипшин Сергей Сергеевич. — М., 1998. — 236 с.
3. Прикладная юридическая психология / [под ред. А.М. Столяренко]. — М. : Юнити-Дана, 2000. — 639 с.
4. Позий В.С. Об уровне востребованности учета психологических особенностей водителя при расследовании ДТП : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. [«Ставлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (Одеса, 18 лют. 2011 р.) / В.С. Позий, И.Ф. Соколова. — Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2011. — С. 141—142.

УДК 343.98(477)

Т.А. Пазинич, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії Харківського національного
університету внутрішніх справ

ОЗНАКИ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ: ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ЗАВДАНЬ РОЗСЛІДУВАННЯ

Досліджено проблеми визначення особливих ознак зовнішності людини (татуажу, пірсингу, шрамування, таврування), розкрито їх значення для вирішення окремих завдань розслідування злочинів.

Ключові слова: особливі ознаки зовнішності людини, татуаж, пірсинг, шрамування, таврування.

Исследованы проблемы определения особых примет внешности человека (татуажа, пирсинга, шрамирования, клеймения), раскрыто их значение для решения отдельных задач расследования преступлений.

The article outlines the problems of defining special appearance attributes (tattoo, piercing, scarification, livestock branding), their importance for solving some tasks of crime investigation.

Кожна людина є індивідуальною як з точки зору будови її тіла, рис характеру, темпераменту, так і з точки зору світовідчуття, світогляду, бачення себе у соціумі. Ці внутрішні переконання і відчуття завжди позначаються на способі життя людини, її поведінці, жестах, міміці, зовнішньому вигляді. Інтуїтивно чи навмисно людина формує свій зовнішній образ відповідно до свого внутрішнього стану (особливо активно до демонстрації своїх відчуттів і внутрішніх якостей через зовнішність вдаються підлітки, але останнім часом у дорослих людей також спостерігається таке прагнення).

Людина обирає спосіб самовираження залежно від виховання, освіти, професії, статусу, рівня матеріального забезпечення. Одним із сучасних способів внесення змін у зовнішність, що користується особливим попитом, є нанесення на тіло татуажу. Крім прикрашання шкіри декоративними малюнками, активно використовується коригування рис обличчя шляхом введення фарби під шкіру. Найбільшим попитом у молоді користуються проколювання шкіри і вдягання у ці отвори різних прикрас (пірсинг), а також шрамування і таврування.

Вивченню зовнішності людини присвячено чимало робіт [1; 2; 3]. Але багато питань щодо ознак зовнішності людини в сучасних умовах, а також впливу інформації про них на процес розслідування злочинів залишилися поза увагою авторів

(хоча нанесенням штучних змін на тіло (татуаж, пірсинг, шрамування, таврування) може похизуватися зараз кожен третій громадянин України).

Отже, метою цієї статті є визначення суті та видів особливих ознак зовнішності людини в умовах сьогодення, їх місця у класифікації ознак зовнішності людини в теорії габітології, а також їх впливу на вирішення окремих завдань розслідування злочинів (розшук та упізнання особи, визначення тактики спілкування на допиті, особливості експертних досліджень).

Тривалий час в українському суспільстві одна з найпоширеніших сьогоднішніх ознак зовнішності — татуювання на тілі людини — сприймалася негативно, як елемент, що свідчив про її кримінальне минуле, зайве захоплення рок-музикою або членство у молодіжному угрупованні. Навіть у словниках слово «татуювання» тлумачиться у дещо негативному значенні: «нанесення малюнка шляхом наколювання та втирання під шкіру фарби; звичай примітивних народів, використовуваний моряками, представниками кримінального світу, музикантами, підлітками» [4, с. 785]. У сучасному світі малюнок на шкірі людини (якщо він виконаний професійно) часто сприймають як прикрасу і навіть художній витвір. Крім того, за допомогою введення фарби під шкіру (татуажу) жінки часто коригують риси свого обличчя: змінюють форму брів, губ, підводять очі. За допомогою татуажу маскують проблемні ділянки шкіри (операційні рубці, пігментні плями, родимки, розтяжки після вагітності у жінок), а також «забиваються» суто кримінальні татуювання.

Альтернативним татуажу засобом вирізнення людини серед інших є пірсинг — проколювання шкіри на вухах, крилах носу, губах, бровах, шкірі вище пупка, в інтимних частинах тіла, на язичі з наступним введенням в отвір різних предметів, таких як «сережки», «гвіздочки», «штанги», «навели» (від англ. navel — пупок — прикраси для пупка), «твісти» (від англ. twist — закручувати — вигнута у вигляді спіралі штанга) «лабрети» (від англ. labret — губна сережка) [4]. Як і татуювання пірсинг має давні історичні традиції (ще за часів Стародавнього Єгипту, Давньої Індії та Римської імперії).

Шрамування (скарифікація, від лат. scarifico — дряпаю) — спеціальні розрізи шкіри певної форми і розміру, у результаті загоювання яких утворюються рубці у вигляді малюнка або візерунка. Для досягнення максимального ефекту в рани можуть втиратися спеціальні хімічні реактиви, зола або рослинні препарати, які значно затримують процес регенерації шкіри, внаслідок чого утворюються більш контрастні рубці. В Європу шрамування прийшло від давньоафриканських племен, де таким чином визначалася належність людини до певного племені. Майстрів шрамування доволі мало. Крім художньої майстерності вони, повинні мати основні знання з хірургії. Існує кілька різних технік художнього шрамування: плаский ледь видимий малюнок з тонких шрамів, що утворюється внаслідок нанесення розрізів перпендикулярно поверхні шкіри (варіюється лише глибина занурення скальпеля); рельєфний вигнутий візерунок (виникає внаслідок глибоких розрізів, що робляться під нахилом); малюнок з рельєфних заглиблень у шкірі (утворюється внаслідок видалення (зрізання скальпелем) певних ділянок верхнього шару шкіри).

Таврування — це нанесення на шкіру термічних, хімічних, іноді електричних опіків певного малюнка або візерунка. Відомо, що за давніх часів таврували лише рабів або злочинців. Наявність тавра на тілі людини вважали ганьбою, а його носій

був вигнанцем суспільства. Сьогодні є особи, які свідомо і добровільно «прикрашають» себе таким чином.

Шляхом шрамування і таврування найчастіше вносять зміни у свою зовнішність особи, які бажають так продемонструвати не тільки свої естетичні погляди, але й витримку та здатність терпіти біль.

Загальноприйнятою у криміналістиці є класифікація ознак зовнішності людини за такими видами:

- анатомічні — ті, що характеризують особливості форм і будови тіла у цілому чи окремих його частин;

- функціональні — особливості рухів тіла, що виявляються під час здійснення певних дій, а також особливості мови;

- супутні (особливості одягу, взуття, аксесуарів).

У кожній видовій групі залежно від характеру ознак і місця їх розміщення виокремлюють особливі (у тому числі помітні) прикмети [5, с. 337—338; 6, с. 307—308]. При цьому слід враховувати те, що, оскільки татування, пірсинг, шрамування і таврування є стійкими змінами на тілі людини, вони фактично є анатомічними ознаками, які з урахуванням їх характеру та місця знаходження можуть бути визнані як особливі і навіть помітні (якщо знаходяться на відкритих ділянках тіла) прикмети особи. Характерні ознаки прикрас в отворах від пірсингу з урахуванням наведеної криміналістичної класифікації повинні належати до супутніх ознак зовнішності людини. Такі ознаки можна ефективно використовувати під час розслідування та розкриття злочинів, адже татування, проколи шкіри (пірсинг) та рубці (шрамування і таврування) є особливими прикметами зовнішності людини, на які звертають увагу люди, а отже, їх добре сприймають і запам'ятовують очевидці злочину (потерпілі і свідки). Ці ознаки (при врахуванні слідчим і оперативним працівником) сприятимуть ефективному розслідуванню злочину (розшуку та впізнанню особи, визначенню тактики спілкування на допиті, проведенню експертних досліджень).

Так, під час складання словесного портрета розшукуваної особи вказують не тільки наявність особливих ознак, а й наводять їх детальний опис.

Для деталізації ознак татувань уточнюють:

- як виглядав малюнок татуажу, його розмір і колір;

- особливості місця розташування об'єктів на малюнку (якщо їх кілька);

- чи був малюнок однокольоровим або різнокольоровим (якщо різнокольоровим, то які кольори і на яких частинах малюнка);

- чи наявний напис під малюнком (якщо так, то зазначають його зміст, форму та особливості виконання літер, пунктуаційні знаки);

- чи мала місце симетрія між частинами малюнка;

- чи був малюнок татуажу закінченим, цілісним, чи мав незавершені елементи;

- чи є ознаки того, що татування нанесено зверху вже існуючого малюнка (одним татуажем «забито» інший).

Якщо допитують близького родича розшукуваної особи, слід встановити коли, де і яким майстром виконано татуаж (адреса, телефон), яку застосовано технологію, вид використаної фарби. Під час допиту свідка-очевидця, потерпілого, а також родича розшукуваної особи доцільно надати для ознайомлення каталоги салонів татуажу з відповідними зображеннями.

Під час деталізації ознак пірсингу уточнюють:

- на якій ділянці тіла мав місце прокол від пірсингу;
- чи було введено в отвір прикрасу (якщо так, то які її індивідуальні ознаки: форма, розмір, матеріал, з якого її виготовлено, тощо);
- який вигляд мають сліди загоювання проколу у шкірі (припухлість, почерво- ніння, інші сліди запалення).

Під час деталізації ознак шрамування і таврування уточнюють:

- на якій частині тіла розташовано шрам або тавро;
- його вид, форму, розмір, колір;
- чи були на шкірі сліди загоювання.

Як зазначалось вище, особливі прикмети татуювання, пірсингу, шрамування, таврування відіграють важливу роль під час ідентифікації особи й ефективно вико- ристовуються під час проведення упізнання за ознаками зовнішності (якщо об'єк- том упізнання є труп людини, ці прикмети — допоміжна ідентифікуюча ознака).

Процедура ідентифікації людини (живої особи) з такими ознаками пов'язана з певними труднощами.

Якщо допитувана особа, описуючи зовнішність певної особи, крім інших ознак її зовнішності, вказує на наявність на закритих ділянках тіла цих особливих при- кмет, то, крім пред'явлення для упізнання, потрібно проводити освідування такої особи. При цьому особа, яка упізнає, не повинна бачити на тілі особи, що пред'яв- ляється для впізнання, особливої прикмети, а повинна упізнати її за іншими озна- ками зовнішності. Під час освідування буде зафіксовано факт наявності у неї цієї прикмети з усіма її особливостями, які попередньо встановлено у процесі допиту.

Якщо допитувана особа, описуючи зовнішність певної особи, вказує на наявність у неї особливо помітних прикмет, розташованих на відкритих ділянках тіла, то слід підібрати для пред'явлення для упізнання статистів з такими самими ознаками (з аналогічним татуюванням, проколами в тому самому місці тощо) або створити такі умови, за яких ці ділянки тіла в осіб, що пред'являються для упізнан- ня, будуть прикритими (рукавичками, коміром светра, шапочками). Інакше буде порушено процедуру цієї слідчої дії, і її результати не будуть доказами у справі.

Якщо допитувана особа, крім наявності певного татуювання, проколів шкіри, шрамів чи рубців, не запам'ятала інших ознак зовнішності особи (була налякана, схвильована або з інших причин не могла їх бачити), необхідно у процесі допиту встановити детальну характеристику цих особливих прикмет, а потім провести освідування особи, яку повинні упізнати. Саме так буде встановлено факт наявно- сті у конкретної особи певних прикмет та їх окремих ознак.

Якщо допитувана особа не запам'ятала ознак зовнішності особи, а запам'ята- ла, наприклад, тільки особливості її прикраси в отворі від пірсингу, то пред'являти для упізнання необхідно не особу, а тільки цю прикрасу серед інших прикрас тако- го виду. Після цього доцільно провести освідування особи з метою встановлення факту наявності у неї проколу шкіри у зазначеному допитуваною особою місці.

Під час визначення тактики спілкування з особами, зовнішність яких характе- ризується наявністю особливих ознак, слід враховувати, що:

- тату із зображенням хижаків (часто із роззявленою пащею, кігтями), драко- нів, агресивних комах (скорпіонів, павуків), отруйних змій, а також черепів людей і тварин наносять особи, які намагаються демонструвати свою силу, жорстокість,

ненависть, схильність до насильства, готовність до застосування фізичної сили (парадоксально, але обирають такі малюнки люди, які позбавлені вказаних якостей, і, будучи морально, а іноді й фізично слабкими, підсвідомо компенсують відсутність бажаних якостей, тому намагаються мати агресивний вигляд);

– зображення мультиплікаційних героїв часто наносять комунікабельні особи з почуттям гумору (часто людина з таким татуванням характеризується як незалежна у своїх вчинках);

– анімалізму, тобто зображенням тварин, птахів, риб, плазунів (без хижих ознак), надають перевагу творчі натури з розвинутою фантазією, які відкриті до спілкування. Такі татування часто наносять особи, які тримають вдома зображених представників фауни;

– існують татування, які несуть у собі певний символ події, що мала місце у житті людини (наприклад, кохання, траур можуть виражати зображення портрета людини; тату у формі емблеми роду військ, виду спорту, професії може свідчити про минуле особи, наявні у неї навички);

– до проколювання шкіри на обличчі вдаються особи, які підсвідомо прагнуть незалежності (соціальної, матеріальної, моральної) у родині (як правило, підлітки), навчальних закладах, на роботі та у суспільстві взагалі. Шкіру в інтимних частинах тіла і соски проколюють особи, для яких неабияке значення має інтимний бік їхнього життя або конкретний статевий партнер. Язик часто проколюють особи із чуттєвою аномалією (категорія людей, яким, як зазначають майстри пірсингу, подобається присмак металевого предмета у роті);

– до прикрашання свого тіла шрамиами і тавруванням вдається обмежене коло молодих людей, головна мета яких — демонстрація своєї виключної мужності, сили, здатності стійко терпіти біль тощо. Суттю цієї демонстрації є вислів «шрами прикрашають справжнього чоловіка», але, як правило, за прагненням створити такий образ приховують відсутність бажаних якостей (слід пам'ятати, що процедура нанесення майстром шрамів або тавра передбачає застосування знеболювальних препаратів).

Зрозуміло, що татування, пірсинг, шрамування і таврування можуть бути предметом дослідження різних експертиз. Так, шляхом проведення судово-медичної експертизи можна встановити наявність зазначених ознак зовнішності на трупах навіть з пізніми трупними змінами (гниттям, муміфікацією, перетворенням на жировіск тощо). Досліджуючи татуаж (до речі, існують технології з відновлення зображень татуажу), можна встановити чи не був верхнім малюнком «забитий» нижній, а також глибину введення фарби та навіть технології його нанесення (підручними засобами вводилася фарба чи за допомогою спеціальної апаратури).

Спеціаліст-психолог, вивчаючи малюнок на тілі людини (тату, шрамування чи таврування), прикраси пірсингу, може скласти не тільки психологічний портрет його власника, засвідчити наявність у нього вад і відхилень психіки, особливостей соціальної спрямованості, а й розповісти про певні риси майстра, який наносив малюнок. Спеціаліст у галузі мистецтва, історії, мовознавства може допомогти у розкритті змісту «закодованих» символів на тілі людини.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що детальне вивчення і правильна оцінка новітніх ознак зовнішності людини мають велике значення при вирішенні багатьох важливих завдань з розслідування злочинів. Звісно, не всі шляхи

використання інформації про татуаж, пірсинг, таврування та шрамування було розглянуто у цій статті, ще залишається багато напрямів досліджень цього питання.

Список використаної літератури

1. *Криминалистическое описание внешности человека* : учеб. пособ. — М., 1999. — 223 с.
2. *Признаки внешности человека и использование информации о них в работе органов внутренних дел* : пособ. — К.: Нац. акад. внутр. дел Украины, 2001. — 96 с.
3. *Використання ознак зовнішності людини в розшуковій діяльності ОВС* : метод. реком. — К., 2003.
4. *Новейший словарь иностранных слов и выражений*: справочное издание. — Минск, 2006. — 975 с.
5. *Криминалистика* : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : НОРМА-ИНФРА. — М., 1999. — 990 с.
6. *Криминалистика* : учебник для вузов / [Герасимов В.Н., Колдин В.Я., Крылов В.В., Куликов В.И. и др.] ; отв. ред. Н.П. Яблоков. — М. : БЕК, 1996. — 689 с.

УДК 43.982.327:677.014.8

Г.О. Скрипко, кандидат технічних наук,
провідний експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Миколаївській області

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВОЛОКОН ТА ВОЛОКНИСТИХ МАТЕРІАЛІВ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРІОРИТЕТНІСТЮ ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТИЛЬНИМ СЕКТОРОМ ПОЛІЕФІРНИХ ВОЛОКОН. ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Проведено аналіз динаміки споживання текстильним сектором поліефірних волокон і ниток за період кінця ХХ ст. — початку ХХІ ст. Розглянуто проблеми, що виникають під час криміналістичного дослідження волокон і волокнистих матеріалів, у зв'язку з різким збільшенням на цей час використання поліефірних волокон (ниток) для виготовлення текстильних матеріалів і виробів з них. Також запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: частота, з якою трапляються основні види волокон (ниток), криміналістична практика, поліефірні волокна (нитки), модифікація волокон, ознаки ідентифікації.

Проведен анализ динамики потребления текстильным сектором полиэфирных волокон и нитей за период конца ХХ в. — начала ХХІ в. Рассмотрены проблемы, возникающие во время криминалистического исследования волокон и волокнистых материалов, в связи с резким увеличением в настоящее время использования полиэфирных волокон (нитей) для изготовления текстильных материалов и изделий из них. Также предложены пути их решения.

The article deals with the analysis of the dynamics of textile sector consumption of polyester fibers and filaments from late XX to early XXI century. The author describes problems which appear in forensic investigation of fibers and fibrous materials because of the frequent use of polyester fibers (filaments) in production of textile materials nowadays. The ways of solving these problems are proposed.

Маркетинговий аналіз текстильного та сировинного ринків свідчить, що світове використання натуральних волокон (бавовна, вовна тощо) текстильною промисловістю у 2007 році становило 39 %, решта (61 %) припадає на частку хімічних ниток та волокон. Згідно з прогнозами виробництво натуральних волокон щорічно знижуватиметься та поступово наблизиться до своєї межі, що становитиме близько 30,35 млн т [1]. Унаслідок цього розвиток виробництва вихідних волокон для текстильного сектору здійснюватиметься за рахунок нарощування виробництва хімічних волокон. У табл. 1 наведено узагальнені дані [1; 2] щодо виробництва

основних видів натуральних волокон, а також хімічних волокон у ХХ ст. (з часу початку їх виробництва) та ХХІ ст.

Таблиця 1

Виробництво основних видів текстильних волокон у світі

Примітка: без урахування виробництва натурального шовку (156 тис. т).

Види волокон і ниток	Випуск, млн т, рік							
	1900	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2007
Штучні (целюлозні)	0	1,6	2,6	3,6	3,5	3,0	2,7	3,6
Синтетичні	0	0,1	0,7	4,8	10,8	15,9	28,6	44,5
Бавовна	3,2	6,6	10,1	12,1	14,6	18,7	19,8	26,7
Вовна	0,7	1,1	1,5	1,6	1,6	1,7	1,6	1,2
Усього	3,9	9,4	14,9	22,0	30,2	34,0	52,7	76,0*

Як видно з табл. 1, світове виробництво хімічних волокон з 2000 року по 2007 рік зросло у 1,6 разів та перевищило приріст натуральних волокон на 10 %.

Згідно з прогнозами щодо споживання хімічних волокон на душу населення до 2020 року воно становитиме понад 9 кг, тобто приблизно у 2,4 рази більше, ніж бавовни (3,8 кг/ос.) [3].

На основі даних інформаційних джерел [1; 2] побудовано діаграму (рис. 1) розподілу світового виробництва хімічних волокон (ниток) у 1995, 2000 й 2007 роках.

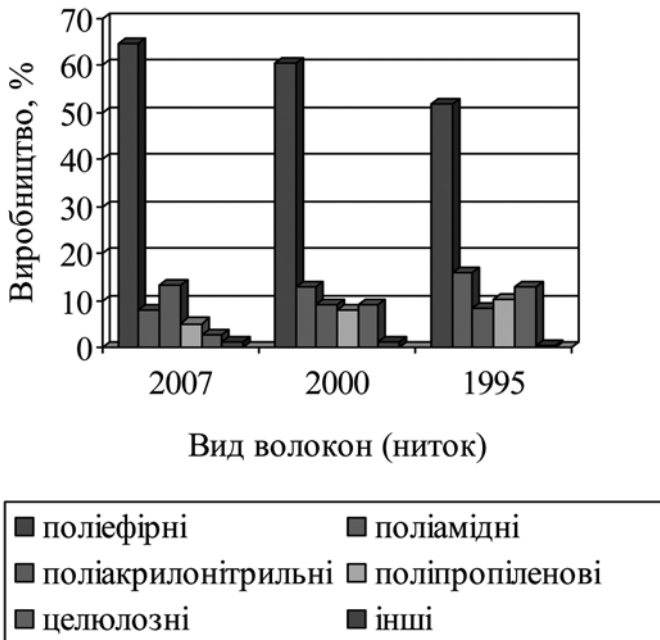

Рис. 1. Розподіл світового виробництва хімічних волокон (ниток) у 1995, 2000, 2007 роках

Як бачимо з діаграми, виробництво поліефірних (далі — ПЕ) волокон (ниток) відносно інших хімічних волокон (ниток) зросло на 13 %, тобто з 52 % (у 1995 році) до 65 % (у 2007 році), і перевищило у 2007 році виробництво поліамідних, поліакрилонітрильних, поліпропіленових волокон і ниток на 57 %, 60 %, 51 % відповідно.

Тільки у 2007 році порівняно з 2006 роком, за даними агентства «Анітэкс» [4], світове виробництво ПЕ волокон (ниток) збільшилося на 3 млн т, досягнувши 31 млн т, з яких 18,7 млн т припадає на виробництво комплексної (філаментної) нитки, а 12,4 млн т — на штапельне та джгутове волокно. Прогнозують, що до 2020 року потреба у ПЕ нитках досягне рівня 4 кг/ос., що порівняно з іншими текстильними матеріалами становитиме 32 % та 67% аналогічного показника для всіх видів текстильної сировини і хімічних ниток відповідно [3]. Водночас сегмент ПЕ волокон більш інертний, що спричинено вузькою спеціалізацією цієї продукції, а отже, у 2020 році загальносвітове споживання ПЕ волокон становитиме 2,75 кг/ос. (22 % та 72 % аналогічного показника для всіх видів текстильної сировини та хімічних волокон відповідно).

Зміни, що відбуваються у пріоритетності випуску та використанні текстильних волокон, безпосередньо пов'язані з частотою, з якою вони трапляються у криміналістичній практиці як речові докази.

У зв'язку з цим у Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при УМВС України в Миколаївській області було проведено аналіз частоти, з якою трапляються основні види хімічних волокон (ниток) і натуральних волокон, що надходили на дослідження у 2009 та 2010 роках (рис. 2).

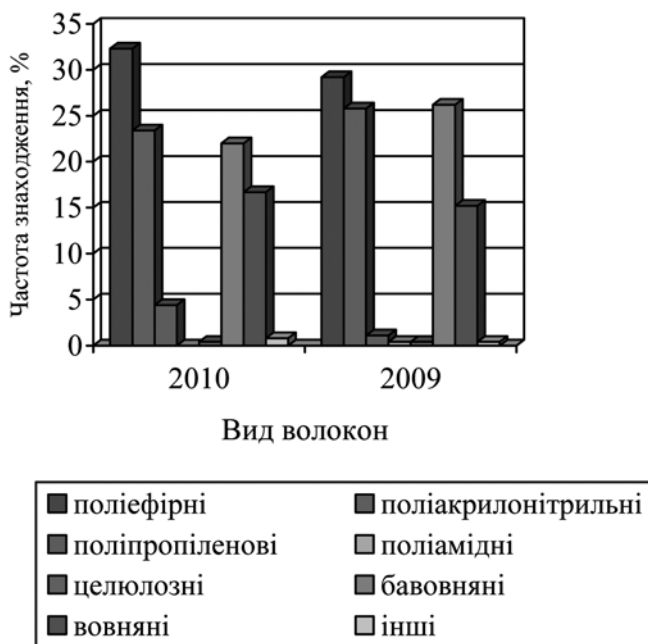
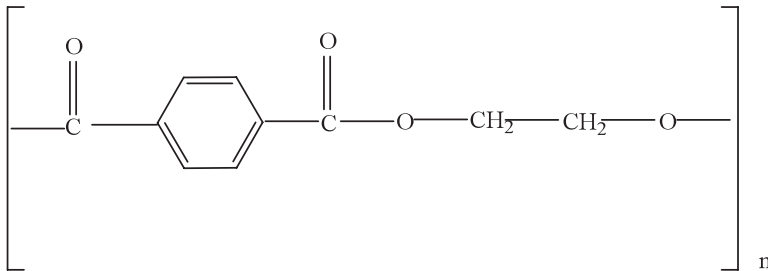

Рис. 2. Частота, з якою трапляються (знаходяться) основні види хімічних і натуральних волокон (ниток) у криміналістичній практиці НДЕКЦ при УМВС України в Миколаївській області у 2009 та 2010 роках

На діаграмі (рис. 2) видно, що найчастіше трапляються ПЕ волокна (нитки): у 2009 році — 29,2 %, а у 2010 році — 32,3 % загальної кількості хімічних волокон. Водночас частота знаходження волокон бавовни порівняно з 2009 роком зменшилася на 4,2 % і становила у 2010 році 22 %. Доволі низький відсоток частоти знаходження ПЕ волокон у криміналістичній практиці стосовно обсягів їх споживання (41 %) текстильним сектором можна пояснити більшим виробництвом в асортименті цієї продукції філаментної нитки (60 %), що характеризується низькою відокремленістю від матеріалу виробів як у процесі носіння, так і при терті предметів одягу у випадку контактної взаємодії. Водночас висока частота знаходження у криміналістичній практиці поліакрилонітрильних (далі — ПАН) волокон (25,8 % — у 2009 році, 22,4 % — у 2010 році), незважаючи на їх низький відсоток використання (5 %), пояснюється високим ступенем відокремлення волокон від матеріалу (трикотажу) у текстильних виробках.

Збільшення частоти знаходження ПЕ волокон і ниток у практиці їх криміналістичного дослідження ставить перед експертами проблему їх внутрішньовидової диференціації. Вирішенню цієї проблеми сприятиме ознайомлення з асортиментом ПЕ волокон і ниток, технологією їх виробництва, формами модифікації, що дозволить встановити ознаки, які їх характеризують.

Як відомо, ПЕ нитки є продуктом поліконденсації етиленгліколю з діметилтерефталатом або терефталевою кислотою і за класифікацією текстильних волокон належать до синтетичних. Основне промислове значення мають поліефірні нитки з поліетилентерефталата (далі — ПЕТФ), що має хімічну формулу:

Формування ПЕ нитки, як правило, відбувається методом екструзії (витискування через філь'ери) розплаву полімеру ПЕТФ і повітряного охолодження. Потім нитки витягують для досягнення необхідної лінійної щільності та міцності [5].

Залежно від країни-виробника ПЕТФ нитки (волокна) випускають під різними торговельними назвами: лавсан (Росія), терилен (Великобританія, Австралія, Німеччина), дакрон (США), тергаль (Франція), теторон (Японія), елана (Польща), тесил (Чехія), гризукен (Німеччина), тревира, слотера, терленка тощо [6].

Промисловість випускає ПЕТФ волокна (нитки) у такому асортименті:

- технічна нитка (відносна міцність 60—89 сН/текс);
- текстильна нитка;
- гладка (відносна міцність 35—40 сН/текс);
- текстурована (відносна міцність 27—32 сН/текс);
- різане волокно звичайне (відносна міцність 30—45 сН/текс);
- високоміцне (відносна міцність 55—69 сН/текс);
- мононитка (відносна міцність 30—50 сН/текс).

Кожний тип волокна має оптимальні напрями застосування. Однак багато волокон характеризуються специфічними особливостями, які найчастіше вважаються недостатніми, що потребує подальшої оптимізації їх властивостей. На сьогодні для кожної конкретної сфери застосування волокон розроблено спеціальні модифіковані види з оптимізованими властивостями [7].

Одним з найперспективніших шляхів регулювання властивостей волокон і ниток є їх модифікація. Модифікація текстильних матеріалів, виготовлених з ПЕ волокон (ниток), здійснюється за допомогою фізичних і хімічних методів. Для ПЕ волокон (ниток) масового попиту зазвичай застосовуються методи фізичної модифікації, такі як витягування у процесі формування, поступове багаторазове витягування, усадка, термофіксація, орієнтоване витягування з текстуруванням, надання волокнам «звитості», профілювання поперечного перерізу, виробництво бікомпонентних ниток тощо [7].

З хімічних методів у промисловості застосовуються лише методи формування ПЕ волокон із сополімерів. Модифіковані добавки (аліфатичні та ароматичні дікарбоніві кислоти або їхні ефіри, гідроксікислоти, діоловмістни, полігліколи, з'єднання, що містять сульфо- або карбоксильную групу, фосфор, галоген) додають на стадії синтезу. Сополімери ПЕ волокон відомі під торговельними назвами «дила-на», «велана», «тесил», «викрон», «грилен» тощо [8]. Для диференціації сополімерних волокон (ниток) використовують метод ІЧ-спектроскопії [9; 10].

Встановлення ознак фізичної модифікації, таких як форма поперечного зрізу профільованих, текстурованих, бікомпонентних ниток і волокон, проводять із застосуванням методів оптичної та електронної мікроскопії [11].

ПЕ волокна, які частіше трапляються у криміналістичній практиці, не мають явних ознак розрізнення — гладкі, безструктурні, циліндричні за формою. Отже, диференціювання ПЕ волокон масового виробництва полягає у вивченні структури волокнуутворюючого полімеру на молекулярному та надмолекулярному рівнях апаратними методами. Це дозволить диференціювати ПЕ волокна за ступенем їхньої кристалізації, що, як відомо, залежить від швидкості формування, кратності витягування, термофіксації, хибного крутіння, усадки тощо [12].

Таким чином, вирішення проблеми експертизи волокон та волокнистих матеріалів, що полягає у зменшенні можливості ідентифікації текстильних матеріалів, яка пов'язана з тенденцією збільшення на початку ХХІ ст. використання текстильним сектором ПЕ волокон (ниток), доцільно здійснювати шляхом удосконалення апаратних методів дослідження, які дозволять вивчати структуру ПЕ волокон на надмолекулярному та молекулярному рівнях.

Список використаної літератури

1. *Новые химические технологии*. Аналитический портал химической промышленности. Химволокно. Авторский раздел Э.М. Айзенштейна [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.newchemistry.ru/blog.php?id_company=54&n_id=4341&category=ablog&page=1.

2. *Перепелкин К.Е.* Современные химические волокна и перспективы их применения в текстильной промышленности / К.Е. Перепелкин // Рос. хим. общество им. Д.И. Менделеева. — 2002. — т. XLVI. — № 1. — С. 31—48.

3. *Дулина Л.* Одеваться в полимеры. Синтетические и натуральные волокна: борьба продолжается / Л. Дулина // Полимеры-деньги [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://polymers-money.com/journal/onlinejournal/2005/august/textile/>.

4. *Новости* текстильного и сырьевого рынков в ленте новостей Агентства «Анитэкс» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.cotton.ru/cgi-bin/news.pl?query=show_news&id=1_117.

5. Дружинина Т.В. Сборник технологических задач по производству химических волокон / [Дружинина Т.В., Скокова И.Ф., Слеткина Л.С., Линяв В.А.]. — М. : Химия, 1995. — 240 с.

6. Петухов Б.В. Полиэфирные волокна / Б.В. Петухов. — М. : Химия, 1976. — 271 с.

7. Юркевич В.В. Технология производства технических волокон / В.В. Юркевич, А.Б. Пакшвер. — М. : Химия, 1987. — 304 с.

8. Рязов А.Н. Технология производства химических волокон / Рязов А.Н., Груздев В.А., Бакшеев И.П. — М. : Химия, 1980. — 448 с.

9. Дехант И. Инфракрасная спектроскопия полимеров : моногр. / Дехант И., Данц Р., Киммер В., Шмольке Р. — М. : Химия, 1976. — 472 с.

10. Методы исследования в текстильной химии : моногр. / [Кричевский Г.Е., Овчинников Ю.К., Хачатурова Г.Т. и др.]. — М., 1993. — 401 с.

11. Горелик С.С. Рентгенографический и электронно-оптический анализ : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Горелик С.С., Скаков Ю.А., Расторгуев Л.Н. — М. : МИСИС, 1994. — 328 с.

12. Перепелкин К.Е. Структура и свойства волокон / К.Е. Перепелкин. — М. : Химия, 1985. — 208 с.

УДК 343.985 : 343.575

Н.Н. Космина, начальник отдела
специследований Научно-исследовательского
экспертно-криминалистического центра при
ГУМВД Украины в Харьковской области

ОСОБЕННОСТИ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ

Проанализирована практика недостаточного использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, и особенности участия специалиста при осмотре подпольных лабораторий.

Ключевые слова: специальные знания, осмотр, специалист, незаконный оборот наркотических средств, подпольные лаборатории.

Проаналізовано практику недостатнього використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, і особливості участі спеціаліста під час огляду підпільних лабораторій.

The research outlines the practice of insufficient use of special knowledge in crime investigation of illegal drug traffic and peculiarities of expert participation during examination of clandestine laboratories.

Первоначальным и наиболее ответственным действием при расследовании дел о незаконном обороте наркотиков является следственный осмотр, который в зависимости от изучаемых в ходе его проведения объектов разделяется на отдельные виды: осмотр места происшествия, предметов, документов, помещений и участков местности, а также освидетельствование.

Следами преступлений в данном случае являются наркотики, наркосодержащие лекарственные препараты, подлинные или поддельные документы на их получение из медицинских учреждений, реактивы, растворители и другие вещества, предметы, свидетельствующие о приобретении, хранении, транспортировке, изготовлении и употреблении наркотиков. Местами происшествия по делам о преступлениях, связанных с наркотиками, чаще всего являются помещения, используемые в качестве притонов наркоманов, в которых производится задержание лиц, находящихся в состоянии наркотического опьянения [1].

Местом происшествия являются и участки местности, где остались следы преступной деятельности (тара из-под компонентов изготовления наркотиков, предметы со следами их изготовления, тампоны, иглы, шприцы и т. д.), а также плантации, на которых произведен незаконный посев наркосодержащих растений.

Осмотр места происшествия по делам о преступлениях, связанных с наркотиками, является основным источником получения доказательств, необходимых для быстрого и полного их раскрытия. При этом результативность борьбы с незаконным оборотом наркотиков непосредственно связана с уровнем профессионального мастерства правоохранительных органов, умением применять специальные знания, приспособления, новые методические рекомендации, касающиеся проведения следственных действий как самостоятельно, так и с привлечением соответствующих специалистов [2].

Необходимость проведения осмотра места происшествия возникает в следующих следственных ситуациях:

а) имеется информация о:

– незаконных посевах или выращивании наркосодержащих растений;

– изготовлении либо употреблении наркотиков в определенном помещении (в том числе нарколаборатории);

– транспортировке наркотиков транспортными средствами (судно, железнодорожные вагоны и др.);

б) совершена кража наркосодержащих растений с государственных полей, перерабатывающих предприятий, заготовительных пунктов либо наркотических средств из медицинских учреждений и др.;

в) проведено задержание лица по подозрению в хранении, транспортировке, сбыте наркотиков, во время которого это лицо избавилось от наркотического средства.

Несмотря на высокую информативность осмотра места происшествия, анализ следственной и судебной практики доказывает, что этот ценнейший источник познавательной и доказательной информации используется не всегда.

Приступая к осмотру места происшествия по делам о преступлениях, связанных с наркотиками, следует иметь в виду, что они включают две группы, хотя и взаимосвязанных, но различающихся между собой преступных действий. Объективная сторона первой группы выражается в разнообразных действиях по приобретению и производству наркотиков, их хранению, перемещению и распространению. Объективной стороной второй группы рассматриваемых преступлений являются действия, направленные на обеспечения условий и приспособлений для употребления наркотиков: организация притонов, изготовление различных приспособлений для их курения (вдыхания), производство внутренних инъекций и т. д.

Различие в действиях влечет за собой различие их отражений на объектах материального мира и в сознании очевидцев, ведет к возникновению информации, по которой можно судить о следообразующих объектах по делу и использовать эту информацию в качестве доказательств [3]. Поэтому особенности осмотра объектов материального мира различны. Так, в случае незаконных посевов конопли, опийного или масличного мака, иных наркосодержащих растений, доказательственное значение имеет, например, сам факт обнаружения плантации с такими посевами, ее местонахождение, размеры, вид выращиваемых растений, следы, указывающие на способ обработки плантации, на лиц, которые принимали участие в обработке или незаконном посеве наркосодержащих растений, следы рук на оставленных орудиях производства, отпечатки ног, обуви и транспорта на

почве, оставленные или утраченные личные вещи подозреваемых в преступлении и т. д.

Аналогичные или схожие следы остаются при сборе, транспортировке и хранении наркосодержащих растений. Например, на почве остаются следы использованных для этой цели транспортных средств, обуви владельцев транспорта или лиц, принимавших участие в их загрузке, оставленные на месте загрузки личные вещи и документы подозреваемых, остатки пищи, окурки, выделения человеческого организма, а также следы наркотиков на транспортных средствах, использовавшейся для их упаковки таре, в местах хранения растений или изготовленных из них наркотиков. Самые разнообразные следы остаются на предметах, которые использовались для дробления наркосодержащих растений, для кипячения или экстракции опия или гашишного масла с применением химических растворителей или жиров, для прессования и иных способов изготовления опия, гашиша, смолы каннабиса и других наркотиков в процессе их промышленного или кустарного изготовления. Все эти следы, несмотря на их разнообразие, могут быть названы производственными.

Несколько иначе выглядят отражения противоправных действий, которые условно можно назвать следами употребления наркотиков. В помещениях, использовавшихся в качестве притонов для употребления наркотиков, остается специфический запах от курения гашиша и марихуаны, пары наркосодержащих масс и жидкостей. Кроме того, можно обнаружить специальные приспособления для курения и вдыхания наркотиков, окурки сигарет, начиненных марихуаной или другим наркотиком, стеклянные емкости из-под экстракционного опия, шприцы с остатками опия, иглы, следы пальцев рук на предметах, которые использовались организаторами притонов, наркоманами или другими лицами, рвотные массы, указывающие на вовлечение в наркоманию ранее не употреблявших наркотики лиц, следы наркотиков на столах, стеклянной, фарфоровой и иной посуде в виде засохших светло-коричневых или темно-коричневых пятен, пропитанные опиумом марлевые тампоны, кристаллы кокаина, таблетки или частицы таблеток наркотических анальгетиков (морфина, промедола, кодеина и др.), другие наркотики и следы их употребления. Аналогичные или схожие следы остаются в случаях употребления наркотиков в частных квартирах или домах, а также на местности [4].

Учитывая, что при изготовлении некоторых наркотиков используются чрезвычайно токсичные, а иногда ядовитые вещества (например, для получения фенцикллидина применяется такой сильный яд, как цианистый калий и приготовленный на его основе нитрил), при осмотре места изготовления наркотиков могут быть обнаружены противогазы марки «В», специальные толстые резиновые перчатки и другие защищающие человека предметы. В этом случае следует обратить внимание на организационную сторону осмотра, безопасные условия проведения обследования, ведь используемые при синтезе наркотических средств чрезвычайно токсичные и опасные для здоровья химические компоненты требуют при проведении осмотра в таких помещениях знания определенных правил безопасности. Некоторые готовые наркотические средства, находящиеся в концентрированном виде, также представляют повышенную опасность для здоровья человека. Например, воздействие высокотоксичных веществ на слизистую оболочку может повлечь нервное заболевание либо иную временную потерю трудоспособности.

Поэтому нельзя прикасаться к носу, рту, глазам пальцами, испачканными химическими веществами. Изымая вещество, похожее на наркотическое, следует исключить вероятность опробования его на вкус или запах, поскольку в ряде случаев это может закончиться трагически [5].

При проведении описанного вида осмотра неопределима помощь специалиста, которого следует обязательно включать в следственно-оперативную группу. При этом специалист обращает внимание следователя на объекты, которые могут иметь значение для расследования уголовного дела и являются:

- сырьем или компонентом для изготовления наркотиков;
- промежуточным или конечным продуктом изготовления — наркотиком;
- оборудованием, приспособлениями для производства наркотиков;
- емкостями, упаковками для хранения изготовленных наркотических средств, сырья, промежуточных продуктов изготовления (в зависимости от консистенции и количества химических веществ, промежуточный продукт и готовые наркотические средства хранятся в канистрах, банках, колбах, пробирках, другой общепотребляемой и специальной посуде);
- приспособлениями для употребления наркотиков;
- документами, содержащими информацию о технологии изготовления наркотиков, количестве изготовленного и сбытого продукта и т. д.;
- средствами техники безопасности при работе с вредными (ядовитыми) химическими веществами.

Помимо уже упомянутых предметов и веществ, в процессе осмотра могут быть обнаружены литература и записи по химическому синтезу (в определенных случаях ее наличие может опровергнуть показания подозреваемого об отсутствии знаний по химическому синтезу). Кроме того, в ходе осмотра могут быть обнаружены разнообразные документы, непосредственно не свидетельствующие о преступной деятельности, но имеющие важное доказательственное значение.

Так, готовясь к изготовлению и реализации наркотиков, преступники вынуждены позаботиться об источниках сырья, необходимого для их изготовления, об оборудовании, химикатах и иных материалах, о способах их доставки в места реализации или хранения, о других условиях достижения преступной цели. Решая эти задачи, они посещают места произрастания наркосодержащих растений, различные города и населенные пункты, проживают в гостиницах, ведут переписку и телефонные переговоры с лицами, занимающимися посевом или переработкой наркосодержащих растений, посылают телеграммы, перевозят наркотики по железным дорогам, на самолетах и других видах транспорта, пересылают их почтой, получают наркосодержащие лекарственные средства из аптек, больниц и других медицинских учреждений по поддельным документам и т. д. Совершая подобные действия, преступники оставляют «следы» в виде различных документов, писем, счетов на телефонные переговоры, отправленных телеграмм, накладных, бланков, денежных переводов, счетов оплаты за проживание в гостинице, билетов на провоз багажа тем или иным видом транспорта, записей адресов сообщников, номеров их телефонов, поддельных документов на получение из аптек и других медицинских учреждений наркотиков и наркосодержащих лекарственных средств, других письменных актов, содержащих сведения о фактах и

обстоятельствах, имеющих значение для выявления и расследования связанных с наркотиками преступлений [6].

Важное значение имеют следы, свидетельствующие о том, что в месте осмотра проводились те или иные операции с наркотиками: подвергшаяся экстракции маковая соломка, посуда из-под растворителей, посуда, в которой производилось кипячение маковой соломки, со следами темно-коричневого или светло-коричневого цвета, специфический запах, тара из-под наркотиков, упаковки наркосодержащих лекарственных средств, поддельные рецепты на их получение, а также следы, указывающие на непосредственное участие задержанных или иных подозреваемых лиц. К их числу прежде всего относятся следы пальцев рук на предметах, использовавшихся в различных операциях с наркотиками, на упаковочных материалах, других объектах, а также вещества и предметы, с помощью которых может быть подтвержден или опровергнут факт непосредственного участия подозреваемого в преступлении. Поиск, фиксация и изъятие таких следов — важнейшая задача осмотров, проводимых как по делам о преступлениях, связь которых с наркотиками следует из содержания первичной информации, так и по делам, где такая связь еще не установлена.

Понятно, что эффективность осмотра зависит от технической оснащенности следственно-оперативной группы, от использования при осмотре специальных знаний, криминалистических приемов выявления, фиксации и изъятия следов преступления. Технические средства, тактические приемы и методы поиска следов может использовать сам следователь или оперативный работник, руководящий осмотром. Но они, как правило, не обладают достаточными специальными знаниями, достаточной информацией о новых видах наркотиков, способах их обнаружения, выявления и исследования, не имеют опыта использования таких средств и методов, что требует привлечения не только специалиста-криминалиста, имеющего навыки обнаружения традиционных следов преступления, но и специалистов в области экспертного исследования наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.

Специалисты-фармацевты, химики, наркологи могут оказать помощь в обнаружении наркотиков и их следов, в решении вопроса о принадлежности к наркотикам обнаруженных при осмотре лекарственных средств, порошков, жидкостей, других веществ, содействие по выявлению лиц, находящихся в состоянии опьянения, и в других вопросах.

Именно специалист, оказывая помощь лицу, ведущему осмотр, обеспечивает выявление, фиксацию и изъятие не только того, что воспринимается визуально, но и того, что скрыто от взора осматривающих, и тем самым обеспечивает более высокую эффективность осмотра. Анализ же следственной практики показывает, что по делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом и употреблением наркотиков, использование помощи специалиста, криминалистических средств и методов — явление довольно редкое [7].

Список использованной литературы

1. Баяхчев В.Г. Расследование преступлений, связанных с изготовлением и распространением синтетических наркотических средств организованными группами : учеб. пособ. / Баяхчев В.Г., Курьлев И.И., Калинин А.П. — М. : ВНИИ МВД РФ, 1995. — 48 с.

2. Шейфер С.А. Следственные действия : науч. пособ. / С.А. Шейфер. — М., 1981. — 76 с.

3. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособ. / Г.И. Грамович. — Мн. : МВШ МВД СССР, 1987. — 237 с.

4. Космина Н.Н. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно- розыскная деятельность» / Н.Н. Космина. — Харьков, 2011. — 20 с.

5. Виявлення та ліквідація підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин : метод. реком. / [Пасічник Г.В., Хруппа М.С., Жмінко В.М. та ін.] ; під. ред. Г.В. Пасічник. — К. : РВВ МВС України, 2000. — 35 с.

6. Роганов С.А. Синтетические наркотики: вопросы расследования преступлений : моногр. / С.А. Роганов. — СПб : Питер, 2001. — 224 с.

7. Бобырев В.Г. Участие специалиста в обнаружении и исследовании наркотических веществ. Теория и практика использования специальных знаний : сбор. науч. тр. / В.Г. Бобырев. — Волгоград : ВШ МВД СССР, 1989. — 162 с.

УДК 40 : 343.148

Е.А. Гримайло, старший эксперт

Экспертно-криминалистического центра МВД России

Т.В. Назарова, заместитель начальника отдела

Экспертно-криминалистического центра МВД России

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ТЕКСТОВ, СОДЕРЖАЩИХ ЦИТАТЫ

Изложены некоторые проблемы лингвистической экспертизы текстов, содержащих цитаты, даны рекомендации по анализу таких текстов.

Ключевые слова: цитата, анализ текстов, комментарий, аллюзии.

Викладено деякі проблеми лінгвістичної експертизи текстів, що містять цитати, надано рекомендації щодо аналізу таких текстів.

The article depicts some problems of linguistic examination of texts with citations. The author gives some recommendations for the analysis of such texts.

Проблема анализа текстов, включающих в себя цитаты, возникает при проведении лингвистической экспертизы, в то время как цитирование очень часто используется в публицистических жанрах с целью «не только сообщить о каком-то факте/событии, не только выразить отношение к сообщаемому, но и внушить это отношение адресату информации...» [1]. Таким образом, цитаты применяются как средство воздействия на адресата.

Подобное явление, особенно в случаях исследования текстов экстремистской направленности, должно быть в сфере повышенного внимания эксперта-лингвиста и аргументом в доказательной базе. Однако в настоящий момент в методических разработках, находящихся в распоряжении экспертов и посвященных лингвистической экспертизе текстов, четкого алгоритма исследования подобного материала нет. Предлагаем исправить сложившуюся ситуацию.

Необходимо отметить, что при исследовании интересующего нас текста, содержащего цитаты, следует проанализировать представление цитируемого фрагмента в тексте по наличию/отсутствию авторского комментария к содержанию цитаты, ее графическому оформлению и способу передачи чужой речи.

Комментарий к содержанию цитаты может быть выражен в следующих формах, реализующих различные функции:

– ссылка на источник информации — информирование, апелляция к авторитету;

– «ехидный комментарий» — создание сатирического эффекта [1];

- комментарий-пояснение прагматической задачи автора цитаты с точки зрения цитирующего — реконструкция позиции цитируемого автора;
- комментарий-подтверждение или комментарий-сомнение в достоверности излагаемых фактов — соотнесение с действительностью;
- комментарий-оценка — выражение эмоции автора по поводу цитируемого.

Следует помнить, что экспертный анализ текста цитаты не является самоцелью, а имеет значение только во взаимодействии с основным текстом с точки зрения взаимовлияния, пересечения, совпадения или противоречия субъективной модальности и прагматических задач двух текстов разных авторов. Объект анализа — не сама цитата, а основной текст, и в задачу эксперта-лингвиста не входит анализ точности цитаты и выявление формальных и смысловых искажений цитируемого текста, то есть в итоге характеризуется основной текст. По цитируемому тексту эксперт не составляет никаких заключений.

При анализе цитаты в первую очередь анализируется ее смысловая, эмоционально-экспрессивная и прагматическая наполненность, затем сопоставляется значение субъективной модальности комментария с выявленными характеристиками цитаты и после этого делается вывод о наличии в основном тексте признаков, о которых инициатор экспертного задания запрашивает информацию.

Если комментарий лишь указывает на источник цитируемой речи, то цитата используется как особое средство достижения прагматической цели автора сообщения «в качестве весомого аргумента, подкрепляющего выдвинутый им тезис» [1] или подкрепления достоверности его слов, например, во фрагменте статьи из интернет-издания: *«8 апреля Арбитражный суд Хакасии предложил правительству РФ «определить лицо или орган, уполномоченный на принятие имущества комплекса ГЭС в федеральную собственность»...»*.

Если цитата одиночная и отсутствует комментарий автора основного текста, то смысл ее как бы «присваивается» автором, за счет цитаты он реализует свою интенцию — имеет место «значимое отсутствие» авторского комментария [5]. В данном случае текст цитаты можно рассматривать как основной, так как «сам факт выбора цитаты означает ее включенность в систему авторского сознания и как следствие — в систему текста» [5].

Если текст полностью состоит из цитат, то в силу вступает не фразовая (поскольку фразы принадлежат автору цитируемого текста), а текстовая модальность. Экспертному анализу должны подвергаться средства ее выражения. Как писал Гальперин, «даже в содержательно-фактуальной информации может имплицитно сказаться субъективно-оценочное отношение автора к описываемым событиям и фактам» [2]. При анализе цитатного текста это имеет значение, например, в случаях, когда автор статьи предоставляет подбор фактуальной информации, процитированной из иных источников. Например, в листовке без указания автора находился следующий фрагмент с отсылкой к конкретным изданиям:

«Вот немногие факты о деятельности милиции, отраженные в нашей городской прессе:

– «...омоновца переодели в штатское, и он толкнул журналиста так, чтобы у него упала камера. А другому журналисту голову разбили, когда его грузили в «Урал»» (газета «Новая жизнь», № 11 за 2009 г.);

– «Сломавший российский триколор омоновец уволился по собственному желанию и без проблем восстановился в другом отделении милиции» (газета «Время перемен», № 5 за 2009 г.);

– «В 2007 году привезли от фирмы Nivea бритвенные принадлежности. Их перегрузили на «Урал» с надписью «ОМОН ГУВД города...» и отвезли на рынок в Грозный. Все продали... Для ОМОНа в Чечне выделяется солярка. Каждый день 2–3 «Урала» в боевой готовности. Никуда никто не выдвигается. В 2005 году солярки ежемесячно местным жителям продавалось на 30 тыс. рублей» (газета «Дни нашего города», № 28 за 2010 г.).»

Отношение автора к описываемым событиям определяется через характер подобного подбора, выявляется общность между приведенными цитатами, некое тематическое поле, попавшее в фокус внимания подборщика цитат. Одним из главных средств выражения текстовой модальности, по Гальперину, является многократная повторяемость какого-либо стилистического приема. Если текст состоит из цитат разных авторов, то вряд ли будет проявляться подобная картина. В данном случае реальнее выявить наличие тематического поля, объединенного смысловой доминантой, «в котором... детали обретают синонимичное значение» [2]. Именно эта синонимичность оценок и смысла и подвергается анализу, а не текст каждой цитаты в отдельности.

Между приведенными в основном тексте цитатами могут прослеживаться «особые виды связи, обеспечивающие... логическую последовательность... взаимозависимость отдельных сообщений, фактов, действий и пр.» [2].

Такая связь может повлечь изменение смысловых соотношений двух сцепляемых отрезков. Логические средства связи между приведенными в тексте цитатами могут быть следующими: последовательность, временные, пространственные и причинно-следственные отношения. Когда же логические связи четко не прослеживаются, необходимо исследовать композиционно-структурные средства, которые могут связать логически разрозненные цитаты. Это проявляется на значительных по объему отрезках текста, поэтому привести пример в рамках данной статьи затруднительно.

Эксперту-лингвисту при проведении исследований немаловажно учитывать и способ передачи чужой речи. При этом чужая речь может быть выражена эксплицитно (путем прямой или косвенной речи) или имплицитно (при помощи аллюзии).

Собственно цитатой является прямая речь, так как предполагает дословную передачу текста другого автора с той или иной степенью полноты (полное или фрагментарное цитирование). При косвенном цитировании автор излагает чужую речь собственными языковыми средствами, не всегда воспроизводя даже лексику, не говоря уже о грамматическом строе передаваемого текста. Автор выражает отношение к цитируемому высказыванию уже в процессе его изложения, поэтому проводится лингвистический анализ высказывания автора основного текста, а чужая речь анализируется как составная часть сложного предложения или сложного синтаксического целого в ее взаимодействии с остальными частями.

Вызывает споры вопрос о возможности выявления и анализа аллюзии. Использование автором приема аллюзии отсылает читателя к общему фонду знаний: цитата-аллюзия «применима только в том случае, если есть уверенность, что

ее узнают» [1]. Однако при аллюзии всегда есть риск «непонимания» и/или «неузнавания» отсылки к первоисточнику, поскольку узнавание может быть затруднено недостаточной информированностью адресата и невозможностью восполнить недостаток информации. В доказательной базе лингвистической экспертизы ссылка на аллюзию не может быть веской, поскольку явление это субъективно (определяется фондом знаний не только адресанта, но и адресата) и выходит за рамки собственно языка. Тем не менее при помощи аллюзии зачастую выражается негативная оценка какого-либо лица, поэтому исследователи предпринимают попытки анализа аллюзий для обоснования наличия в тексте речевой агрессии. Авторами книги «Язык современных СМИ: средства речевой агрессии» [4] приводится пример такого анализа:

«Славный писатель Виктор Пелевин! Отличнейший! А какая слава! Тьфу ты, пропасть, да такой славе может позавидовать любой современный автор» («Литературная газета», № 5 за 2005 г.).

Прозрачная ссылка на гоголевскую «Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем» (*Славная бекеша у Ивана Ивановича! Отличнейшая! А какие смушки! Фу ты, пропасть, какие смушки!*) формирует стратегию читательского восприятия: автор статьи сознательно нарушает постулат искренности, его нельзя понимать буквально, напротив, следует серьезно усомниться в действительных достоинствах творчества писателя.

В ряде случаев отказ от анализа очевидной для эксперта аллюзии означает невозможность решения поставленного вопроса, например, при анализе высказывания: *«Он — настоящий Дон Карлеоне нашего города»*, где отсылка к литературному персонажу позволяет извлечь информацию о том, что некто является руководителем организованной преступной группировки города.

Кроме того, бывают случаи, когда игнорирование аллюзии приводит к противоположной трактовке смысла текста.

Очевидно, что для установления смысла высказывания в данной ситуации необходим анализ и установление того текста, на который указывает автор с помощью аллюзии. Можно предположить следующий вариант проведения анализа аллюзий: найти источник, к которому отсылает аллюзия, в исследовании описать его (например, если это книга — автора и название), привести точную цитату (так как в аллюзии зачастую текст цитаты неточен, могут добавляться или подвергаться замене отдельные слова), затем проанализировать, каким образом отсылка к иному тексту в виде аллюзии изменяет смысловые и оценочные характеристики основного текста. Безусловно, в распоряжении эксперта должен быть массив текстов, которые могут стать источником аллюзий, и программа-поисковик, которая позволит извлекать необходимые для анализа фрагменты.

Необходимо отметить, что невозможно обязать эксперта выявлять аллюзию в любом тексте, так как отсылка может относиться к тексту, ситуации, высказыванию из любой области знаний, из любых жанров литературы, искусства и т. п. Она преподносится в виде намека, так что не только интерпретировать смысл, но даже просто обнаружить в тексте наличие аллюзии не всегда возможно, потому что настолько полной информированностью во всех жизненных сферах не обладает ни один человек. Аллюзии могут быть многозначными, значения их — противоположными, а их непосредственное значение актуализируется в контексте.

Например, высказывание «красота — страшная сила» может содержать положительную оценку, если аллюзия отсылает к произведению Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы», или же отрицательную, если в тексте выражена связь с репликой героини Фаины Раневской в фильме «Весна». Если смысл не прояснен контекстом, делается вывод о неоднозначности смысла цитаты.

Таким образом, вопрос исследования аллюзий должен решаться экспертом в каждом конкретном случае.

Не следует исключать из анализа и способ графического оформления цитаты в тексте: отбивка, курсив, кавычки и т. п. Особо обращает на себя внимание такой маркер, как ссылка-референция (отсылка к какому-либо тексту, передача его содержания без его дословного приведения в основном тексте). Она не является цитатой, поэтому рассматривается как обычный текст, тем более что содержание передается лексико-синтаксическими средствами автора основного текста, а не цитируемого, что сближает подобные высказывания с косвенной речью, даже в большей степени меняет цитируемый текст, растворяя его в основном. Это так называемая «тематическая речь». Например, в брошюре Свидетелей Иеговы: *«Многие люди, которые участвуют в этих злых делах, исповедуют какую-нибудь религию, но их религия не побуждает их делать добро. Они не смогут быть друзьями Бога, пока не перестанут делать зло (Матфея 7:17, 18)»*.

Также следует отметить «скрытое цитирование», вернее, псевдоцитирование, поскольку оно характеризуется лишь формальным маркированием — кавычками, которые могут служить указанием на цитирование и не являться таковым, отображая при этом некий языковой штамп, устойчивый оборот. Например, фрагмент из статьи в интернет-издании: *«Ну, съездил госслужащий отдохнуть и подлечиться немножко «не на те» деньги»*.

Таким образом, несмотря на значительные сложности при работе эксперта-лингвиста с цитатами, проводить исследования текстов, содержащих цитаты в любом их проявлении, возможно и нужно.

Список использованной литературы

1. Варченко В.В. Цитатная речь в медиа-тексте / В.В. Варченко. — М. : ЛКИ, 2007. — 240 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М., 2005.
3. Москвин В.П. Интертекстуальность: понятийный аппарат. Фигуры, жанры, стили / В.П. Москвин. — М. : URSS, 2011. — 168 с.
4. Петрова Н.Е. Язык современных СМИ: средства речевой агрессии : учеб. пособ. / Н.Е. Петрова, Л.В. Рацибурская. — М. : Флинта, 2011. — 160 с.
5. Трофимова О.В. Публицистический текст. Лингвистический анализ : учеб. пособ. / О.В. Трофимова, Н.В. Кузнецова. — М. : Флинта, Наука, 2010. — 302 с.

УДК 343.98

К.В. Калюга, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Запорізькій області

ЩОДО ПОБУДОВИ МЕТОДИЧНОЇ МОДЕЛІ РОЗУМОВОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Обґрунтовано необхідність побудови методичних моделей розумової та практичної діяльності, викладено її позитивні та негативні аспекти.

Ключові слова: використання типових засобів, джерела інформації, майстерність фахівця, моделювання, модель огляду місця події, пізнавальна діяльність, розслідування злочину, сліди злочину.

Обоснована необходимость построения методических моделей умственной и практической деятельности, изложены ее положительные и отрицательные аспекты.

The article deals with the necessity of constructing of methodical models of mental and practical activity, its positive and negative aspects.

В умовах сьогодення різні завдання вирішуються за допомогою моделювання, що допомагає охопити всі можливі аспекти окремих юрисдикцій та обсягів інформації. Тому така важлива галузь юрисдикції у сфері боротьби зі злочинністю, як криміналістика, не може залишатися поза увагою сучасної науки.

Одним з факторів впливу на розвиток теорії та практики правоохоронної діяльності є професіоналізм слідчого (криміналіста), глибина предметних і методичних знань і вмінь, його особистий потенціал.

Як відомо, важливим етапом під час розслідування та розкриття злочину є огляд місця події. Саме за результатами його ретельного огляду (або під час здійснення слідчої діяльності) знаходять зміни у матеріальній обстановці (за місцем розташування кожного елемента структури, їх взаємозв'язками) та визначають механізм їх появи. Ці зміни виникають на основі різних закономірностей, властивих тим чи тим елементам певної структури [1, с. 200]. «Прочитати сліди» — означає не тільки з'ясувати фізичні параметри їх утворення, а й визначити, як вони пов'язані з діями злочинця, потерпілого, якими є місце та роль об'єктів, що їх утворили, в загальній структурі розслідуваної події [2, с. 28]. В.Л. Васильєв слушно зазначає, що слідчий при цьому має справу із сукупністю речей та обставин, які або ніяк не пов'язані між собою, або пов'язані так, що неможливо відразу визначити шлях розслідування [3, с. 142].

Розвиток криміналістики враховує потреби в оптимізації слідчої діяльності шляхом розробки нових наукових (типових) рекомендацій, способів, прийомів

розслідування. Зокрема, у криміналістичній літературі акцентується увага на необхідності «криміналістичної алгоритмізації» або «програмування розслідування» [4, с. 8—9]. Так, В.Л. Синчук доводить, що розслідування вбивств потребує розроблення алгоритмів дій і поведінки слідчого відповідно до типових ситуацій і механізму їх упровадження у практичну діяльність слідчих органів [5, с. 86—87].

Слід зазначити, що останнім часом у криміналістиці спостерігається певне захоплення створенням різних типових рекомендацій, схем, характеристик тощо. Пропонуються типові слідчі ситуації, типові версії, типові тактичні прийоми, криміналістичні характеристики певних видів злочинів, типові обставини, що підлягають з'ясуванню тощо. На думку А.В. Дулова, дослідження за допомогою системного підходу надає можливість виокремити у криміналістиці новий напрям — формування криміналістичних «матриць», що є метою криміналістичних досліджень. Автор пропонує такі групи «матриць»:

- загальну «матрицю» злочинної діяльності;
- «матриці» окремих видів злочинів;
- загальну «матрицю» вивчення об'єктів злочинного посягання;
- криміналістичну «матрицю»;
- «матрицю» криміналістичного закону [6, с. 9—10].

Для прикладу розглянемо методичну модель розумової та практичної діяльності слідчого «Робота з джерелами інформації», що складається з базового набору елементів правоохоронної діяльності на етапі огляду місця події та під час здійснення слідчих дій і орієнтована на молодих спеціалістів у сфері криміналістики. Модель будується за такою схемою: використання наукових знань (рекомендацій криміналістики) щодо типових матеріальних джерел (слідів); опанування методики та практики пошуку таких джерел; отримання від них належної інформації, її фіксація та подальше збереження; практична робота з цими джерелами інформації — порівняння отриманої інформації з даними оперативних і криміналістичних обліків — висунення відповідних версій — виведення з них слідств — планування початкового етапу розслідування.

Методична модель базується на інформації про зазначені нижче узагальнені сліди та об'єкти. Пропонується авторська позиція щодо носіїв інформації про особу злочинця під час дослідження матеріальної обстановки місця події за виявленими категоріями (понад 107) таких носіїв.

Джерелами методичної підтримки можуть бути:

- інформаційно-технологічне супроводження (методики, консультації, посібники, практичні рекомендації);
- навчальні та методичні матеріали;
- курси підвищення кваліфікації;
- підручники, довідники, статті, пам'ятки;
- висунення великої кількості супровідних запитань (найбільш відомий та ефективний спосіб пошуку відповіді на типове запитання, що виникає під час використання прикладного рішення);
- нормативна інформація, оперативно отримана з Інтернету;
- спілкування з колегами, колективне виконання роботи;
- наглядні матеріали, шаблони;
- виконання доручень і перевірка їх керівником;

– складання планів і звітів.

Зазвичай фактичному виконанню роботи передують побудова так званої візуалізації моделі. Зрозуміло, що модель повинна бути зразком для певного завдання.

Використання моделі залежить від майстерності фахівця. Коли йдеться про ту саму людину, кожне повторне використання моделі призводить до досягнення однакових результатів. Коли модель відтворюється кимось іншим, можна розраховувати на схожі результати. Отже, для початку на доволі деталізованому рівні потрібна модель, яка надалі використовуватиметься для змін підходів до роботи з джерелами інформації.

Зрозуміло, що розробка моделі та її опанування потребують певного часу, проте у цілому вона сприятиме зміненню поглядів на питання, які постають перед слідчими.

Отже, без великого практичного досвіду можна отримати найкращі результати за рахунок розумової діяльності (практики) на базі застосування методичної моделі розумової та практичної діяльності слідчого (на власному професійному досвіді, спостереженнях, результатах проведених досліджень тощо). Як свідчить практика, суттєве поліпшення результатів настає після «розумових репетицій» навіть частіше, ніж після додаткових посиленних оглядів та інших слідчих і пошукових дій.

Велику роль у роботі слідчого відіграє уява, що є універсальною природною здібністю. Усвідомлюючи всю важливість конструктивної уяви у пошуковій діяльності, слідчий може суттєво покращити результати своєї роботи під час розслідування та розкриття злочинів.

Звичайно, абсолютно не потрібно сліпо дотримуватися зазначеної моделі. Складаючи власні схожі моделі, а потім і версії, можна проявляти більшу винахідливість і творчі здібності, адже істина існує, тому перспективну, логічну відповідь буде знайдено.

Слід також зазначити, що будь-які «матриці» криміналістики виконують не тільки позитивну, а й негативну роль у пізнанні, адже кожний злочин є індивідуальним та унікальним. Тому процес проведення слідчої діяльності також є індивідуальним, а процес типізації — це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування.

Крім того, виконання однотипних дій, застосування типового процесу може призвести до виникнення професійної деформації, що пов'язана з появою у слідчого певних психологічних змін, які впливають на якість його діяльності [4, с. 9]. Зокрема, у психологічному відношенні професійна деформація створює відчуття впевненості та непогрішності у своїх знаннях і оцінках, обмежуючи функцію аналізу та пошуку при розумових операціях [7, с. 127]. Також професійна деформація може призвести до виникнення помилок, втрати доказової інформації. Особливо вона небезпечна у випадку дефіциту інформації під час проведення першочергових слідчих дій, коли на початковому етапі розслідування слідчому вже «все зрозуміло та очевидно», що і свідчить саме про деформацію професійної свідомості.

Отже, слідча діяльність передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. У процесі пізнавальної діяльності слідчий повинен застосувати творчий підхід. Йому мають бути притаманні професійна уява, слідча інтуїція, творче мислення. Екстремальність умов роботи слідчого визначає його відповідність певним психологічним якостям [4, с. 9].

Застосування регулювання дозволяє вносити корективи в модель, усунути прорахунки, оптимізувати наявні системи.

Список використаної літератури

1. *Белкин Р.С.* Криминалистика: общетеоретические проблемы / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. — М. : Юрид. л-ра, 1973. — 264 с.
2. *Баймуратов И.Ю.* Механизм расследуемого события в системе криминалистических понятий / И.Ю. Баймуратов // Южно-уральские криминалистические чтения : сб. науч. ст. ; под ред. И.А. Макаренко. — Уфа, 2002. — Вып. 10. — С. 23—29.
3. *Васильев В.Л.* Юридическая психология : учеб. для вузов / В.Л. Васильев. — М. : Юрид. л-ра, 1991. — 464 с.
4. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук-прак. матер. / [ред. кол. Цимбал М.Л., Шепітько В.Ю., Головченко Л.М. та ін.]. — Харків : Право, 2006. — Вип. 6. — 448 с.
5. *Синчук В.Л.* Щодо питань вдосконалення методики розслідування вбивств / В.Л. Синчук // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-прак. конф. — Харків, 2003. — С. 86—87.
6. *Дулов А.В.* Системный подход — методологическая основа криминалистики / А.В. Дулов // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-прак. конф. — Харків, 2003. — С. 9—10.
7. *Коновалова В.О.* Юридична психологія. Академічний курс : підр. для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закл. / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — К. : Ін Юре, 2004. — 424 с.

УДК 332.64:332.74

А.В. Дивнич, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Полтавській області

МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКСПЕРТНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Проаналізовано суспільно-економічні тенденції використання земель сільськогосподарського призначення. Розглянуто правові, теоретичні та практичні аспекти проведення експертної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, експертна грошова оцінка земель, методичні підходи.

Проанализированы общественно-экономические тенденции использования земель сельскохозяйственного назначения. Рассмотрены правовые, теоретические и практические аспекты проведения экспертной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения.

This article analyzed the social and economic trends in agricultural land. Defines the legal, theoretical and practical aspects of expert money estimation of agricultural land.

Конституцією України визначено, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави (ст. 14) [1]. Однак недостатній розвиток ринку землі в Україні разом з підвищеним попитом на неї упродовж останніх років, з одного боку, та недосконале законодавство, що регулює режим використання та охорони земельних ресурсів, з іншого боку, створюють передумови поглиблення криміналізації у сфері земельних відносин [2]. До найпоширеніших протиправних діянь, що вчиняються під час здійснення операції із землею, належать використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, нераціонально або способами, які призводять до зниження родючості ґрунтів, їх забруднення, а також умисне заниження службовими особами орендної плати за землю.

Уражена корупцією сфера земельних відносин стала сприятливим середовищем для діяльності організованих злочинних угруповань, у тому числі із залученням працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [3].

Упродовж 2010 року підрозділи органів внутрішніх справ викрили понад 2,7 тис. злочинів, пов'язаних з незаконними операціями із землею, серед яких понад 1,6 тис. злочинів — у сфері приватизації землі. Слід зазначити, що предметом протиправних посягань за виявленими злочинами є понад 31 тис. га земель, у тому числі 24,4 тис. га сільськогосподарського призначення [2].

Землями сільськогосподарського призначення згідно з ч. 1 ст. 22 Земельного кодексу України визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Відповідно до п. 15 розділу X Земельного кодексу України, за умови прийняття та набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, з 1 січня 2012 року припиняється дія мораторію на здійснення операцій з купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, а також операцій з відчуження і зміни цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства [4]. Отже, можна прогнозувати зростання попиту на послуги з проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

До земель сільськогосподарського призначення належать [4]:

- сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що належать до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

У сучасних умовах господарювання без належного проведення заходів щодо оцінки земель сільськогосподарського призначення унеможлиблюється прийняття ефективних управлінських рішень та здійснення економічно ефективного й екологічно обґрунтованого їх використання.

Згідно з вимогами ст. 13 Закону України від 11.12.2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» у разі здійснення операцій з відчуження та страхування земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності, застави земельної ділянки, відображення вартості земельних ділянок та права користування ними у бухгалтерському обліку тощо, обов'язковим є проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок [5].

Під час проведення земельної реформи в Україні здійснено впровадження приватної власності на землю. Це дає змогу отримати дохід не лише від господарського використання земельної ділянки, а й від володіння нею (отримання орендних платежів, розширення можливостей іпотечного кредитування тощо).

Відповідно до ст. 4 Закону України від 19.06.2003 р. № 963-IV «Про державний контроль за використанням та охороною земель» функції держави з регулювання процесів використання та охорони земельного фонду здійснюються щодо всіх земель у межах території України [6]. Об'єктом державного контролю є також приватизовані землі та землі, що передані у колективну власність. Однак питання організації раціонального використання землі, незважаючи на дію норм зазначеного Закону, на сьогодні продовжують залишатися на самотійному вирішенні землекористувачів.

Складні економічні умови, в яких функціонують вітчизняні сільгоспвиробники, а також відсутність чітких критеріїв, що регламентують діяльність землекористувачів, стали передумовами негативних змін якісних та кількісних параметрів, що характеризують земельні угіддя. Так, за 1990—2008 роки площі сільськогосподарських угідь в Україні у володінні та користуванні господарств щороку зменшувалися у середньому на 648,8 тис. га. Негативним чинником є те, що від’ємна динаміка площ земель зазначеної категорії спостерігалася передусім стосовно аграрних підприємств, які є основними виробниками сільськогосподарської продукції. Розрахунки свідчать, що площі сільськогосподарських угідь у землекористуванні останніх щороку зменшувалися у середньому на 2608,0 тис. га (рис. 1) [7, с. 175—176].

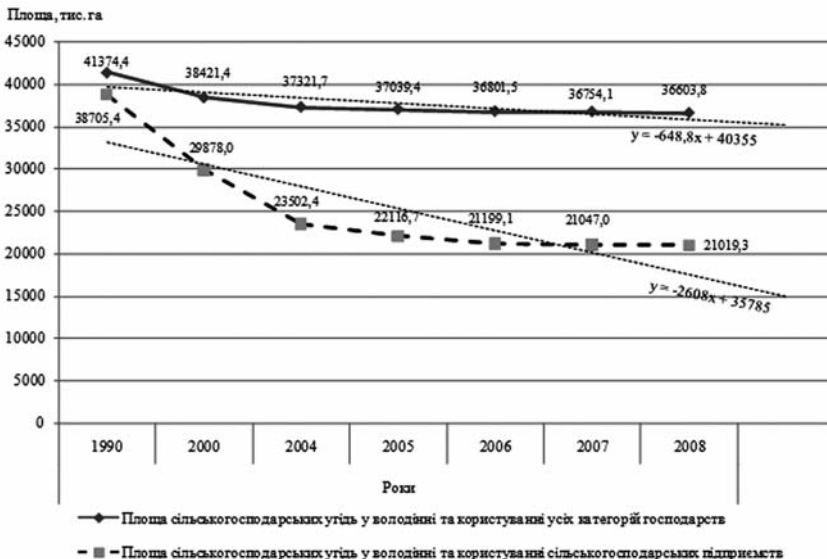

Рис. 1. Динаміка площ сільськогосподарських угідь у володінні і користуванні господарств України, тис. га

Крім того, водної та вітрової видів ерозії в Україні зазнало понад 14,9 млн га сільськогосподарських угідь, або 32 % загальної площі цих земель [8, с. 6]. Інтенсивне господарське використання земельного фонду призвело до значних змін показників родючості ґрунту. Науковці встановили, що темпи втрат гумусу в ґрунтах Полтавської області щороку в середньому становлять 0,39 т/га [9, с. 12].

Правовою основою оцінки земель в Україні, у тому числі й сільськогосподарського призначення, є Конституція України, Земельний кодекс України, Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Закон України «Про оцінку земель» та інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно до зазначених законів.

Підставами для проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки є договір, який укладають зацікавлені особи в порядку, встановленому законом, а також рішення суду.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок використовується під час укладання цивільно-правових угод щодо земельних ділянок та прав на них. Для її

проведення застосовують Методику експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 (далі — Методика), а також Порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджений наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 09.01.2003 р. № 2.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення проводиться в такій послідовності (рис. 2) [10; 11]. На першому етапі здійснюється попередній огляд (обстеження) об'єкта, вивчення ситуації на ринку, визначення мети оцінки, підготовка завдання на оцінку. Обов'язково вивчається наявна правова, технічна та кадастрова документації щодо місця розташування земельної ділянки, її правового статусу, меж та розміру, складу угідь та земельних поліпшень, існуючого функціонального використання, а також визначення оцінюваних прав стосовно земельної ділянки.

Рис. 2. Етапи проведення експертної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення

На другому етапі відповідно до встановленої мети оцінки та умов майбутньої угоди визначається вид вартості земельної ділянки (ринкової, заставної, страхової, для бухгалтерського обліку, інвестиційної, ліквідаційної, спеціальної тощо).

На третьому етапі складається завдання на оцінку та на підставі ст. 15 Закону України «Про оцінку земель» укладається договір про її проведення. Завдання на оцінку повинно містити [11]:

- визначення об'єкта оцінки; мету оцінки; вид вартості і його визначення;
- дату оцінки;
- узгоджені джерела інформації, дату й умови її надання;
- обсяг і ступінь необхідного обстеження земельної ділянки та її поліпшень;
- перелік припущень та умов, що обмежують використання результатів оцінки, форму надання результатів оцінки тощо.

На четвертому етапі з метою одержання обґрунтованого висновку щодо вартості об'єкта оцінки проводиться збирання, оброблення та аналіз вихідних даних. Для цього використовують такі інформаційні джерела [10]:

- документи, що підтверджують права, зобов'язання та обмеження стосовно використання земельної ділянки;
- матеріали про фізичні характеристики земельної ділянки, якість ґрунтів, характер і стан земельних поліпшень, їх використання згідно із законодавством;
- відомості про місце розташування земельної ділянки, природні, соціально-економічні, історико-культурні, містобудівні умови її використання, екологічний стан та стан розвитку ринку нерухомості в районі розташування земельної ділянки;
- інформація про ціни продажу (оренди) схожих об'єктів, рівень їх дохідності, час експозиції об'єктів цього типу на ринку;
- дані про витрати на земельні поліпшення та операційні витрати, що склалися на ринку, а також про доходи і витрати виробництва та реалізації сільськогосподарської і лісгосподарської продукції;
- проекти землеустрою, схеми планування територій та плани земельно-господарського устрою, згідно з якими передбачається зміна існуючого використання земельної ділянки, що може вплинути на вартість об'єкта оцінки;
- інші дані, що впливають на вартість об'єкта оцінки.

Також оцінювач має право на отримання додаткової інформації від спеціалістів у відповідних галузях, якщо вказані дані виходять за межі його фахової компетенції.

Визначення найбільш ефективного використання земельної ділянки сільськогосподарського призначення (п'ятий етап оцінки) ґрунтується на даних щодо її придатності для вирощування сільськогосподарських культур, дозволених видів використання, характеру та рівня поліпшень у районі розташування земельної ділянки (наявність меліоративних систем, багаторічних насаджень, лісосмуг тощо).

Оскільки ринкова вартість земельної ділянки завжди визначається найбільш ефективним її використанням [12, с. 214], аналіз зазначених даних здійснюється з урахуванням ринкової кон'юнктури у регіоні.

На шостому етапі оцінки згідно з визначеними варіантами використання проводиться вибір та обґрунтування методичних підходів (рис. 3) [11]. Відповідно до положення об'єкта оцінки на ринку може застосовуватися поєднання методичних підходів.

Згідно з вимогами ч. 2 ст. 19 Закону України «Про оцінку земель» експертна грошова оцінка вільних від будівель та споруд земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, що проводиться у випадках викупу цих земельних ділянок для суспільних потреб чи примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності, проводиться на основі методичного підходу капіталізації чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок з урахуванням їх використання за цільовим призначенням, встановленим на день прийняття рішення про викуп таких земельних ділянок для суспільних потреб.

За обраними методичними підходами на сьомому етапі оцінки визначається вартість земельної ділянки з використанням одного чи кількох методів оцінки.

Відповідно до методів попарного порівняння та статистичного аналізу ринку вартість земельної ділянки визначається на рівні цін раніше проданих схожих об'єктів. При цьому слід враховувати вплив інфляційного чинника, співвідношення попиту і пропозиції на ринку, попередні умови проведення операції з об'єктом оцінки за майбутньою угодою, а також можливі зміни основних властивостей земельної ділянки.

На практиці використання цих методів потребує здійснення відповідних самостійних маркетингових досліджень безпосередньо оцінювачем. Річ у тім, що дані державного земельного кадастру, крім кількісної та якісної характеристики земель, їх місця розташування, правового режиму та розподілу серед власників і користувачів, відображають відомості про оцінку земель, однак вони стосуються лише нормативної грошової оцінки ділянок. Дані про вартість земельних ділянок, що використовуються при вчиненні нотаріальних дій, справлянні державного мита та податку на доходи фізичних осіб за відповідними операціями, на підставі ст. 8 Закону України «Про нотаріат» та ст. 251 Закону України «Про інформацію» не підлягають розголошенню [13; 14].

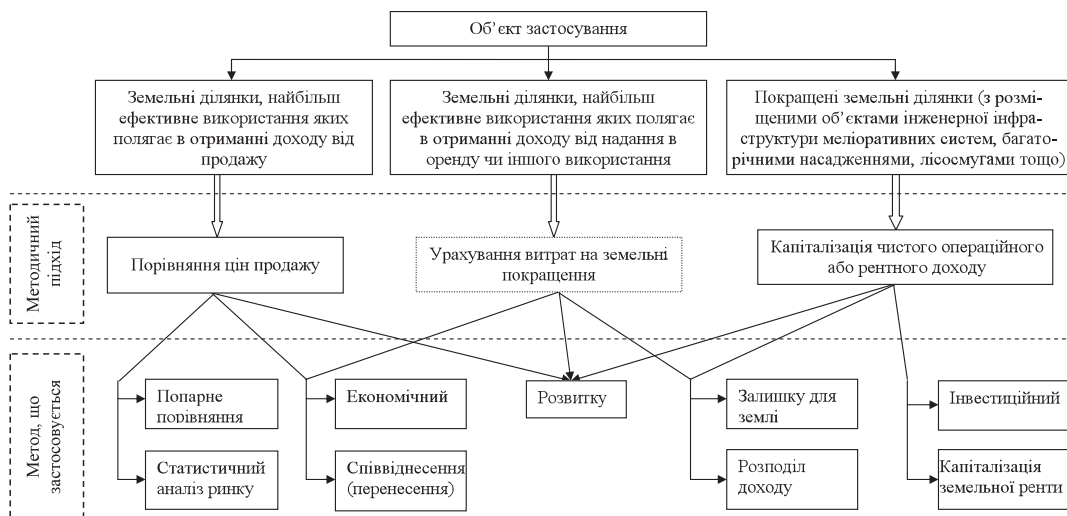

Рис. 3. Застосування методичних підходів під час здійснення експертної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення

Порівнянню цін продажу схожих ділянок сільськогосподарських угідь, крім цінових та часових параметрів та умов фінансування, обов'язково повинно передувати їх порівняння за критеріями тотожності якісних характеристик (розміри, конфігурація, геологічні чинники), правового режиму, мікрокліматичних зон розташування, транспортної доступності, віддаленості від об'єктів виробничо-торгівельної та обслуговуючої інфраструктури, демографічного та соціально-економічного стану у регіоні, а також напряму господарського використання.

З метою уникнення певних суперечностей, наявних у п. 17 Методики, а також враховуючи положення ст. 272 Податкового кодексу України щодо відмінностей у ставках податку за один гектар для різних видів сільськогосподарських угідь [15], вбачається за доцільне здійснення диференційованого порівняльного аналізу земельних ділянок у розрізі видів таких угідь.

Для визначення вартості земельної ділянки з використанням інвестиційного методу розраховується капіталізований чистий операційний дохід від надання земельної ділянки в оренду. Згідно з пп. 5, 7 Методики чистий операційний дохід визначається на основі аналізу ринкових ставок орендної плати за землю та дорівнює різниці між доходом від орендних платежів за землю та витратами на утримання земельної ділянки. На сьогодні мінімальний розмір плати за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення становить не менше 3 % вартості земельної ділянки [16].

За умови незмінності грошового потоку орендних платежів за певну земельну ділянку (пряма капіталізація очікуваних доходів) її вартість за цим методом розраховується за такою формулою:

$$C_{IP} = \frac{I_{OP} + E_{OP}}{R_C}, \quad (1)$$

де: C_{IP} — вартість земельної ділянки, грн.;

I_{OP} — середньоринкове значення доходу від оренди землі, отриманого упродовж певного часу (року), грн.;

E_{OP} — витрати орендодавця упродовж певного часу (року) на утримання земельної ділянки (витрати на менеджмент, здійснення упорядкувальних робіт, сплата земельного податку як складової фіксованого сільськогосподарського податку), грн.;

R_C — ставка капіталізації, тобто коефіцієнт перерахунку чистого операційного доходу в поточну вартість об'єкта оцінки. Встановлюється на рівні норми віддачі на інвестований у земельну ділянку капітал.

У разі врахування чинника обмеженості та змінності грошового потоку орендних платежів за певну земельну ділянку (непряма капіталізація очікуваних доходів) її вартість за цим методом розраховується за такою формулою:

$$C_{IH} = \sum_{i=1}^n \frac{(I_{OP} - E_{OP})_i}{(1 + R_C)^i} + R_V, \quad (2)$$

де: C_{IH} — вартість земельної ділянки, грн.;

η — розрахунковий період (роки);

R_V — поточна вартість реверсії, грн.

Метод капіталізації земельної ренти передбачає капіталізацію доходів від господарського використання земельної ділянки, що відрізняється від оренди. У разі прямої капіталізації очікуваних доходів її вартість за цим методом розраховується за такою формулою:

$$C_{CP} = \frac{I_V - E_V - M - P}{R_C}, \quad (3)$$

де: C_{CP} — вартість земельної ділянки, грн.;

I_V — прогнозне чи розрахункове значення рентного доходу від використання земельної ділянки як виробничий чинник, отриманий упродовж певного періоду

(року), грн.;

E_V — виробничі витрати власника (користувача) як технологічні витрати на виробництво та первинну переробку сільськогосподарської продукції, отриманої з цієї земельної ділянки упродовж певного періоду (року), грн.;

M — витрати на реалізацію сільськогосподарської продукції, отриманої з цієї земельної ділянки, грн.;

P — прибуток виробника, отриманий у результаті господарського використання цієї земельної ділянки, грн.

У разі непрямой капіталізації очікуваних доходів вартість землі за цим методом розраховується за такою формулою:

$$C_{CH} = \sum_{i=1}^n \frac{(I_V - R_V - M - P)_i}{(1 + R_C)} + R_V, \quad (4)$$

де: C_{CH} — вартість земельної ділянки, грн.

Для визначення рентного доходу від господарського використання сільськогосподарських угідь слід розрахувати дохід, отриманий у результаті вирощування сільськогосподарських культур, що входять до переліку рекомендованих для цієї природно-кліматичної зони науково-обґрунтованих сівозмін. Доцільно у розрахунках приймати рівень урожайності зазначених культур, що дорівнює середньому рівню урожайності у цій місцевості за останні 5 років.

У п. 12 Методики витрати реалізації належать до складу виробничих витрат. Однак ці витрати стосуються різних сфер економічних відносин (сфери виробництва та сфери обігу). Тому витрати M на реалізацію виробленої продукції у формулах 3 та 4 визначені автором як окремий вид витрат власника (користувача) земельної ділянки. Отже, усувається суперечність вимогам пп. 11, 17, 19 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 р. № 318, згідно з якими витрати на збут до виробничой собівартості продукції не вносяться [17].

Для розрахунку вартості землі за економічним методом визначається різниця між очікуваною ціною продажу поліпшеної ділянки і витратами на земельні поліпшення з урахуванням норми рентабельності щодо зазначеної операції.

У разі використання методу співвіднесення (перенесення) вартість земельної ділянки визначається як частка у загальній вартості поліпшеної земельної ділянки. За методом залишку для землі вартість земельної ділянки дорівнює різниці між поточною вартістю капіталізованого чистого операційного (або рентного) доходу з поліпшеної ділянки та вартістю наявних земельних поліпшень.

Характер поліпшень на земельних ділянках сільськогосподарського призначення здебільшого передбачає не самостійне використання останніх, а підвищення рівня економічної ефективності та/або забезпечення екологічної стабільності і сталого господарського використання земельного фонду. З огляду на викладене застосування останніх двох методів рекомендується під час оцінки несільськогосподарських угідь.

У разі використання методу розподілу доходу вартість землі розраховується як капіталізована за ставкою, визначеною для землі, різниця між чистим операційним доходом від наданої в оренду поліпшеної земельної ділянки та прогнозованим

доходом на інвестований у земельні поліпшення капітал. При цьому прогнозований чистий дохід від земельних поліпшень є добутком їх вартості та ставки капіталізації для поліпшень.

Метод розвитку (можливого використання) застосовується у випадку, коли можна передбачити зміни найбільш ефективного використання земельної ділянки упродовж періоду, щодо якого здійснюються розрахунки. Тому з цією метою використовуються всі три зазначені методичні підходи. Вартість землі визначається як різниця між дисконтованими доходами від передбачуваного використання і дисконтованими витратами, пов'язаними з переходом до цього використання.

За результатом аналізу отриманих значень та порівняння їх з інформацією щодо здійснення операцій на ринку нерухомості формулюється остаточний висновок про вартість об'єкта оцінки і складається звіт про оцінку, в якому зазначаються такі відомості:

- обґрунтування і характеристика проведених досліджень;
- інформаційні джерела;
- нормативно-правова база оцінки;
- вартість земельної ділянки.

Отже, процедура експертної грошової оцінки земель, зокрема сільськогосподарського призначення, що встановлена нормативно-правовими актами, повинна уточнюватися з метою забезпечення своєчасного реагування на об'єктивні зміни економічної ситуації в державі та отримання достовірних відомостей про вартість земельних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Конституція України. — Харків : Одиссей, 2011. — 56 с.
2. Черних С.П. Діяльність працівників міліції, спрямована на відшкодування державі і громадянам збитків, завданих у сфері земельних відносин [Електронний ресурс] / С.П. Черних. — Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/category/img/common/ле/publish/article-/487008?mustWords=&mayWords=&fromDate=&toDate=&exactPhrase=%=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1>.
3. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.01.2008 р. «Про стан виконання Указу Президента України від 21 листопада 2005 року № 1643 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 червня 2005 року «Про стан додержання вимог законодавства та заходи щодо підвищення ефективності державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання та охорони земель», введене в дію Указом Президента України від 14.02.2008 р. № 121/2008 // Офіційний вісник Президента України. — 2008. — № 5. — С. 40—44.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 3—4. — С. 42—88.
5. Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» // Офіційний вісник України. — 2004. — № 1. — С. 7—16.
6. Закон України від 19.06.2003 р. № 963-V «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=963-15>.
7. Статистичний збірник «Регіони України»; за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Державний комітет статистики України, 2009. — Ч. 2. — 757 с.
8. Ярошенко П.П. Енергозбереження та екологічна безпека у процесі обробітку ґрунту / П.П. Ярошенко, М.М. Опара // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2008. — № 1. — С. 6—11.

9. Писаренко П.В. Формування екологічно збалансованих агроєкосистем шляхом усунення негативних явищ у сучасному розвитку ґрунтових процесів / Писаренко П.В., Калініченко А.В., Горб О.О. // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2006. — № 1. — С. 11—14.

10. Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 // Урядовий кур'єр (додаток «Орієнтир»). — 2002. — № 40. — С 8—13.

11. Порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджений наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 09.01.2003 р. № 2 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 22. — С. 196—199.

12. Лісняк В.Г. Оцінка майна в Україні. Нерухоме майно : практ. посіб. / В.Г. Лісняк. — К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. — 410 с.

13. Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII «Про нотаріат» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — С. 959—985.

14. Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — С. 1447—1462.

15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.

16. Указ Президента України від 2 лютого 2002 року № 92/2002 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян — власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92%2F2002>.

17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 р. № 318 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0027-00>.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 159 : 343.537

С.М. Князєв, начальник Управління карного розшуку ГУ МВС України в Київській області

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У СПРАВАХ ПРО ШАХРАЙСТВО, ВЧИНЕНЕ СПОСОБОМ ФІНАНСОВОЇ ПІРАМІДИ

Проаналізовано особливості призначення та проведення судово-психологічних експертиз у справах про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди.

Ключові слова: шахрайство, фінансова піраміда, судово-психологічна експертиза, нейролінгвістичне програмування.

Проанализированы особенности назначения и проведения судебно-психологических экспертиз по делам о мошенничестве, совершенном способом финансовой пирамиды.

The article outlines peculiarities of forensic and psychological examinations in fraud cases committed through the financial pyramid.

Одним з поширених способів учинення шахрайства в умовах сьогодення є фінансова піраміда. Організатори фінансових пірамід діють під прикриттям усіляких організацій комерційного та некомерційного типу (інвестиційних, довірчих, страхових, посередницьких тощо), що дає їм можливість шляхом обману та зловживання довірою заволодівати коштами багатьох громадян.

Характерною ознакою фінансових пірамід є застосування шахраями психологічного впливу на потерпілих за допомогою різноманітних прийомів маніпулювання свідомістю, зокрема нейролінгвістичного програмування (далі — НЛП). Потрапляючи під цей вплив, людина навіть не усвідомлює, що на неї непомітно тиснуть та застосовують засоби гіпнозу [1, с. 35—39; 2, с. 53—55; 3].

Під час розслідування злочинів цієї категорії та розгляду справ у судах зазвичай виникає потреба використовувати спеціальні знання у сфері психології. Кримінально-процесуальний закон визначає дві основних форми використання

спеціальних знань: участь спеціаліста під час проведення слідчих дій (наприклад, участь психолога у допиті свідків і потерпілих) та призначення судових експертиз, зокрема судово-психологічної експертизи.

Результати аналізу спеціальної літератури та праць вчених у сфері судової експертизи та юридичної психології (О.В. Землянська, Ю.Б. Ірхін, А.В. Іщенко, В.П. Казміренко, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, І.П. Красюк, С.Д. Максименко, В.Я. Марчак, В.С. Медведєв, В.Д. Менделевич, Л.І. Мороз, О.Р. Онищенко, Т.М. Сєкераж, В.Ю. Шепітько, С.І. Яковенко та ін.) дають змогу визначити судово-психологічну експертизу як дослідження експертом у сфері психології таких особливостей психічної діяльності людини та впливу на її поведінку, що мають юридичне значення і призводять до певних правових наслідків.

Об'єктом судово-психологічної експертизи є психічно здорові люди — підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі. Головним завданням судово-психологічної експертизи є визначення у досліджуваної особи індивідуальних психологічних якостей, домінуючих рис характеру, акцентуацій психічного розвитку та поведінки, певних емоційних реакцій і станів, закономірностей перебігу психічних процесів тощо. Під час проведення цих досліджень застосовують апробовані у світовій експертній практиці методики, а також їх авторські модифікації, відібрані з урахуванням специфіки запитань, що поставлені перед експертом.

Особливої актуальності для сучасної слідчої практики набула судово-психологічна експертиза у справах про шахрайства, основним завданням якої є вивчення методів, прийомів і технологій контрольованого психологічного впливу на свідомість потерпілих. Показовим прикладом проведення такого дослідження є висновок судово-психологічної експертизи у справі про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди стосовно двохсот п'ятдесяти громадян під прикриттям однієї з відомих інвестиційних компаній у місті Києві [4]. В основі способу вчинення злочину було використано психологічний вплив на свідомість і поведінку громадян-учасників так званих інформаційних семінарів, що проводилися з метою збирання коштів для їх подальшого інвестування у доходний бізнес.

Як правило, «семінари» проводилися у вихідні дні на базі заздалегідь орендованих у престижних районах столиці приміщень (актові зали державних установ, кінотеатри, дорогі готелі), оздоблених на сучасному рівні. Комфортабельні аудиторії представницького класу, підкреслено респектабельний вигляд членів злочинної організації, які видавали себе за «менеджерів компанії», приємний музичний супровід, наявність працівників охорони в однаковій уніформі (у тому числі й працівників міліції) — усе це створювало в учасників заходів переконання у надійності «компанії», запевняло присутніх у можливості одержання в майбутньому матеріального прибутку від участі в її діяльності.

Як впливає з матеріалів кримінальної справи та підтверджується експертним висновком, штучно створювана, заздалегідь відпрацьована та виконана за допомогою спеціально підібраних для цього осіб атмосфера доброзичливості позитивно налаштовувала присутніх на семінарах, викликала емоційну відкритість, почуття надійності та довіри, підсилювала притаманну людині потребу в належності до товариства однодумців. Насправді організатори створювали умови для заволодіння коштами запрошених, адже вони не знали реального характеру діяльності «компанії». Важливим стимулом для залучення нових інвесторів була попередня

сплата громадянами «вступного внеску» за можливість пройти співбесіду (злочинці використали відомий психологічний прийом: «якщо людина заплатила гроші, то вона обов'язково прийде»).

Наступний етап «обробки клієнтів» мав спеціальну назву «золота година спілкування». Він починався з моменту запрошення гостей до фойє навколо зали, де мав відбутися семінар (приблизно за годину до його початку). Упродовж цього часу заздалегідь підібрані особи із числа так званої групи підтримки, використовуючи інструкції, отримані від організаторів шахрайства, по черзі підходили до кожного з гостей, представляли їх один одному як осіб, що займають високе соціальне становище у суспільстві, а також запевняли, що завдяки членству в цій «елітній організації» є можливість не лише отримати великі прибутки, а й нові знайомства та корисні зв'язки.

Експерти-психологи дійшли висновку, що основним завданням «золотої години спілкування» перед початком семінару було «розслаблення» гостей, з одного боку, а також демонстрація солідності «компанії» та доброзичливості її персоналу — з іншого. В основу маніпуляційного впливу на цьому етапі було покладено заміну конкретної інформації непрямими натяками та впевненими заявами. Злочинці «зіграли» на мотивації потерпілих належати до «клубу обраних».

На третьому етапі, діючи у суворій відповідності до заздалегідь розробленого плану, гостей запрошували до зали. Увесь цей час їх супроводжували «менеджери», які стояли на вході до зали, керували процесом розсаджування по місцях, чергували біля кожного ряду. Переміщення з фойє до зали супроводжувалося спеціальним музичним супроводом, голосним за звучанням, швидким за темпом і однаковим за ритмом, що різко контрастувало з «розслабленою» обстановкою «золотої години спілкування». У визначений час, перед самим виходом на сцену ведучого, організатори подавали команду «групі підтримки» починати ритмічно скандувати вітання і голосно аплодувати. Викликаючи у такий спосіб крайню емоційне збудження присутніх, ведучий з'являвся на сцені, де певний час власноруч підтримував бажану ритміку рухів у залі.

Як зазначають експерти, різка зміна психологічної обстановки на початку семінару зі спокійної на агресивну створювала для потерпілих стресову, несподівану ситуацію, що викликала хвилю психічних порушень і стан невизначеності. Зорова і звукова стимуляція спільних дій (у психології має назву «ефект зараження») підвищувала сприйнятливості присутніх у залі до впливу зовнішніх чинників, зменшуючи їх можливість критично оцінити те, що насправді відбувається. Дії «групи підтримки» стали додатковим чинником, що сприяв сенсорному перевантаженню аудиторії, відволікав увагу присутніх, не дозволяв зосередитися на власних думках і почуттях, дестабілізував розумову діяльність.

Після психологічної «обробки» присутніх ведучий починав так звані лекції. В основу текстів його виступу було покладено методики НЛП, зокрема:

– використовувалися малознайомі для людей терміни, наприклад, ведучий неодноразово підкреслював, що основним напрямом діяльності його «компанії» є так званий фондрайзинг (що насправді є синонімом більш відомого для мешканців України поняття «траст»);

– постійно наголошувалося, що «компанія» є максимально «прозорою», а її діяльність не є черговою «фінансовою аферою» на кшталт численних трастових

схем початку 90-х років (на підтвердження своїх слів ведучий демонстрував на екрані різні графіки та схеми швидкого збагачення, що створювало у присутніх ілюзію причетності до серйозного бізнес-проекту);

– увага присутніх акцентувалася на необхідності вступу до «компанії» на правах інвесторів з переданням коштів у довірче управління (у структурі відповідних висловлень було використано сховані інструкції й команди);

– громадян переконували у необхідності обов'язкового заповнення «конфіденційних угод», що разом з іншим містили заборону на поширення будь-якої інформації про діяльність «компанії» (нібито через підвищений інтерес конкурентів), а також «анкет-заяв», що давали право присутнім «перейти на вищий рівень», тобто взяти участь в «індивідуальній співбесіді».

Психологічний аналіз виступу ведучого дозволив експертам дійти висновку про те, що насиченість тексту метафоричними та життєвими історіями, анекдотами, що апелюють до почуттів, викликала позитивний настрій в аудиторії та орієнтувала виключно на емоційне сприйняття інформації. Незважаючи на те, що ведучий використовував такі поняття, як «бізнес», «таблиця бізнесмена», «філософія нашого бізнесу», «інвестиція», «інфляція», «персональна гарантія успіху» тощо, його текст не мав реального змістовного навантаження. До структури висловлень вбудовувалися приховані інструкції та команди, метою яких було спонукання до прийняття неусвідомлених рішень. Тексти не містили суперечностей і спірних положень в аргументах, було витримано нейтральність у викладенні матеріалу. Приклади, що наводилися, нікого з присутніх не стосувалися, тому у слухачів не виникало жодних сумнівів і негативних асоціацій. Завдяки цим прийомам в аудиторії панувало почуття злагоди, симпатії до ведучого, а його повідомлення оцінювалися як правильні та логічні.

На завершальному етапі «семінару» відбувалися так звані індивідуальні співбесіди, що поєднувалися з додатковим психологічним впливом, спрямованим на остаточне пригнічення волі потерпілих задля їх схиляння до передання коштів шахраям. На сцені у центрі зали розставляли столи, за які сідали ті самі «менеджери». Центральне освітлення, як правило, вимикалося, оскільки кожний стіл було обладнано лампою з темним абажуром. Весь процес «співбесіди» супроводжувався голосною музикою. Створивши зручні для себе умови проведення спілкування, «менеджери», виконуючи інструкції організаторів, переконували громадян приєднатися до «компанії», вимагаючи відразу надати згоду та внести відповідні грошові суми (від 1 тис. до 3 тис. доларів США). Перебуваючи під психологічним впливом, громадяни, сприймаючи членів злочинної організації як працівників «всесвітньо відомої процвітаючої компанії», погоджувалися з усіма умовами та віддавали кошти.

Експерти проаналізували музичний супровід «семінарів» за наявними звукозаписами музичних композицій, показаннями потерпілих і свідків. Встановлено, що мало місце цільове використання спеціально підібраних ритмів, що виконували поліфункціональну роль у механізмі психологічного впливу на потерпілих. Особливості музичних композицій, їх ритмічність і швидкий темп (120—140 уд/хв) дестабілізували емоційний стан потерпілих, позбавили їх можливості концентрувати увагу, викликали пригнічення розумової діяльності, послаблення логічного мислення, що в ситуації прийняття рішень призводило до поверхневих суджень, поспішних дій, залежності від зовнішніх подразників.

Отже, за остаточним висновком судово-психологічної експертизи злочинці використали комплекс прийомів психологічного впливу (так звана технологія маніпулювання свідомістю), що суттєво вплинуло на свідомість і поведінку людей, а в юридичному аспекті — стало складовою способу заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою.

Висновок судово-психологічної експертизи є важливим джерелом доказів у справах про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди. Під час проведення цих досліджень експерти аналізують свідчення потерпілих, відеозаписи виступів учасників злочинної організації, вивчають рекламні оголошення, текстові роздруківки та брошури, розповсюджені серед громадян, а також проводять експериментальне дослідження потерпілих. Головним завданням судово-психологічної експертизи у цій та аналогічних справах є підтвердження факту психологічного впливу на потерпілих, що передбачає:

- психологічне дослідження об'єкта впливу;
- дослідження ситуації психологічного впливу;
- дослідження переданої інформації під час впливу, у тому числі текстів (усних і письмових).

Основними запитаннями при призначенні судово-психологічної експертизи психологічного впливу у справах про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди, є такі:

- чи є ознаки керованого психологічного впливу організаторів або третіх осіб на учасників відповідних заходів; якщо так, то які саме;
- чи використовували організатори при проведенні відповідних заходів методи та прийоми психологічного впливу з метою заволодіння коштами громадян; якщо використовувалися, то які саме;
- як саме участь у відповідних заходах впливала на психіку людини;
- чи обмежив психологічний вплив організаторів здатність громадян повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Вивчення практики призначення та проведення судово-психологічних експертиз у справах зазначеної категорії дає змогу дійти висновку про наявність різних підходів до обрання методів судово-психологічного дослідження, що у цілому свідчить про відсутність єдиного методологічного підходу. Як свідчать результати проведених досліджень, у 80,5 % експертних висновків опис технологій, що застосовуються у межах психологічного впливу та маніпулювання свідомістю потерпілих, ґрунтується на теоретичних засадах НЛП, сучасних положеннях юридичної психології, правничої лінгвістики та інших наук.

Враховуючи комплексний характер судово-психологічного дослідження, заслуговує на особливу увагу проблема компетенції експерта-психолога, адже таке дослідження передбачає застосування не тільки психологічних знань, а й знань у сфері психіатрії та лінгвістики (у детально проаналізованій вище кримінальній справі призначалася комплексна економіко-психологічна експертиза, а також лінгвістичний аналіз текстів виступів організаторів і наявної у матеріалах справи літератури). На сьогодні проблему розмежування компетенції соціально-психологічного та лінгвістичного підходів повністю ще не розв'язано. Даються взнаки також суперечності представників психології та психіатрії із цих питань.

Наприклад, В.Д. Менделевич зазначає, що однією із сучасних проблем судової психіатрії є проблема експертної оцінки психологічного впливу зі злочинною метою, наполягаючи, що це дослідження має ґрунтуватися на психотерапевтичних методах виключно у межах психотерапії та психіатрії [2, с. 54].

Найбільш перекожливою та обґрунтованою щодо експертної оцінки психологічного впливу шахраїв на потерпілих є позиція Т.М. Секераж, яка висловлює думку, що якщо внаслідок психологічного впливу в об'єкта цього впливу виникає змінений стан свідомості (як категорія психіатрії), що унеможливорює усвідомлене керування своїми діями (як під час гіпнозу), то це компетенція судово-психіатричної експертизи. Водночас нерідко психологічний вплив порушує психічну діяльність, але дезорганізація свідомості не досягає того рівня, щоб стверджувати про медичний критерій недієздатності. У цьому стані людина вчиняє дії, що мають значимі юридичні наслідки (укладає цивільно-правові угоди, вкладає кошти, підписує документи тощо). Вивчення цих станів є прерогативою психології [5, с. 12—13].

Наведені аргументи не доводять, що спеціальні психіатричні знання зовсім не використовуються при аналізі протиправного психологічного впливу. Водночас психологічний аналіз не слід підміняти психіатричним, а отже, коло питань, які вирішує судово-психологічна експертиза, потребує комплексного врахування спеціальних знань у сфері психології та судової психіатрії.

Список використаної літератури

1. Колосова В. Психическое насилие в форме противоправного психологического воздействия как способ совершения мошенничества / В. Колосова, А. Поднебесный // Уголовное право. — 2007. — № 3. — С. 35—38.
2. Менделевич В.Д. Экспертная оценка суггестивного воздействия (по материалам психолого-психиатрических заключений о деятельности бизнес-клубов) / В.Д. Менделевич // Независимый психиатрический журнал. — 2004. — № 2.
3. Онищенко О.Р. Манипулирование сознанием и поведением жертв при мошенничестве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / О.Р. Онищенко. — Рязань, 2005.
4. Кримінальна справа № 1 33/05. Архів Апеляційного суду м. Києва, 2006.
5. Секераж Т.Н. Теоретические и методические основы диагностики «порока воли» в судебной психологической экспертизе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Т.Н. Секераж. — М., 2004. — 22 с.

УДК 332.64:332.74

В.Є. Маланчак, *завідувач лабораторії
судово-економічних досліджень Львівського
науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

І.Ю. Бешлей, *молодший науковий співробітник
лабораторії судово-економічних досліджень Львівського
науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ЧАСТИНИ МАЙНА, ЩО ПІДЛЯГАЄ ПОВЕРНЕННЮ УЧАСНИКОВІ ПРИ ВИХОДІ ЙОГО З ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, З УРАХУВАННЯМ ВИСНОВКІВ БУДІВЕЛЬНО- ТЕХНІЧНИХ І ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ

Наведено особливості проведення розрахунку вартості частини майна, що підлягає поверненню учасникові при виході його з товариства з обмеженою відповідальністю, з урахуванням висновків будівельно-технічних і товарознавчих експертиз.

Ключові слова: товариство з обмеженою відповідальністю, вклад учасника, статутний фонд, основні засоби.

Приведены особенности проведения расчета стоимости части имущества, которая подлежит возврату участнику при выходе его из общества с ограниченной ответственностью, с учетом заключений строительно-технических и товароведческих экспертиз.

In given article features of carrying out of calculation of cost of a part of property which is subject to return to the participant at its exit from association under certain conditions are defined, namely: taking into account building examination and examination of cost of the goods.

У корпоративних конфліктах найбільш проблематичними і такими, що потребують детального вивчення, є питання щодо нормативного врегулювання порядку розрахунків між товариством з обмеженою відповідальністю (далі — товариство) та учасником цього товариства у разі виходу його зі складу засновників. Актуальність питання розрахунків з учасниками товариства пов'язана насамперед з тим, що на законодавчому рівні це питання недостатньо врегульовано.

На сьогодні правові засади діяльності товариства регулюють Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) від 16.01.2003 р. № 435-IV (ст. 140—150) [1],

Господарський кодекс України (далі — ГК України) від 16.01.2003 р. № 436-IV [2] та гл. 2 Закону України від 19.09.91 р. № 1576-XII «Про господарські товариства» (далі — Закон) [3]. Згідно із цими законодавчими актами статут товариства може передбачати певні особливості (умови, обмеження) виходу учасника з товариства. Проте доцільніше розглянути це питання, виходячи із загальних правил, визначених законодавством.

Процедура виходу учасника з будь-якого товариства під час його створення в установчих документах, як правило, не регламентується, тим паче, що законодавство цього прямо не вимагає. Коли потреба у цьому настає, вишукують аргументи у різних законодавчих актах, у тому числі в Законі, хоча у ньому можна знайти відповіді не на всі запитання [3].

Господарське товариство є юридичною особою (ч. 3 ст. 1 Закону) [3]. Об'єктами права власності господарського товариства є грошові та майнові внески його членів. Це означає, що з моменту реєстрації господарського товариства воно стає одноосібним власником майна, переданого у вигляді вкладів його засновниками, які безповоротно втрачають право власності на нього.

Натомість кожен засновник (учасник) отримує частину майна. Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону вклад кожного учасника підлягає оцінці у гривнях [3]. Так визначається його розмір, що становить частину майна учасника у статутному фонді. На підтвердження вкладу учасника, внесеного ним, видається свідоцтво товариства. Це підтверджує виникнення у засновників (учасників) прав зобов'язального характеру щодо майна товариства.

Відповідно до п. 1 ст. 66 ГК України під майном підприємства слід розуміти виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких зазначається в самостійному балансі підприємства [2]. Згідно зі ст. 190 ЦК України під майном слід розуміти окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [1].

Загалом вихід учасника з товариства може бути зумовлений:

- власним бажанням учасника;
- рішенням інших учасників про його виключення з товариства;
- смертю учасника.

Як об'єкти дослідження для визначення вартості частини майна, що підлягає поверненню учасникові у разі виходу його з товариства, можна використовувати установчий договір, статут, баланс товариства станом на перше число місяця, наступного за моментом виходу учасника з товариства, наказ про облікову політику товариства, інвентарні картки обліку основних засобів, витяг з книги обліку основних засобів, висновки аудиторських перевірок щодо достовірності даних балансу.

Відповідно до п. 2 ст. 148 ЦК України при виході учасника з товариства йому виплачується частина вартості майна, пропорційна його частці у статутному фонді. Ст. 54 Закону визначає, що учаснику, який вибув, виплачується належна йому частина прибутку, одержаного товариством у поточному році до моменту його виходу з товариства [1; 3].

Зазвичай належна учасникові вартість виплачується у грошовій формі. Товариство не зобов'язане повертати йому майно (ані передане ним у вигляді внеску, ані будь-яке інше, власником якого він є), крім майна, переданого у кори-

стування. Відповідно до ч. 1 ст. 54 Закону внесок може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі, проте лише за згодою товариства [3].

Зважаючи на те, що загальна вартість майна визначається на рівні активів підприємства за вирахуванням його зобов'язань, тобто відповідає поняттю власного капіталу підприємства, показник якого вказано у сумі розділу I пасиву балансу «Власний капітал» (рядок 380), розрахунок частини вартості майна, що підлягає виплаті учаснику, необхідно здійснювати за даними балансу (показник рядка 380), складеного на дату виходу учасника з товариства (а у разі реорганізації, ліквідації юридичної особи-учасника або смерті громадянина — учасника товариства — на дату такої реорганізації, ліквідації (смерті) учасника).

Слід зазначити, що балансова вартість активів товариства здебільшого не відповідає дійсній (ринковій) вартості його активів. Визначення терміна «дійсна вартість» наведено у постанові Кабінету Міністрів України від 02.08.99 р. № 1406 «Про затвердження Методики оцінки державних корпоративних прав» (зі змінами та доповненнями) [4]: «дійсна вартість — відновна вартість за вирахуванням усіх видів зносу». Відповідно до рекомендацій президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» дійсна вартість прирівнюється до ринкової вартості [5].

Відповідно до чинного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 (далі — Положення), основні засоби обліковують на балансі товариства за їх первісною вартістю, тобто за вартістю, визначеною на момент внесення до статутного фонду товариства або на момент придбання зазначених засобів товариством, або на момент їх створення. При цьому у подальшому на вказану вартість основних засобів нараховується знос, що призводить до поступового зменшення балансової вартості основних фондів [6].

Коли балансова вартість таких основних засобів, як будівлі, капітальні споруди та інші об'єкти, зменшується, ринкові ціни на зазначені об'єкти з року в рік зростають. Тому під час виходу з товариства учасник не матиме можливості отримати справедливую вартість майна товариства (ринкову), на яку він міг би розраховувати при ринковій оцінці зазначених об'єктів.

Відповідно до п. 16 Положення підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів, якщо вартість цього об'єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату балансу [6]. Цю норму можна прописати у наказі про облікову політику підприємства з установленням межі відхилення об'єкта основних засобів від його справедливої вартості. Як поріг суттєвості для проведення переоцінки може бути прийнято величину, що дорівнює:

- або 1 % чистого прибутку (збитку) підприємства;
- або 10 % відхилення залишкової вартості об'єктів основних засобів від їх справедливої вартості.

Такі значення порогу суттєвості для проведення переоцінки основних засобів рекомендовано Міністерством фінансів України (наказ від 30.09.2003 р. № 561 «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів») [7]. Проте товариство може вибрати для себе інші «межі», на підставі яких проводитиме переоцінку об'єктів основних засобів.

Відповідно до зазначеного товариство самостійно може проводити переоцінку основних засобів, але ця норма не встановлює обов'язковості таких дій. Справедливу вартість об'єкта під час проведення переоцінки об'єктів основних засобів може визначити тільки суб'єкт оціночної діяльності (експерт-оцінювач) відповідно до ст. 7 Закону України від 12.07.2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (зі змінами та доповненнями) [8]. Отже, для того, щоб визначити справедливу вартість частини майна, яку слід виплатити учасникові у разі виходу з товариства, відповідно до внесеної ним частки, потрібно проводити розрахунок з урахуванням висновків будівельно-технічної та товарознавчої експертизи і вносити відповідні зміни до балансу підприємства.

У випадку переоцінки об'єкта основних засобів на ту саму дату здійснюють переоцінку всіх об'єктів групи основних засобів, до якої належить цей об'єкт. Для визначення переоціненої первісної вартості та суми зносу об'єкта основних засобів слід визначити індекс переоцінки шляхом ділення справедливої вартості об'єкта, що переоцінюється, на його залишкову вартість.

Вартісні показники зносу об'єктів основних засобів визначають як різницю між сумами первісної вартості (інвентарні картки обліку основних засобів) і залишковою вартості (витяг з книги обліку основних засобів) відповідних об'єктів основних засобів.

Отже, переоцінену первісну вартість і суму зносу об'єкта основних засобів визначають множенням первісної вартості та суми зносу об'єкта основних засобів на індекс переоцінки.

Суму дооцінки вартості та зносу об'єкта основних засобів визначають як різницю цих показників до і після застосування індексу переоцінки.

Якщо залишкова вартість основних засобів дорівнює нулю, то його переоцінену залишкову вартість визначають додаванням справедливої вартості цього об'єкта до його первісної (переоціненої) вартості без зміни суми зносу об'єкта.

Відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561 «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів» різницю між сумою дооцінки вартості і сумою дооцінки зносу основних засобів зараховують на збільшення додаткового капіталу [7]. Таким чином, при дооцінці основних засобів інший додатковий капітал (рядок 330 Ф1 «Баланс») збільшується на суму дооцінки залишкової вартості основних засобів.

Враховуючи норми чинного законодавства щодо ведення бухгалтерського обліку, Положення, яким встановлено зміст і форму балансу, а також загальні вимоги до розкриття його статей як документа, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та обіг грошових коштів підприємства за звітний період, показник балансової вартості підприємства, що підлягає розподілу між учасниками, визначають як різницю підсумку активу балансу (код рядка 280) та алгебраїчної суми наступних показників підсумків за розділами пасиву балансу, а саме:

- II «Забезпечення наступних витрат і платежів» (код рядка 430);
- III «Довгострокові зобов'язання» (код рядка 480);
- IV «Поточні зобов'язання» (код рядка 620);
- V «Доходи майбутніх періодів» (код рядка 630) [9].

Після визначення показника балансової вартості визначають вартість частини майна та прибутку товариства, що підлягає поверненню учасникові при виході його з товариства, відповідно до його частки у статутному фонді.

Підсумовуючи викладене, а також у зв'язку з неоднозначним розумінням цієї проблеми експертами і судами, вважаємо за потрібне розробити методичні рекомендації щодо визначення вартості частини майна, що підлягає поверненню учасникові у разі виходу його з товариства з урахуванням висновків будівельно-технічних і товарознавчих експертиз.

Список використаної літератури

1. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. *Господарський кодекс України* від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. *Про господарські товариства* : Закон України від 19.09.91 р. № 1576-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. *Про затвердження Методики оцінки державних корпоративних прав* : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.99 р. № 1406 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. *Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин* : рекомендації президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»* : наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. *Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів* : наказ Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. *Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні* : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»* : наказ Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 343.982.327 + 343.983.2

Л.В. Домбровський, начальник сектору
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Харківській області

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ШУМООЧИЩЕННЯ ФОНОГРАМ

Розглянуто сучасні методи та програмно-апаратні засоби шумоочищення фонограм для встановлення їх змісту, оцінено практичні результати їх застосування.

Ключові слова: шумоочищення, шум, завади, слід звука, звукові редактори, корисний сигнал, адитивна перешкода.

Рассмотрены современные методы и программно-аппаратные средства шумоочистки фонограмм для определения их содержания, проведена оценка практических результатов их использования.

The author examines current methods and software of phonogram purification to know its context. Practical results of their use are evaluated.

Голос і мовлення є основними засобами комунікації в усіх сферах людської діяльності, а передана за їх допомогою інформація може бути винятково цінною при забезпеченні безпеки, розкритті злочинів і запобіганні їм.

Слід звука на фонограмах або в каналах передавання і запису звука відрізняється від вихідного. Це пояснюється, по-перше, тим, що у сліді звука, що прослуховується, є шуми і завади, що негативно впливають на якість і розбірливість мовлення, а по-друге, особливостями нашого слуху. У зв'язку з цим часто виникає потреба у проведенні спеціальної обробки або шумоочищенні. Шумоочищення є важливим етапом дослідження в експертній практиці при вирішенні питання щодо встановлення змісту мови.

Головною метою шумоочищення є доведення якості та розбірливості сліду звука до рівня, прийнятного для його подальшого комфортного прослуховування і розуміння, при максимально можливому збереженні ідентифікаційно-значущих властивостей і характеристик мовлення диктора, що дозволило б у доволі стислі терміни встановити смисловий (або семантичний) зміст мовленнєвої інформації, її джерело, а також особливості навколишнього (стосовно запису) середовища.

Звичайно, завжди є спокуса знайти простий спосіб вирішення експертного завдання, мінімізувавши фінансові вкладення і трудовитрати, за рахунок використання, наприклад, одного зі звукових редакторів (Cool Edit, Wave Lab, Adobe Audition, Sound Forge тощо), у кожному з яких передбачено набір власних засобів шумоочищення, що не вимагають від користувача високої кваліфікації (враховуючи їх кількість та особливості застосування). Проте на практиці ефективність цих інструментів є недостатньою для обробки реальних, а не спеціально підібраних

сигналів. Мало того, навіть такі програмні засоби (далі — ПЗ), як Sonic Solutions або CEDAR, не можуть забезпечити вирішення практичних завдань шумоочищення у випадку, коли корисний сигнал (мовлення) значною мірою спотворено та/або повністю замасковано сторонньою завадою, якою може бути також інше мовлення [1].

Для розуміння необхідності проведення процесу шумоочищення слід зазначити, що основною причиною низької якості та розбірливості записаної мовної інформації є наявність у ній сторонніх шумів і спотворень.

Шум (адитивна завада) — звучання, відповідне сприйняттю незалежного від корисного сигналу джерела звука, що є завадою. Завади — видозміни найкориснішого сліду звука, що призводять до зниження якості його сприйняття. За їх наявності власні складові частини сліду звука змінюються відносно свого первинного вигляду, набувають нового, іноді зовсім іншого звучання.

З точки зору вирішення практичного завдання шумоочищення, найважливішими є такі специфічні властивості слуху людини, як частотне і тимчасове маскування.

Частотне маскування — явище, що виникає в частотній ділянці діапазону, коли сигнал низького рівня запису (маскований) не сприймається на слух (стає замаскованим) у разі звучання одночасно з ним сильнішого за рівнем запису сигналу (що маскує) за умови, якщо маскувальний і маскований сигнали достатньо близькі один до одного за частотним спектром. Інакше кажучи, внесені до сигналу потужні компоненти шуму можуть маскувати близькі до них за частотою слабкі мовні компоненти, вилучаючи їх з процесу розпізнавання сигналу.

У зв'язку із зазначеним доволі часто виникає потреба у проведенні спеціальної обробки або шумоочищення звукового сигналу, головною метою яких є доведення якості та розбірливості записаного на фонограмі мовлення до рівня, прийнятого для його подальшого комфортного прослуховування і сприйняття.

Зазвичай правильно проведене шумоочищення у багатьох випадках дозволяє зменшити негативний вплив шумів і завад. Проте деякі типи шумів і завад «знищують» корисну інформацію, а її відтворення вже не можна компенсувати діями шумоочищення.

Основні методи підвищення розбірливості сліду звука пропонуємо розглянути на прикладі роботи кількох конкретних розробок, що належать Центру мовних технологій (далі — ЦМТ), розташованому у місті Санкт-Петербурзі [2]. Нині це підприємство випускає найширший спектр апаратних і програмних засобів шумоочищення: від порівняно простих автономних пристроїв, що самоналагоджуються на певний вузький тип завад і знімають їх, до відносно складних двоканальних професійних пристроїв та експертних комплексів шумоочищення, що реалізують майже всі відомі інструменти обробки сигналів.

На сьогодні продукція ЦМТ представлена на ринку як автономними пристроями, так і пристроями на базі персональних комп'ютерів (далі — ПК). Можна назвати, наприклад, цифровий адаптивний фільтр DAF-P (модель 3413), призначений для підвищення розбірливості сигналів звука, спотворених радіо- і телефонним трактом, музичними і фоновими шумами (бари, ресторани, мережеві завади), деякими видами транспортних перешкод, реверберацією (різні приміщення), низькочастотними шумами механізму пристрою запису. Фільтр може використовуватися як під час безпосереднього слухового контролю, так і в автоматичному режимі під час обробки зашумлених магнітних фонограм мовлення.

При роботі в режимі адаптивного фільтру з оброблюваного вихідного зашумленого мовленнєвого сигналу можуть бути видалені адитивні періодичні чи порівняно повільно змінні у часі перешкоди з вузьким смуговим спектром або ті, що мають кілька вузьких смугових складових у спектрі. Такими перешкодами можуть бути:

- шуми транспортних засобів;
- шуми циклічно працюючих механізмів;
- музичні завади («плавна» музика);
- мережева перешкода;
- ревербераційна перешкода;
- стаціонарні тональні шуми каналів зв'язку тощо.

Інша розробка ЦМТ — цифрова система шумоочищення мовленнєвих сигналів «Золушка-Мікро-2», призначена для підвищення розбірливості мовлення і поліпшення якості звучання зашумлених мовленнєвих сигналів у каналах зв'язку і під час відтворення звукозаписів. Пристрій «Золушка-Мікро-2» є спрощеною версією виробу «Золушка-97».

Для виокремлення специфічних методів обробки звуку за допомогою пристроїв виробництва ЦМТ можна обмежитися розглядом методів, що використовують у виробі «Золушка-97», SIS, Sound Cleaner PRO.

Найповніше завдання шумоочищення (виокремлення корисного сигналу або зниження зашумленого сигналу на тих ділянках, де завада велика, а корисний сигнал малий, посилення тільки компонентів корисного сигналу) вирішується за допомогою методів цифрової фільтрації. Аналогова обробка зазвичай дозволяє вирішити це завдання лише частково.

Нижче перераховано деякі типові способи обробки і прослуховування фонограм, що дозволяють реалізовувати основний принцип шумоочищення на практиці:

- «розмаскування» корисного мовленнєвого сигналу на частотній і тимчасовій ділянках діапазону (усунення ефекту слухового маскування корисного сигналу перешкодами і спотвореннями) з урахуванням психоакустичних властивостей мовного слуху людини;

- усунення фонових шумів різних типів з метою зниження напруженості уваги і стомлюваності експерта при прослуховуванні;

- допустиме для збереження розбірливості скорочення смуги частот зашумленого сигналу, що прослуховується, з метою зниження стомлюваності експерта, видалення низькочастотного гулу і високочастотної «шпильки»;

- вирівнювання великих піків і перепадів амплітуди сигналу і гучності окремих ділянок оброблюваного початкового звукозапису, зниження амплітуди сигналу в паузах без мовлення;

- видалення або зниження амплітуди імпульсних завад та інших інтенсивних сторонніх звуків;

- видалення регулярних змінних завад (музичних, транспортних, виробничих, мережевих, зниження ефекту реверберації);

- згладжування і вирівнювання спектра сигналу (амплітудно-частотної характеристики (далі — АЧХ) каналу);

- видалення адитивних широкосмугових шумів («шпильки» магнітофонної стрічки, радіоканалу, мікрофона);

- формування у вихідного сигналу амплітудної та частотної характеристики, оптимальної саме для слуху конкретного експерта;
- компенсація істотних фазових спотворень сигналу.

Як доводить практичний досвід, застосування зазначених ПЗ свідчить, що кожний із зазначених способів є найефективнішим для певного типу завад. Загальним підходом до визначення типу спотворень є попередній аналіз спектра, осцилограми та інших сигналів слідів звуку. На основі знань про характер шумів і завад можна вибрати оптимальний метод або низку методів обробки фонограми, що послідовно (у певному порядку) реалізуються. Так, практичне застосування ПЗ Sound Cleaner дозволяє користуватися не тільки «бібліотеками» наперед створених алгоритмів очищення (а саме: «мережева завада», «сильні частотні спотворення в каналі запису», «завади радіозв'язку», «шум води», «значне шипіння», «тональні сигнали АТС», «шуми побутової техніки», «наводки та широкосмугові шуми», «імпульсні завади» тощо), а й коригувати їх властивості та створювати особисті бібліотеки для кожного конкретного мовленнєвого матеріалу. Слід також зазначити і про таку корисну функцію ПЗ, як можливість накладання створеного алгоритму на мовленнєвий сигнал і прослуховування результату його дії у реальному режимі часу, що значно зекономить час і надасть можливість застосування методу вибраного шумоочищення як в цілому, так і на окремих ділянках запису.

Якщо характеристики завад змінюються у часі, то необхідно використовувати алгоритми оброблення, що автоматично адаптують параметри фільтра до характеристик завад. Це може бути забезпечено алгоритмами адаптивної фільтрації (далі — АФ), що реалізовано в продуктах ЦМТ. Ефективність алгоритмів АФ визначається здатністю швидкої (0,1—1 с) адаптації до характеристик сигналів, що змінюються.

Ця властивість надає можливість усунути нестационарні завади, що принципово відрізняє такі алгоритми від аналогічних, розрахованих на обробку лише стаціонарних сигналів. Адаптація забезпечує можливість ефективної автономної роботи програми упродовж тривалого часу без втручання оператора після задавання режиму обробки, що знижує вимоги до кваліфікації користувача.

Стисло розглянемо суть основних алгоритмів обробки.

Одноканальна адаптивна фільтрація (далі — АФ 1)

Реалізована на базі алгоритму адаптивної фільтрації сигналу за Уїдроу [3] у вигляді одноканальної адаптивної компенсації завад на спектральній ділянці.

Процес АФ 1 забезпечує:

- усунення вузькосмугових стаціонарних завад;
- усунення та видалення періодичних і близьких до них завад.

Він доволі ефективний у боротьбі з вузькосмуговими стаціонарними і регулярними завадами. Його перевагою є оптимальне збереження корисного сигналу (мовлення) при якісному налагодженні адаптації, оскільки фільтр усуває заваду, а не примножує її компоненти на нуль.

Процес забезпечує очищення сигналу від таких типів шумів: вібрація, мережеве наведення, шум побутових приладів, повільна музика, гул великого залу, реверберація.

Тональна завада приглушується на 20...40 дБ, чим досягається розмаскування мовленнєвого сигналу.

Адаптивна корекція спектру (далі – АКС)

Основою АКС є алгоритм адаптивного спектрального вирівнювання. Цей процес є підґрунтям для програмної побудови інверсного фільтра. Його призначення:

- підсилення слабких і приглушення сильних спектральних компонентів;
- компенсація спотворень, що вносяться апаратурою звукозапису (корекція АЧХ);
- приглушення сильних періодичних завад, спричинених промисловими електричними наведеннями або механічними вібраціями;
- розмаскування мовлення.

Темброкорекція вбудована у процес як окрема опція забезпечує комфортне звучання мовлення, приглушення потужних завад на низькочастотних і високочастотних ділянках спектра шляхом обмеження смуги пропускання.

Адаптивна фільтрація широкосмугових шумів (далі – АФШ)

АФШ реалізовано за допомогою адаптивного частотного віднімання. Основним його призначенням є підвищення комфортності сприйняття корисного сліду звука за наявності широкосмугового шуму при співвідношенні сигнал/шум до -5...-10 дБ. На слух такий шум сприймається як гул, шипіння, гудіння, гуркіт.

Шуми цього типу не можуть бути усунені іншими методами (одноканальною адаптивною фільтрацією, вирівнюванням спектра, еквайзером), оскільки такі завади є розосередженими за спектром і перетинаються з ділянкою спектра мовлення.

Процес АФШ дозволяє:

- усунути широкосмугові випадкові шуми (промислові електричні наведення або механічні вібрації, шуми приміщень і вулиці, завади каналів зв'язку або запилючої апаратури);
- розмаскувати мовленнєвий сигнал при співвідношенні сигнал/шум до 5...10 дБ;
- подавити шум як у паузах мовлення, так і в моменти мовленнєвої активності;
- підвищити комфортність сприйняття;
- зменшити стомлюваність експерта при прослуховуванні;
- одночасно усунути вузькосмугові компоненти завади;
- додатково виконати приглушення гармонік і темброкорекцію.

Двоканальна адаптивна фільтрація (далі – АФ 2)

Ефект шумоочищення мовленнєвого сигналу досягається завдяки використанню алгоритму цифрової адаптивної фільтрації.

На вхід адаптивного фільтра надходять два сигнали, що називаються сигналом «Основного» каналу і сигналом «Опорного» (ОП) каналу. Адаптивний фільтр налагоджується так, щоб мінімізувати сигнал на виході, що називається виходом «Помилки». Сигнал ОП обчислюється як різниця сигналів в основному каналі і сигналу «Прогноз» (ПР). Сигнал ПР обчислюється з ОП сигналу зважуванням коефіцієнтів цифрового фільтра, що називаються коефіцієнтами прогнозу.

З упевненістю можна сказати, що адаптивний фільтр прагне, аналізуючи опорний сигнал, передбачити основний так, щоб сигнал ОП дорівнював нулю.

В одноканальному режимі і основним, і опорним сигналами є вхідний сигнал, зрушений за часом на деяку величину затримки. Принцип роботи такого фільтра базується на тому, що з точки зору теорії сигналів мовленнєвий сигнал є випадковим

процесом і не може бути передбачений, а все, що можна передбачити, це завада.

У двоканальному режимі адаптивний фільтр налагоджується на характеристики сигналу в опорному каналі й усуває сигнал з такими самими параметрами в основному каналі. Якщо подати в обидва вхідні канали адаптивного фільтра однаковий сигнал, то він буде повністю приглушений. Для отримання максимального ефекту при роботі в двоканальному режимі потрібно подавати на опорний вхід сигнал, найбільш близький до сигналу завод в основному каналі.

В ідеальному випадку при роботі адаптивного фільтра на виході ПР має бути тільки сигнал завод, на виході ОП — тільки корисний сигнал.

Узагальнену інформацію щодо застосування алгоритмів обробки звукових файлів у деяких системах для очищення від певних типів шумів наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Застосування алгоритмів обробки звукових файлів

Шумоочищення	Реалізація	Метод/Алгоритми	
зниження мережевих наводок, шуму побутових приладів, повільної музики тощо, частково — реверберації	SIS 5.x, Sound Cleaner PRO, Золушка-97, Золушка-Мікро-2	АФ1	адаптивна фільтрація
вирівнювання АЧХ каналу запису, приглушення потужних квазістаціонарних періодичних завод (електронаведення, механічні вібрації), виокремлення періодичних сигналів, зокрема людського голосу	SIS 5.x, Sound Cleaner, SCleaner PRO, Золушка-97	АКС	інверсна фільтрація, спектральне вирівнювання, спектральне контрастування
приглушення широкосмугових і періодичних завод типу гулу, гуркоту, шипіння (шуми вулиці, приміщень, пристроїв каналів запису), ефективно до с/ш = -5...-10 дБ	SIS 5.x, Sound Cleaner PRO, Золушка-97	АФШ	адаптивне спектральне знаходження шуму
виокремлення фонових шумів			адаптивне виокремлення фону
усунення впливу сторонніх, переважно точкових джерел шуму (телебачення, радіо тощо, виробниче устаткування), локалізація цільового диктора у приміщенні	SIS 5.x, Золушка-97	АФ2	– на тимчасових і частотних ділянках; – із заданням напрямку прийому корисної аудіоінформації некорельованих шумів
підвищення комфортності гучності та поліпшення відношення сигнал/перешкода	SIS 5.x, Sound Cleaner PRO, Золушка-97		фільтр темброкорекції

Шумоочищення	Реалізація	Метод/Алгоритми
приглушення вузькосмугових періодичних завад (мережеві та електромагнітні наведення)	SIS 5.x, Sound Cleaner PRO, Золушка-97	адаптивне приглушення гармонік
вирівнювання гучності мовлення дикторів (у тому числі на різній відстані від мікрофона)	SIS 5.x, Sound Cleaner PRO 3.x	динамічна фільтрація
усунення імпульсних завад (тріск, клацання, удари тощо), компенсація амплітудних спотворень (обмеження вгорі або перевантаження)	SIS 5.x, Sound Cleaner PRO 3.x	фільтрація імпульсних завад і нелінійних спотворень
<i>Примітка.</i> У Sound Cleaner, Золушка-97 і Золушка-Мікро-2 шумоочищення проводиться в реальному часі (без попереднього запису)		

Використання програмно-апаратних комплексів з розглянутими алгоритмами шумоочищення дозволяє здебільшого підвищити якість сприйняття фонограм і розбірливість голосу та мовлення диктора, що відбився у слідах звука, провести текстове їх відтворення, а отже, вирішити завдання, реалізація яких ще кілька років тому вважалася або абсолютно неможливою, або вимагала значних затрат і високої кваліфікації експерта. Враховуючи те, що більшість операцій у цих комплексах автоматизовано, робота оператора із шумоочищення значно спростилася. Мало того, застосування засобів шумоочищення в експертній практиці не тільки спрощує процедуру налаштування на заваду, але й істотно розширює сферу їх застосування (цифрові канали сучасного зв'язку, системи реєстрації телефонних повідомлень тощо) та суттєво прискорює процес дослідження.

Список використаної літератури

1. *Рекомендации по эффективному использованию возможностей АРМЭФ SIS при выполнении криминалистических фоноэкспертиз: документация к программно-аппаратному комплексу SIS.* — СПб., 1995.
2. *Справочное руководство по выполнению криминалистической идентификационной экспертизы материалов звукозаписи.* STC D 106. — СПб., 1994.
3. *Уидроу Б.* Адаптивная обработка сигналов / Б. Уидроу, С. Стирнз. — М. : Радио и связь, 1989. — 440 с.

УДК 343.983:7.011

А.Г. Лозов'юк, старший науковий співробітник
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Запорізькій області

СПЕЦИФІКА МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТВОРІВ ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Висвітлено питання проведення мистецтвознавчих досліджень об'єктів прикладного мистецтва, описано їх специфічні особливості, наведено технологічні прийоми виготовлення витворів, виконаних у різноманітних техніках різьблення по дереву, каменю, кістці, шкірі.

Ключові слова: прикладне мистецтво, атрибуція, характеристики матеріалів, класифікація, орнамент, технологічні прийоми, специфіка оздоблення.

Освещены вопросы проведения искусствоведческих исследований объектов прикладного искусства, описаны их специфические особенности, приведены технологические приемы изготовления произведений, выполненных в различной технике резьбы по дереву, камню, кости, кожи.

The article depicts questions of researches of art objects, their specific features, examples of technological methods of art work creation (techniques of wood carving, stone, bone and skin ones).

В умовах існуючого попиту на витвори декоративно-ужиткового мистецтва великого значення набули дослідження художніх виробів з дерева, каменя, кістки та рогу (у тому числі визначення рівня значущості таких об'єктів, встановлення автора/школи, місця їх виготовлення, автентичності, з'ясування їх прогновної вартості тощо).

Слід зазначити, що важливим аспектом дослідження традиційних творів прикладного мистецтва, які відображають індивідуальність майстра, є врахування їх цінності (з огляду на неповторність, самобутність, особливу виразність форми, композиції, кольору та орнаменту), що має важливе значення для визначення автентичності твору, з'ясування його віку і ступеня збереженості.

Встановленню прогнозованої вартості об'єктів допомагає обізнаність експерта щодо нюансів технологічних прийомів виготовлення певного виду витворів декоративно-прикладного мистецтва, ступеня їх складності, знання експертом специфіки матеріалів і допоміжних речовин (фарбників, лаків тощо), що їх використовують майстри.

Спеціаліст повинен визначити матеріал, з якого виготовлено твір, — дерево, камінь, кістка, ріг, шкіра, тканина тощо.

На важливості знання специфічних характеристик матеріалу, за допомогою якого автор втілює свою художню ідею, наголошує О.Л. Калашникова, яка вважає слушною думку відомого скульптора С.Т. Коненкова: «Багато в чому виразність скульптури залежить від відповідності ідеї матеріалу» [6, с. 117].

Так, дерево широко використовують для виготовлення скульптур, декоративних виробів (настінних тарілок, панно, іграшок), різноманітних сувенірів (плакеток, макетів, брелоків) тощо. Для виготовлення художніх виробів використовують деревину тих порід, що легко обробляти (різьблення, стругання, точіння, пиляння) та оздоблювати (шліфування, полірування, розпис). Слід брати до уваги і художні особливості текстури деревини. Найпоширенішою у виробництві ужиткових речей є деревина м'яких порід — липи (дерева білого кольору з рожевим або червонуватим відтінком), берези (дерева білого кольору з жовтуватим або червонуватим відтінком; особливо красивою текстурою відрізняється карельська береза), вільхи (дерева білого кольору, що швидко червоніє на повітрі), дуба (дерева від світло-бурого до темно-бурого кольору з яскравою текстурою), рідше — твердих порід — горіха (дерева вишуканого брунатно-сірого кольору з різноманітним малюнком), самшиту (дерева жовтого кольору, іноді із сіруватим відтінком) тощо.

Різнманітні породи каменя, що використовують у прикладному мистецтві, — це непрозорі, іноді напівпрозорі мінерали красивого забарвлення з гармонійним поєднанням барв, розмаїттям візерунків, придатністю до полірування.

За ступенем твердості декоративні камені поділяються на три групи:

- тверді — халцедон, агат, родоніт, яшма, нефрит, лазурит тощо;
- середньої твердості — малахіт, серпентин («змійовик»), мармур;
- м'які — алебастр, селеніт тощо.

Усі матеріали мають характерні ознаки щодо кольорових особливостей і різноманітності природного візерунка:

– халцедон відрізняється фіолетово-сіруватим або сірим кольором зі світлими розводами;

– агат — багатокольоровий різновид халцедону шаруватої будови з безліччю відтінків (дуже цінується знавцями агат рожевого кольору із жилками смарагдового кольору, що має бути враховано експертом під час визначення вартості об'єктів);

– родоніт («орлець») має рожевий колір з різними відтінками (кращі сорти малинового відтінку) із жовтими та чорними плямами, химерно переплетеними прожилками, зі скляним блиском;

– яшмі властива різноманітність забарвлення — складне поєднання малюнків і відтінків, які часто утворюють своєрідні пейзажі — лісові хащі, морські хвилі, живописні гори;

– нефрит легко розпізнати за своїм зеленуватим кольором — від найсвітлішого до майже чорного відтінку, для нього характерний масляний блиск і напівпрозорість;

– лазурит має неповторний насичено синій колір (винятковими декоративними якостями відрізняється лазурит з білими та голубими плямами);

– малахіт легко розпізнати за наявністю темних і світлих смуг і плям зеленого кольору, має шовковистий блиск;

– серпентин має темно-зелений колір, що урізноманітнюється наявністю чорних прожилок і цяток, нагадує малюнок зміїної шкіри, звідки і друга назва мінералу — «змійовик»;

– мрамур буває найрізноманітніших кольорів: білий, сірий, жовтий, червоний з прожилками та вигадливими малюнками;

– алебастр — різновид гіпсу білого кольору з ніжними тонкими прожилками;

– селеніт має золотаво-жовте або сріблясто-біле фарбування та шовковистий блиск.

В ужитковому мистецтві з давніх часів, крім зазначених каменів, широко використовують камені органічного походження: корал, перли та бурштин:

– корал — непрозорий камінь, наділений винятково красивим фарбуванням: яскраво-червоним, кармінним, рожевим і білим;

– перли бувають морські (білі, рожеві, жовті, кремові, блакитні, червоні, чорні) та річкові (ніжних пастельних кольорів — білі, рожеві, блідо-голубі);

– бурштин має широку кольорову гаму — від водянисто-безколірного до вишневого, іноді навіть чорного, але при всій різноманітності кольорових відтінків у ньому переважають жовті тони, хоча трапляється і блакитний бурштин: від блідого небесно-голубого до волошково-синього. Найціннішим вважається «золотий камінь» з природними складовими: листочками, травинками, краплями води, корою дерев, комахами.

До найдавніших форм прикрашання побуту належать художні вироби з кістки, рогу та перламутру. Зокрема, кісткові прикраси виготовляють з мамонтової (жовтуватого відтінку з текстурою у вигляді мініатюрної сіточки), оленячої та моржевої кістки.

З рогу, що прекрасно полірується і при нагріванні набуває потрібної форми, методом ажурного, рельєфного та об'ємного різьблення виготовляють найрізноманітніші декоративні прикраси. Трапляються вироби з рогу у поєднанні з металом, кісткою, іншими матеріалами, наприклад, популярні застільні роги (канци), оправлені у метал.

Перламутр — твердий внутрішній шар раковин морських і прісноводних молюсків, що відрізняється блакитно-сріблястим райдужним кольором і блиском. Найчастіше його використовують для виготовлення та інкрустації скриньок, пудрениць тощо.

Для виробництва художніх витворів і сувенірів зі шкіри використовують шевро (шкіра, виготовлена з козячих шкур, що має своєрідний малюнок у вигляді дрібних чарунок), сафьян (шкіра різних кольорів, виготовлена з козячих, овечих і телячих шкур), замша (оксамитова шкіра з густим блискучим ворсом, виготовлена зі шкур оленя, лося, диких кіз, овець, телят).

Класифікація художніх виробів ужиткового мистецтва базується на принципах поділу предметів за призначенням, способом виготовлення, оформленням, тематикою та деякими іншими ознаками.

Художні витвори з дерева за призначенням поділяються на декоративні, утилітарні, прикраси та сувеніри:

– декоративні вироби — настінні панно, скульптури малих форм, плакетки, декоративні тарелі та вази, дзеркала в художній дерев'яній оправі;

– утилітарні речі — дерев'яний посуд, кухонні набори, черпаки, таці, ложки, скриньки, письмове приладдя;

– прикраси — брошки, сережки, браслети, підвіски, буси, кільця тощо;
– сувеніри — мініатюрні фігурки, матрьошки, традиційні іграшки, брелоки тощо.

За способом виготовлення дерев'яні вироби поділяють на столярні, токарні та комбіновані.

Художнє оформлення дерев'яних виробів: різьблення, розпис, випалювання, інкрустація (оздоблення виробів шматочками металу, слонової кістки, дерева, перламутру тощо), інтарсія (різновид інкрустації, виконаний на дерев'яній основі шматочками дерева інших порід), насічка металом.

За тематикою твори з дерева можуть бути сюжетними: з відображенням історичних подій, сучасності, із сюжетами та героями билин, епосу, казок, з представниками тваринного світу, рослинами, орнаментальними сюжетами [7, с. 14].

Експертів-мистецтвознавцю важливо вміти класифікувати вироби з дерева за манерою та технікою виготовлення у традиціях певного промислу, регіону, що відрізняються технікою обробки, оздобленням, орнаментом. За назвами традиційних промислів вони можуть бути косовськими, абрамцево-кудринськими, хохломськими, богородськими тощо.

Слід зазначити, що на теренах України різьблення по дереву відоме з найдавніших часів. Поява різьблених виробів пов'язана з магічними знаками, що відображали вірування людини [1, с. 31]. Таке різьблення спочатку було простим — тонкі контурні лінії, заглиблення, штриховка. Пізніше з'явилося більш складне рельєфне та тригранно-виїмчасте різьблення.

Старовинна селянська різьба по дереву на території України здавна прикрашала посуд, меблі, предмети побуту, вози. Особливого розквіту мистецтво декоративної дерев'яної різьби в Україні досягло у XVII—XVIII ст. Народні майстри, зокрема запорізькі козаки, прикрашали зброю, кінську зброю, люльки та інші предмети прекрасним різьбленням та інкрустацією по дереву, кістці, металу. Сьогодні такі вироби мають музейне значення, а також дуже популярні як предмети колекціонування й антикваріату.

У XIX ст. на Західній Україні різьбярство стало своєрідним художнім промислом — відомими були об'єднання «Гуцульське мистецтво», «Спілка кустарів», «Гуцульська різьба». У 1939 році у Косові було організовано артіль «Гуцульщина», яка пізніше перетворилася на однойменну фабрику.

Сьогодні косовські майстри продовжують традиції старовинного художнього промислу, відомі також вироби з Яворова — косовського філіалу.

Для художньої обробки гуцульські різьбярі використовують деревину з красивою текстурою, як правило, грушу, рідше — сливу, явір, клен, березу, липу, а для виробів з випалюванням — смереку. Орнамента Косова цікава автентичністю, збереженням традицій, використанням найдавнішого тригранно-виїмчастого різьблення.

Інкрустацію виконують шматочками кольорової деревини — тиси, граба, сливи, червоного та чорного дерева, скляним і порцеляновим бісером (синього, білого, червоного, жовтого, зеленого кольорів), перламутром, металом. Надзвичайно вишуканою є техніка оздоблення бісером і кольоровим деревом, так звана викладанка, що складається винятково з геометричних візерунків — ромбів, квадратів, кіл, напівкіл, смуг, складних розеток. Для оздоблення деяких виробів використовують лакування, розпис гуашшю, випалювання.

Абрамцево-кудринське різьблення по дереву відоме як промисел з кінця XIX ст. Майстерня столярів в Абрамцево, яку було організовано у 1884 році, виробляла меблі, скриньки, декоративні тарелі на столярній і токарній основі. Блискучого (від золотавих до темно-брунатних тонів) забарвлення деревини досягали за допомогою «протравки» морилкою та полірування виробів [7, с. 107].

Головна особливість абрамцево-кудринської плоско-рельєфної різьби — щільний орнамент із звивистих пагонів. Іноді до традиційних мотивів додають зображення звірів, птахів, риб.

Богородське різьбярство — яскравий і своєрідний за неповторними національними ознаками вид російської народної творчості, який розпочався з виготовлення іграшок у селі Богородському біля Загорська. Початок мистецтва різьблення по дереву у цих краях датується XVI—XVII ст., найбільшого розквіту промисел досяг у XVIII ст. Характерна особливість богородських іграшок — кругле об'ємне різьблення, іноді багатофігурне.

У богородських виробах можна знайти представників усіх верств населення: гусарів, селян і міщан, чиновників і поміщиків, зображених часто з певним відсотком гумору. Фігурки, як правило, зображають діючих осіб під час руху — манірні дами кокетують з кавалерами, чабан пасе череду, вершник мчить на коні.

Мистецтвом золотого розпису називають дуже популярні вироби із села Хохлома з-під Самари. За даними археологів, виготовленням дерев'яного посуду в Заволжі займалися здавна — у музеях можна бачити вироби XV ст. та XVI ст., близькі за формою та оздобленням до хохломських. З XIX ст. кольорова гама набуває характерних ознак з основними кольорами орнаменту — червоним, чорним і золотим. Використовують такі мотиви: трава, квіти, кущі та дерева з основним елементом травного візерунка під назвою «травка», що виконаний пензлем.

Визначаючи час створення виробу при проведенні експертизи, слід враховувати час появи певних елементів оздоблення творів. Так, у випадку дослідження хохломських речей наявність нових мотивів стиглого колосся, грон винограду, пишних квіткових гірлянд, що символізують достаток, адресує нас до середини 50 років минулого століття; з 60 років додають зображення гербів, емблем, портретів, архітектурних споруд.

Вироби з каменя (крім класифікації за матеріалом) класифікуються за способом різьблення (вироби з об'ємною різьбою та гравіруванням), призначенням (утилітарні, декоративні, сувеніри), за тематикою (твори, що зображують елементи побуту, тваринний світ, пам'ятники) та належністю до певного народного промислу.

Найвідомішими з народних промислів з каменя традиційно вважають уральські, архангельські, алтайські (коливанівські) вироби.

Мистецтво різьблення по каменю на Уралі неодмінно пов'язано з творами П. Бажова, зокрема чарівною «Хазяйкою мідної гори». Цей промисел розвивався у першій половині XVIII ст. Друга половина XVIII ст. та початок XIX ст. характеризуються інтенсивним будівництвом палаців, коли гранильна фабрика Єкатеринбургу виготовляла безліч виробів з малахіту, яшми, лазуриту для прикрашання фасадів і внутрішнього оздоблення споруд, у тому числі ваз найрізноманітніших форм і розмірів, чаш, торшерів, прес-пап'є.

Пізніше різьбярі вручну виточували попільнички у вигляді листочка, лотки у формі черевичка, рамки для фотографій, різноманітні скульптурки, зразками для яких слугували різні дерев'яні фігурки.

Для архангельських виробів характерна північна тематика. Ці вироби виготовляли з місцевих порід твердого та середньої твердості каменя — сіро-фіолетових порфірів, агата різноманітних відтінків, а також зі світлого гіпсу. Останнім часом часто використовують серпентин, у виробах з якого ефектно поєднуються чорно-зелена полірована та світла шорстка поверхня каменя.

Основними мотивами виробів Соловецьких островів є стилізовані образи птахів і звірів, специфічний побут ненців, краєвиди тундри.

Виробництво алтайських виробів з каменя виникло наприкінці XVIII ст. Відому коливанівську імператорську шліфувальну фабрику було відкрито на початку XIX ст. Саме тут виготовляли велетенські чаші та інші вироби для царського двору, а з 40 років XIX ст. виконували замовлення для Ермітажу. Виробництво дрібних речей декоративного та утилітарного характеру датують кінцем XIX ст. Матеріалами для цих виробів є тверді мінерали — сірий і білий граніт, сургучна яшма, нефрит; мінерали середньої твердості — мрамур, а також м'які мінерали — кварцити. Характерна орнаментика алтайських виробів з каменя — силуети тварин, імітація силуету цигарки, люльки.

Останнім часом дедалі популярнішими стають різьблені вироби з каменя тувинських різьбярів, що є національним промислом Республіки Тива (географічний Центр Азії). Скульптурні витвори з місцевого каменя — агальматоліту — неповторні як за манерою виконання (вільною та монументальною при невеликих розмірах виробів), так і за мотивами, якими найчастіше є зображення аратів — місцевих чабанів, їх побуту, тварин (найчастіше — яків).

Художні вироби з кістки та рогу класифікують за призначенням і тематикою.

Серед відомих центрів, що виготовляють вироби з рогу та кістки, необхідно назвати виробниче об'єднання художніх виробів у Твері, що утворилося на базі промислової артілі «Художні вироби». Основним матеріалом, з яким працюють майстри, є ріг, що часто поєднують з кісткою та зубом кашалота. Асортимент представлено анімалістичною скульптурою та декоративним панно.

Основною тематикою Кисловодського народного промислу різьби по рогу є мотиви з життя народів Кавказу. «Королем» асортименту звичайно є традиційний декоративний кавказький ріг, оспіваний у фольклорі, літературі, музиці, образотворчому мистецтві та кінематографі.

Національні промисли з різьбярства по кістці та рогу є і в Узбекистані, Казахстані, Вірменії. Для цих виробів характерні обробка точінням і поліруванням. Витвори відрізняються тематикою й оздобленням — для узбецьких виробів характерні рослинні композиції; сувенірні вироби казахських майстрів зображують місцеві пейзажі та сцени побуту (ріг часто комбінують з металом). Вірменські різьбярі працюють на точильному крузі, досконало зображуючи різноманітних птахів і звірів.

Ужиткові речі зі шкіри, крім традиційної класифікації за призначенням, матеріалом, орнаментикою та тематикою, відрізняються і за способом обробки шкіри — тисненням, штампуванням, золоченням.

У народних промислах наявний чіткий поділ за національними ознаками, як

правило, це речі з території Півночі та Далекого Сходу, популярні також прибалтійські вироби.

Декоративно-прикладне мистецтво ескімосів, чукчів, якутів тісно пов'язане з їх побутом і відоме з давніх часів. Основна сировина — шкури оленів, нерпи, моржа (крім шкур, широко використовують скляний і фарфоровий бісер, склярус). Прикрасами є ремінці, рельєфні декоративні шви, розпис, вишивка оленячим волосом, кольоровими нитками, аплікація і навіть срібні прикраси. Іноді речі виготовляють у техніці мозаїки. За призначенням традиційно це рукавиці, жіночі сумочки, національний одяг, килимки, диванні подушки тощо.

Промисел художньої обробки шкіри на території Прибалтики, з'явившись у глибокій давнині, сьогодні представлений теплою кольоровою гамою [4, с. 312]. У ній переважають кремові, брунатні та червоні тони. Орнамент переважно геометричний, але трапляється рослинний та сюжетно-тематичний. Для литовських шкіряних виробів характерні мотиви із зображенням архітектурних пам'яток, живописних міських куточків, жанрових картинок.

Техніка обробки шкіри — тиснення, гравірування, батік, поєднання штампування з батіком, розфарбовування. Для оздоблення виробів широко використовують «сонячний камінь», на який такі багаті ці землі. Асортимент виробів доволі широкий. Це, як правило, предмети сувенірного та подарункового призначення: різноманітні блокноти та настільні блоки, телефонні книжки, футляри, кисети, портсигари, фотоальбоми, сувенірні ляльки, популярні нашійні гаманці-прикраси, вишукані закладки для книг, у тому числі із зображенням людських фігурок у національних костюмах.

Отже, як бачимо, дослідження виробів прикладного мистецтва є не тільки важливими у практиці експерта-мистецтвознавця, але й надзвичайно цікавими.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Асеев Ю.С. Джерела. Мистецтво Київської Русі / Ю.С. Асеев. — К. : Мистецтво, 1980. — 209 с.
2. Власова О.С. Деревянная скульптура Прикамья / О.С. Власова. — М. : Астрель, 2001. — 281 с.
3. Дмитриев С.С. Очерки истории русской культуры начала 20 века / С.С. Дмитриев. — М. : Просвещение, 1985. — 256 с.
4. Искусство Прибалтики / [сост. Чантурия В.А., Минкявичюс Й., Алттоа К.]. — М. : Искусство, 1986. — 513 с.
5. Карпова Е.Н. Скульпторы-анималисты / Е.Н. Карпова. — М. : Изобразительное искусство, 1999. — 119 с.
6. Калашникова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей / О.Л. Калашникова. — К. : Знання, 2006. — 480 с.
7. Некрасова М.А. Прикладное искусство как часть культуры / М.А. Некрасова. — М. : Знание, 1999. — 203 с.
8. Экспертиза и атрибуция произведений изобразительного искусства (материалы 2002 г.). — М., 2004. — 58 с.

УДК 343.346

О.І. Стабровський, старший науковий співробітник

Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ШВИДКОСТЕЙ РУХУ АВТОМОБІЛІВ ПЕРЕД ЗІТКНЕННЯМ У ВИПАДКУ ПЕРЕМІЩЕННЯ ОДНОГО З НИХ ПРИ ВІДКИДАННІ З УВІМКНЕНОЮ ПЕРЕДАЧЕЮ І ВИМКНЕНИМ ДВИГУНОМ

Запропоновано метод визначення швидкості відкидання автомобіля, який до зіткнення перебував у нерухомому стані з вимкненим двигуном та увімкненою передачею, з урахуванням сили гальмування вимкненого двигуна при переміщенні від місця зіткнення до кінцевого положення після дорожньо-транспортної пригоди, що сталася.

Ключові слова: швидкість відкидання, гальмівна сила двигуна, середній тиск циклу двигуна, момент двигуна.

Предложен метод определения скорости отбрасывания автомобиля, который до столкновения находился в неподвижном состоянии с выключенным двигателем и включенной передачей, с учетом силы торможения выключенного двигателя при перемещении от места столкновения до конечного положения после случившегося дорожно-транспортного происшествия.

The author proposes the method to determine the speed of car rejection when the car is immobile, the engine off and gear on; he takes into account the braking force of the engine off to move it from the place of collision to the final point after the traffic accident.

Під час дослідження механізму зіткнення транспортних засобів (далі — ТЗ) виникають питання, пов'язані з визначенням швидкості їх руху перед дорожньо-транспортною пригодою.

Основні теоретичні положення взаємодії та зіткнення транспортних засобів викладено у звіті про науково-дослідну роботу «Дослідження параметрів руху транспортних засобів у процесі зіткнення» [1; 2]. У цій праці механізм зіткнення розглядають як процес, що складається з трьох етапів: зближення, взаємодія між транспортними засобами та відкидання (рух після контактування).

Частини швидкості руху, яку «витрачають» автомобілі на третьому етапі (відкидання ТЗ від місця зіткнення), визначають на основі законів теоретичної механіки, базуючись на роботі сил опору при переміщенні кожного з автомобілів від місця зіткнення до місця кінцевої зупинки [3]. Такий розрахунок є нескладним у випадку руху автомобілів із заблокованими колесами, коли силу опору визначають як силу тертя між колесами та дорожнім покриттям.

При попутному зіткненні з автомобілем, що перебував у нерухомому стані з увімкненою передачею, визначення сил опору та їх роботи для переміщення ТЗ від місця зіткнення до місця кінцевої зупинки є важливим та актуальним завданням автотехнічної експертизи.

Розглянемо зіткнення ТЗ, при якому автомобіль 1 — незагальмований, стоїть з вимкненим двигуном і ввімкненою передачею, а автомобіль 2 — рухається у попутному напрямі та контактує із задньою частиною автомобіля 1, який внаслідок удару переміщується на відстань $S_{ТД}$.

Величину швидкості відкидання, що була «погашена» під час переміщення автомобіля 1 з увімкненою трансмісією (двигун з'єднаний з ведучими колесами) від місця зіткнення до місця кінцевої зупинки, визначають за формулою 1 [3]:

$$V_{ТД} = \sqrt{25,92 \cdot S_{ТД} \cdot J_{ТД}}, \text{ км/год}, \quad (1)$$

де: $S_{ТД}$, м — переміщення автомобіля 1 у режимі гальмування двигуном від місця зіткнення до місця кінцевої зупинки;

$J_{ТД}$, м/с^2 — сповільнення автомобіля у режимі гальмування вимкненим двигуном, що визначають за формулою:

$$J_{ТД} = \frac{P_{ТД} + P_{Д} + P_{В}}{G \cdot \delta_{ВР}} \cdot g, \text{ м/с}^2, \quad (2)$$

де: $P_{ТД}$ — гальмівна сила двигуна, що приводить у дію ведучі колеса, Н;

$P_{Д}$ — сила опору дороги, Н;

$P_{В}$ — сила опору повітря, Н (зважаючи на те, що величина швидкості руху автомобіля невелика, силою опору повітря можна знехтувати: $P_{В} \approx 0$);

G — вага автомобіля, Н;

$\delta_{ВР}$ — коефіцієнт врахування обертових мас трансмісії.

Відповідно до теорії двигунів внутрішнього згорання [4] середній тиск за один цикл працюючого бензинового двигуна можна визначити за формулою 3:

$$P_i' = \frac{P_C}{\varepsilon - 1} \cdot \left(\frac{\lambda}{n_2 - 1} \cdot \left(1 - \frac{1}{\varepsilon^{n_2 - 1}} \right) - \frac{1}{n_1 - 1} \cdot \left(1 - \frac{1}{\varepsilon^{n_1 - 1}} \right) \right), \text{ МПа} \quad (3)$$

де: P_C — тиск у циліндрі двигуна у кінці процесу стиснення, МПа;

ε — ступінь стиснення;

λ — ступінь підвищення тиску у процесі згорання робочої суміші;

n_1 — показник політропи стиснення;

n_2 — показник політропи розширення після згорання робочої суміші.

Якщо двигун провертати при вимкненому запалюванні, то згорання робочої суміші не відбудеться, і перша складова цього рівняння дорівнюватиме нулю ($\lambda = 0$). У такому разі середній тиск циклу дорівнюватиме:

$$P_i'' = -\frac{P_C}{\varepsilon - 1} \cdot \frac{1}{n_1 - 1} \cdot \left(1 - \frac{1}{\varepsilon^{n_1 - 1}} \right), \text{ МПа} \quad (4)$$

Знак «-» у цьому рівнянні означає, що двигун не генерує механічної енергії, а споживає її під час обертання.

Значення тиску у кінці процесу стиснення може бути визначено за формулою 5:

$$P_C = P_A \cdot \varepsilon^{n_1}, \text{ МПа,} \quad (5)$$

де: P_A — тиск у циліндрі двигуна наприкінці процесу впускання. Враховуючи, що двигун автомобіля на момент зіткнення не працює, то тиск повітря у кінці такту впускання близький до атмосферного: $P_A \approx 0,1 \text{ МПа}$.

Оскільки температура у циліндрі непрацюючого («холодного») двигуна наближена до температури навколишнього середовища, то її значення приблизно можна визначити за формулою 6:

$$T = t_0 + T_0 = 20 + 273 = 293, \text{ } ^\circ\text{К} \quad (6)$$

де: t_0 — температура повітря навколишнього середовища, $^\circ\text{С}$ (для прикладу: $t_0 \approx 20 \text{ } ^\circ\text{С}$);

T_0 — перевідне значення між шкалами вимірювання температури у градусах Цельсія ($^\circ\text{С}$) і Кельвіна ($^\circ\text{К}$), $T_0 = 273^\circ$.

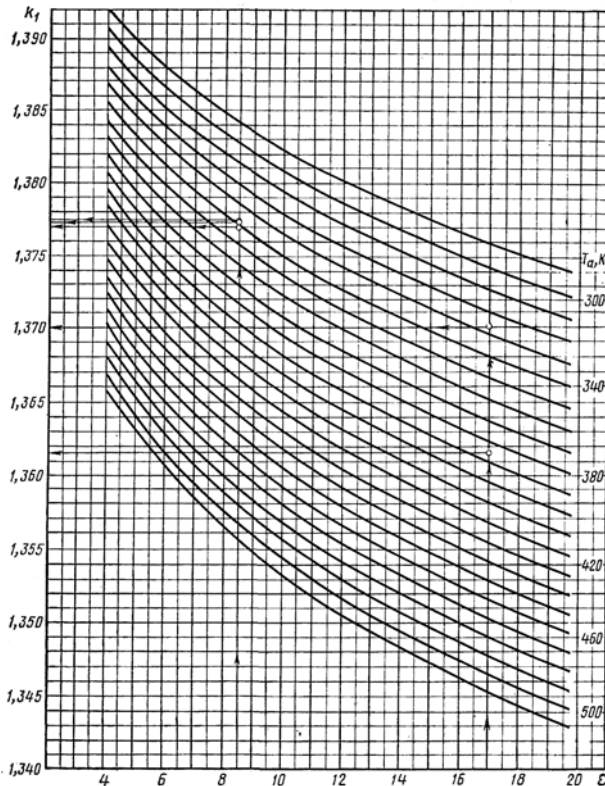

Рис. 1. Номограма для визначення показника адіабати стиснення k_1

Значення політропи стиснення залежить від типу двигуна і може перебувати у таких межах:

– для двигунів з іскровим запалюванням $n_1 = k_1 - 0,00...0,04$;

– для двигунів із запалюванням від стиснення $n_1 = k_1 \pm 0,02$, де: k_1 — показник адіабати стиснення (рис. 1) [4].

Наприклад, відповідно до номограми (рис. 1) для бензинового двигуна зі ступенем стиснення $\varepsilon = 10,3$ і температурою повітря при впусканні $T = 293 \text{ } ^\circ\text{К}$ показник адіабати стиснення становитиме $k_1 \approx 1,38$.

Показник політропи стиснення у цьому випадку становитиме $n_1 = 1,38 - 0,00...0,04 = 1,38...1,34 \approx 1,36$.

Для провертання двигуна із середнім тиском у циліндрах P_i до колінчастого валу слід

застосувати крутний момент, величину якого визначають за формулою 7:

$$M_{ТД} = \frac{P_i \cdot V_h}{\pi \cdot \tau}, \text{ МПа}, \quad (7)$$

де: V_h — робочий об'єм двигуна автомобіля;

π — математична стала, $\pi = 3,14$;

τ — кількість тактів роботи двигуна (для більшості автомобільних двигунів $\tau = 4$).

Для створення такого крутного моменту на колінчастому валу двигуна при увімкненій передачі до коліс автомобіля необхідно докласти зусилля, величина якого визначається за формулою 8:

$$P_{ТД} = \frac{M_{ТД} \cdot U_0 \cdot U_k}{\eta_{ТР} \cdot R_K}, \text{ Н}, \quad (8)$$

де: U_0 — передавальне число головної передачі;

U_k — передавальне число коробки передач автомобіля (передавальне число залежить від номера увімкнення передачі КП);

$\eta_{ТР}$ — коефіцієнт корисної дії трансмісії;

R_K — радіус кочення колеса.

Коефіцієнт корисної дії трансмісії для колісних транспортних засобів визначають за формулою 9:

$$\eta_H = 0,97^k \cdot 0,98^l \cdot 0,99^m, \quad (9)$$

де: k, l, m — кількість пар конічних шестерень, циліндричних шестерень і карданних шарнірів відповідно, що передають навантаження при гальмуванні двигуном (кількість пар визначають виходячи з конструкції трансмісії автомобіля).

Сила опору кочення під час руху по горизонтальній ділянці дороги визначають за формулою 10:

$$P_D = G \cdot f_K, \text{ Н}, \quad (10)$$

де: G — фактична вага автомобіля, Н; $G = g \cdot M_{\Phi 1}$, Н;

g — прискорення вільного тяжіння, $g = 9,81$ м/с²;

$M_{\Phi 1}$ — фактична маса автомобіля, $M_{\Phi 1} = M_0 + M_p + M_v$, кг;

M_0 — споряджена маса автомобіля, кг;

M_p — маса пасажирів, кг;

M_v — маса вантажу, кг;

f_K — коефіцієнт опору кочення колеса (для рівного асфальтового горизонтального покриття $f_K = 0,018 \dots 0,022 \approx 0,020$).

Коефіцієнт урахування обертових мас трансмісії визначають за формулою 11:

$$\delta_{BP} = 1 + [0,03 + 0,05 \cdot (U_K)^2] \cdot \frac{G_A}{G}, \quad (11)$$

де: G_A — вага автомобіля з повним завантаженням, яку визначають як $G_A = g \cdot M_A$, Н;

M_A — максимально допустима маса автомобіля при повному завантаженні, кг.

Після внесення визначених величин у формули 2 та 1 розраховують величину швидкості, яку повинен мати автомобіль 1 для подолання сил опору при переміщенні від місця зіткнення до місця кінцевої зупинки. На підставі значення швидкості відкидання автомобіля 1 подальші розрахунки з визначення швидкості автомобіля 2 до зіткнення проводять за відомими методиками [1; 2; 3].

Список використаної літератури

1. *Дослідження* параметрів руху транспортних засобів у процесі зіткнення: звіт про НДР (заключний) ; кер. А. Разумов, вик. О. Стабровський. — Львів : Львівський НДІ судових експертиз, 2006. — 43 с.
2. *Визначення* параметрів руху транспортних засобів у процесі зустрічного зіткнення (методичні рекомендації): звіт про НДР (заключний) ; кер. А. Разумов, вик. О. Стабровський. — Львів : Львівський НДІ судових експертиз, 2009. — 39 с.
3. *Иларионов В.А.* Экспертиза дорожно-транспортных происшествий / В.А. Иларионов. — М. : Транспорт, 1989. — 255 с.
4. *Колчин А.И.* Расчет автомобильных и тракторных двигателей / А.И. Колчин, В.П. Демидов. — М. : Транспорт, 1980. — 232 с.

УДК 343.982.4

Н.В. Токарева, старший эксперт

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины на Одесской железной дороге

ИССЛЕДОВАНИЕ В МНОГООБЪЕКТНЫХ ЭКСПЕРТИЗАХ КРАТКИХ РУКОПИСНЫХ ЗАПИСЕЙ, ИМЕЮЩИХ В СВОЕМ СОСТАВЕ ОДНОИМЕННЫЕ ПИСЬМЕННЫЕ ЗНАКИ, ВЫПОЛНЕННЫЕ ПРОСТЫМИ ПО КОНСТРУКТИВНОЙ СЛОЖНОСТИ ДВИЖЕНИЯМИ

Рассмотрены особенности выделения идентификационных признаков почерка при исследовании малообъемных рукописных записей, а также приемы, применяемые при производстве многообъектных экспертиз, для упрощения теста заключения эксперта.

Ключевые слова: графическая информация, идентификационные признаки, почерк, малообъемные рукописные записи, многообъектная экспертиза.

Розглянуто особливості виокремлення ідентифікаційних ознак почерку під час дослідження малооб'ємних рукописних записів, а також прийоми, які застосовують під час проведення багатооб'єктних експертиз, для спрощення тексту висновку експерта.

The article dwells on the separation of identification features of handwriting in the study of low-volume hand-written records, as well as the techniques used in performance of multi-object expert examinations for the purpose of simplification of the test output by the expert.

В экспертной практике при проведении почерковедческих исследований встречаются случаи, когда на экспертизу поступают малообъемные рукописи, выполненные в различных документах или неоднократно в одном документе, имеющие в своем составе одноименные письменные знаки, выполненные простыми по конструктивной сложности движениями. Отсутствие в рукописях полного комплекса признаков почерка накладывает определенную специфику на весь процесс их идентификационного исследования.

Несмотря на то, что такие рукописи занимают значительное место среди объектов почерковедческой экспертизы, экспертная методика выделения и оценки признаков в рукописях, содержащих малый объем графической информации, является одной из сложных и недостаточно разработанных в судебном почерковедении. В связи с этим возникает необходимость более детально рассмотреть

особенности выделения в таких рукописных записях признаков, необходимых для успешного проведения почерковедческой экспертизы.

Вопросы выявления идентификационных особенностей почерка человека в ходе проведения почерковедческих экспертиз в последнее время изучали А.В. Бойко, М.В. Жижина, Т.В. Кузнецова, Н.О. Комиссаров, Д.В. Мельник и другие.

Т.В. Кузнецова и А.В. Бойко рассматривают систему общих и специальных признаков почерка, которые используются при исследовании рукописных записей, выполненных с наследованием печатных и специальных шрифтов [1]. Н.О. Комиссаров свою статью посвятил принципам систематизации признаков почерка [2]. Д.В. Мельник изучает возможности использования нетрадиционных методов при исследовании малообъемных почерковых объектов, а также механизм реализации письменно-двигательного функционально-динамического комплекса навыков письма, обосновывая необходимость использования современных достижений в сфере физиологии при решении задач почерковедческой экспертизы [3; 4]. М.В. Жижина, В.Ф. Орлова и А.В. Смирнов предлагают методику установления пола исполнителя по почерку и выбора пути дальнейшего усовершенствования методики определения «мужских» и «женских» свойств почерка [5]. Следует отметить, что указанные авторы, рассматривая различные аспекты проблемы проведения почерковедческих экспертиз и изучения свойств почерка, детально не коснулись вопроса исследования кратких рукописных текстов.

Поэтому целью статьи является детальное рассмотрение особенностей кратких рукописных текстов и разработка предложений по упрощению текста заключения эксперта в ходе исследования таких записей при проведении многообъектных почерковедческих экспертиз.

Следует отметить, что малообъемные рукописи — это записи, в которых объем графической информации о свойствах почерка исполнителя невелик и отражает лишь часть этой целостной системы свойств. Их подразделяют на:

- краткие (3—10 слов) тексты (например, надписи на конвертах, в накладных, других финансово-экономических документах и т. д.);
- краткие (1—3 слова) записи (например, надписи на предметах, обнаруженных на месте преступления, на документах — вещественных доказательствах и т. д.);
- рукописные тексты, написанные измененным почерком (в необычных условиях, с установкой на намеренное изменение признаков почерка);
- рукописные тексты, выполненные разными алфавитами;
- записи, выполненные конструктивно простыми почерками;
- подписи от имени вымышленных лиц;
- записи в испорченных или претерпевших изменения документах: выцветшие, угасшие тексты;
- записи, выявленные в ходе технико-криминалистического исследования документа: вдавленные, вытравленные, залитые, сожженные и пр.

При исследовании кратких текстов и кратких записей эксперт испытывает затруднения в выявлении общих признаков почерка, часто не может проследить устойчивость и пределы вариации признаков. В то же время в них могут отражаться существенные, обладающие большой идентификационной значимостью частные признаки, которые в совокупности позволят успешно решить поставленную перед экспертом задачу.

Например, при исследовании записей, выполненных простыми по конструкции («школьными») почерками, а также угасших и выцветших текстов могут быть выявлены общие признаки почерка. Трудности возникают при выявлении частных признаков, так как в еще не сформировавшемся почерке могут отсутствовать устойчивые особенности, обладающие высокой выделяющей способностью, а в слабо видимых текстах могут быть просто не видны мелкие детали знаков.

Неполнота (ограниченность) отражения почерковых свойств в малообъемных рукописях, обуславливающая дефицит информации, требует особых подходов при развитии научных основ и разработке методик экспертного исследования почерковых объектов рассматриваемого вида. Эти подходы должны позволять получать новую информацию в целях компенсации ее дефицита при использовании традиционных возможностей.

Особенности исследования малообъемных рукописей объясняются целым рядом факторов, определяющих своеобразие методических приемов, используемых экспертом для поиска, выделения и оценки признаков. Указанные факторы усложняют работу эксперта, не позволяя в ряде случаев применить традиционные методы анализа и синтеза признаков и сформировавшиеся на практике логические схемы возникновения внутреннего убеждения эксперта. Резкое отличие исследования рукописных текстов (записей, надписей), не содержащих достаточно полного отображения основных свойств почерка, от общей методики почерковедческой экспертизы позволяет рассматривать ее как частную методику, специфика которой определяется следующими факторами:

- в малообъемных рукописях в значительной мере затруднен, а иногда и вовсе невозможен анализ признаков, характеризующих систему движений в целом (общих признаков почерка);

- в экспертном анализе малообъемных рукописей крайне ограничены возможности использования топографических признаков и признаков письменной речи;

- в связи с малым количеством одноименных письменных знаков (букв, цифр), составляющих малообъемные рукописи (записи, надписи), с большим трудом прослеживаются вариации проявления отдельных свойств почерка. Эксперт вынужден концентрировать свое внимание на небольшом числе буквенных (цифровых) изображений, где практически очень редко можно выделить и использовать для анализа соотношения вариантов и характер разброса признаков в пределах каждого варианта. В ряде случаев при анализе некоторых типичных экспертных ситуаций, возникающих в практике исследования текстов, содержащих признаки изменения почерка, вообще не прослеживаются вариации идентификационных свойств письменных знаков и их элементов;

- по идентификационным свойствам, отразившимся в рассматриваемых рукописях, часто в процессе отдельного исследования нельзя судить об устойчивости обнаруженных свойств, которая является одним из основных условий идентификации при исследовании рукописей большого объема;

- при проведении многообъектных почерковедческих экспертиз малообъемных рукописей в каждом из исследуемых объектов (например, подписях от имени вымышленных лиц) в связи с отсутствием в них одноименных письменных знаков, отражающих аналогичные идентификационные свойства, часто оказывается

невозможным предварительное сравнение графических объектов между собой с целью установления общности их происхождения;

– в настоящее время в судебном почерковедении отсутствуют обширные, достаточно полно обоснованные статистические данные об идентификационной значимости большинства идентификационных свойств, проявляющихся в письменных знаках, элементах и их сочетаниях. Используемые таблицы идентификационной значимости охватывают только часть свойств почерка, не отражают все встречающиеся варианты свойств, многие из которых (особенно относящиеся к элементам письменных знаков) весьма своеобразны и имеют высокую идентификационную значимость. Данное обстоятельство снижает эффективность применения вероятностно-статистических методов при исследовании рассматриваемых графических объектов [6, с. 15—16].

Успех исследования рукописных текстов, содержащих малый объем графической информации, во многом зависит от правильной организации исследования, правильной постановки задачи перед экспертом и достаточности сравнительных материалов, направляемых следователем на экспертизу. В частности, от следователя, назначающего экспертизу, в значительной степени зависит эффективность исследования, его полнота и значимость для решения существенных вопросов, возникших в процессе расследования. Поэтому взаимодействие следователя и эксперта при назначении и проведении экспертизы является важным организационным моментом, обеспечивающим успешную работу эксперта на всех стадиях исследования [7, с. 5].

Исследование частных признаков в письменных знаках и их элементах, как известно, проводится в алфавитном порядке, что позволит избежать случайного пропуска той или иной буквы. Эта рекомендация используется в работе с большим по объему рукописным текстом.

При исследовании кратких текстов целесообразнее буквы в разработке фиксировать не в алфавитном порядке, а в той последовательности, в которой они располагаются в исследуемом объекте. При этом зарисовываются все варианты букв, одновременно отмечается частота их встречаемости. Так же изучаются и частные признаки в кратких текстах. Такая разработка называется текстовой и соответствует процессу исследования.

Само изучение частных признаков ничем не отличается от обычного порядка исследования. Сначала изучается строение букв как наиболее общий признак из числа частных признаков почерка, затем — другие частные признаки применительно к сочетанию письменных знаков и их элементов. При изучении частных признаков почерка важно установить их устойчивость. Учитывая, что краткость текста затрудняет установление и проверку устойчивости признаков и их вариации, эксперт в процессе дальнейшего исследования не должен отказываться от использования неустойчивого (неповторяющегося) признака. А при отсутствии в кратких текстах признаков необычного выполнения эксперт должен исходить из презумпции, что те или иные особенности почерка (частные признаки почерка) исполнителя указаны в этих текстах неизменными.

Порядок сравнения остается прежним и по разработкам идентификационных признаков письма, и по самим текстам для внесения тех или иных уточнений [8, с. 113—114].

Особенность выделения признаков почерка при исследовании кратких записей, которые имеют в своем составе одноименные письменные знаки, выполненные простыми по конструктивной сложности движениями, состоит в выделении комплекса признаков, достаточного для установления исполнителей этих записей (затрудняется тем, что все признаки, отраженные в письменных знаках, выполненные простыми движениями, являются малоинформативными, так как встречаются иногда в каждом втором почерке, а то и чаще).

Учитывая относительную краткость поступившей на исследование записи и простоту ее выполнения, кроме обычного выделения всех имеющихся в записи частных признаков, эксперту необходимо серьезное внимание уделить изучению мельчайших свойств исследуемых штрихов:

- в элементах, выполненных прямолинейными движениями, следует особо тщательно изучить особенность формы движения начальной и заключительной части, угол наклона, относительное размещение точек начала и окончания движения;

- в элементах, выполненных петлевыми движениями, необходимо проанализировать особенности формы движения при выполнении верхней и нижней части петли, относительное размещение всего петлевого движения, а также точки пересечения штрихов;

- в овальных элементах следует проанализировать форму движения при выполнении отдельных частей (верхней, нижней и др.), а также размещение точек начала и окончания движений в письменных знаках, выполненных без соединения с предыдущими и последующими, точек пересечения или соединения движений, если остальные элементы выполнены в соединении с предыдущими и последующими [9, с. 15].

Важным обстоятельством, от которого зависит правильная оценка выявленных идентификационных признаков, является установление факта, измененным или неизменным почерком исполнен рукописный текст.

При умышленном изменении почерка пишущий сознательно вводит необычный для его почерка тот или иной вариант буквы, который относительно устойчиво повторяется на протяжении всего текста. В случае естественного изменения почерка (необычная поза пишущего, болезненное состояние и т. п.) наблюдается неустойчивость вариантов букв.

На судебно-почерковедческую экспертизу нередко поступают материалы с большим количеством спорных рукописей и со значительным числом предполагаемых исполнителей. Исследование таких материалов является сложным и трудоемким не только для начинающего, но и для опытного эксперта.

Несмотря на то, что общие положения методики криминалистической экспертизы письма применяют и при многообъектных исследованиях, здесь есть свои особенности (многообъектными условно принято считать исследования, где имеется более 20 объектов или когда насчитывается 10—15 предполагаемых исполнителей). В основном они сводятся к использованию группировок, таблиц, сравнительного материала, вопросов следователя (судьи).

В вводной части заключения эксперта указывается полный перечень документов, поступивших на исследование, независимо от их количества. При этом документы целесообразно группировать. Принципы группировки могут быть

самыми различными: материал письма, наименование документа и т. п. Сгруппировав документы, например, по наименованию (накладные, счета, наряды), эксперт перечисляет их в таблице с обязательным указанием их основных реквизитов.

Поступившие на экспертизу документы можно описать следующим образом (табл. 1).

Таблица 1

Пример группировки поступивших на экспертизу документов

№ п/п	Наименование и № документа	Дата	Сумма	№ п/п	Наименование и № документа	Дата	Сумма
	Платежные ведомости на выдачу зарплат:				Расходные кассовые ордера:		
1	№ 21	28/1-65	280 руб.	116	№ 108	30/V-61	300 руб.
2	№ 101	1/X-63	350 руб.	161	№ 5	8/III-65	25 руб.

Использование подобной таблицы в заключении эксперта освобождает его от необходимости указывать в исследовательской части этого заключения наименование документов и дает ему возможность в дальнейшем ссылаться лишь на порядковый номер, под которым документ значится в указанной таблице.

При описании образцов почерка и подписей большого числа предполагаемых исполнителей также целесообразно использовать таблицу, конкретизируя при этом, как обычно, только свободные образцы. При описании экспериментальных образцов эксперт может ограничиться указанием общего количества листов.

В заключениях многообъектных экспертиз в порядке исключения можно не перечислять вопросы, поставленные на решение эксперта, а только сделать ссылки на постановление следователя.

Эксперт по своему усмотрению может изменить последовательность вопросов, перечисленных в постановлении следователя, а также группировать их по предполагаемым исполнителям рукописей (подписей).

Исследовательская часть заключения эксперта, как известно, содержит описание результатов осмотра и результатов отдельного анализа предоставленных на исследование документов.

Если на исследование поступили документы, часть из которых выполнена на бланках, отпечатанных типографским способом, а другая — на листах бумаги, описание их предоставляется в разных группах.

Описание общих признаков почерка, которым выполнены исследуемые объекты (подписи от имени разных лиц, записи), и их расположение эксперт может представить в таблице (табл. 2).

При этом описание размера, разгона, наклона, учитывая их незначительную идентификационную значимость, опускается.

В том случае, когда исследованию подлежит много подписей от имени одного и того же лица, описать их можно как в таблице (аналогично табл. 2), так и следующим образом:

«...Исследованию подлежат подписи от имени Петрова, расположенные в накладных, счетах, после слов «Принял». Транскрипция подписей смешанная и состоит из букв «Петр», безбуквенного штриха и росчерка.

Подписи выполнены высоковыработанными движениями; размер и разгон движений — средние, наклон — неустойчивый (колеблется от прямого до правого), связность: «П-етр» + штрих + Ч-росчерк, «Пет-р» + штрих + росчерк, «П-е-тр» + штрих + росчерк»» (при характеристике связности эксперт обязан указать все имеющиеся в исследуемых подписях варианты этого признака).

Таблица 2

Описание общих признаков почерка

№ п/п	Наименование документа и место расположения подписи	Фамилии лиц, от имени которых исследуются подписи	Транскрипция и связность	Степень выработанности	Темп движений
1	Счет № 32 от 8/У-60г. в графе «Сдал»	Павлов И.Я.	«Павлов»	высокая	быстрый
2	Накладная № 5 от 4/1 П-59г. в графе «Получил»	Колесниченко Н.В.	«Кол» + росчерк	средняя	замедленный

В исследовательской части заключения эксперта на этапе сравнения многообъектные экспертизы также имеют свои особенности.

Если на экспертизу поступило большое количество исследуемых объектов (подписи, записи) и образцы почерка одного предполагаемого исполнителя, то эксперт, прежде чем проводить сравнение «с почерком предполагаемого лица», должен решить вопрос, не выполнены ли все объекты или часть из них одним лицом. При положительном решении данного вопроса все объекты используются экспертом как единый почерковый материал. Эксперт детально описывает процесс сравнения лишь по образцам почерка (подписи) предполагаемого в их выполнении лица. Например: «При сравнении подписей от имени Иванова И.И., перечисленных в таблице под номерами... установлены совпадения общих и частных признаков в объеме, достаточном для вывода о выполнении их одним лицом. В результате сравнения подписей от имени Иванова И.И. с образцами подписи и почерка Иванова И.И. установлены совпадения...».

В случае невозможности установить факт выполнения исследуемых объектов (подписей, текстов) одним лицом эксперт должен результаты исследования отразить в заключении отдельно по каждому сравнению. При этом следует использовать таблицу, из которой будет видно, какие признаки (и сколько) положены в основу вывода по каждому объекту.

Конкретизация признаков в таблице опускается, эксперт ограничивается лишь указанием букв, в которых проявляется тот или иной признак (табл. 3).

Таблица 3

Признаки, положенные в основу выводов

№ п/п	Исследуемые подписи от имени:	Наименование частных признаков			
		строение букв	форма движения при выполнении	направление движения при выполнении	другие
1	Иванова В.А.	н, а		2-го эл. н	
14	Колесова Н. К.	е	с	1-го эл. л	
	и т. д.				и т. д.

Аналогичная таблица может быть составлена и в случае отрицательного решения вопроса.

Если на экспертизу поступил один объект, а количество предполагаемых исполнителей больше, эксперт в зависимости от решения вопроса поступает следующим образом.

При положительном решении вопроса об исполнителе он в заключении описывает результат сравнения лишь с этим лицом, а в отношении остальных предполагаемых исполнителей ограничивается только указанием на то, что такое сравнение проводилось.

Если последует решение, что исследуемый объект не выполнен никем из предполагаемых исполнителей, эксперту для описания результатов сравнения с почерком каждого лица целесообразно использовать таблицу (табл. 4).

Таблица 4

Описание результатов сравнения с почерками предполагаемых исполнителей

Наименование признаков	Конкретное проявление признаков				
	в исследуемом почерке (подписи)	в почерке А...	в почерке Б...	в почерке В...	в почерке Г...
Общие признаки: степень выработанности	выше средней	высокая	выше средней	высокая	высокая
Частные признаки: форма движения при выполнении букв: 1-го эл. н.	дуговая	прямолинейная	извилистая	прямолинейная	дуговая

После описания в таблице результатов сравнения эксперт оценивает установленные совпадающие или различающиеся признаки.

Если в материалах экспертизы содержится большое количество исследуемых документов и образцы почерка многих предполагаемых исполнителей, также возможно использование группировок объектов и таблиц.

При положительном решении вопроса о выполнении исследуемых текстов кем-либо из числа подозреваемых лиц эксперт использует рекомендацию, приведенную ранее. В ином случае, то есть когда делается вывод, что тексты не выполнены ни одним из подозреваемых лиц, эксперт сводит результаты сравнения в таблицу. При этом количество таблиц будет соответствовать количеству

исследуемых текстов или числу предполагаемых исполнителей, например: «...В результате сравнительного исследования почерка, которым выполнены тексты доверенностей, с образцами почерков Иванова В.К., Петрова Я.Н., установлены различия признаков, перечисленных в таблице (табл. 5).

Таблица 5

Различия признаков при сравнении почерков

Фамилии лиц, с почерком которых установ- лены различия	Общие признаки	Частные признаки				
		строение букв	направление движения	количество движений	вид соедине- ния движений движения	и т. д.
1. Иванов В.К.	выработанность, размер	«в»	2-го эл. «а»	3-го эл. «н»	«в»	
2. Петров Я.Н.	наклон	«т», «в»	2-го эл. «в»	1-го эл. «р»	«р», «е»	

Если в результате исследования эксперт не смог решить вопрос по существу, то в заключении он может не перечислять признаки.

В заключительной части заключения — **выводах** — эксперт обязан дать полные без сокращений ответы на поставленные вопросы. При этом не допускаются ссылки на вопросы и разделы исследовательской части заключения. Положительно решенные вопросы о конкретном исполнителе исследуемых объектов обязательно иллюстрируются. В этом случае на фототаблице выборочно приводятся (на усмотрение эксперта) наиболее характерные объекты.

Соблюдение указанных рекомендаций к написанию заключения по многообъектным экспертизам значительно сократит его объем, сделает более доступным и понятным [8, с. 121].

Таким образом, для исследования малообъемных рукописей необходимо использовать ряд приемов, основной целью которых является выделение и оценка идентификационных признаков почерка. В таких случаях эксперту в разработке целесообразно фиксировать буквы не в алфавитном порядке, а в той последовательности, в которой они располагаются в исследуемом объекте. Особое внимание нужно уделить изучению мельчайших свойств исследуемых штрихов. Для повышения качества почерковедческих исследований и упрощения текста вывода эксперта рекомендуется использовать таблицы, а также в заключении по многообъектной экспертизе с большим количеством вопросов не перечислять вопросы, поставленные следователем, а лишь сделать ссылку на его постановление.

Список использованной литературы

1. Кузнєцова Т.В. Про можливісті удосконалення системи ознак «друкованого» почерку на сучасному етапі розвитку судово-почеркознавчої експертизи / Т.В. Кузнєцова, О.В. Бойко // Криміналістичний вісник. — 2009. — № 1 (11). — С. 152—160.

2. Комісаров Н.О. Принципи систематизації ознак почерку / Н.О. Комісаров, С.В. Заде-ренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2008. — № 3. — С. 236—244.

3. Мельник Д.В. Щодо необхідності використання нетрадиційних методів під час дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів / Д.В. Мельник // Криміналістичний вісник. — 2009. — № 1 (11). — С. 111—114.

4. Мельник Д.В. Фізіологічні основи підписного почерку (механізм реалізації) / Д.В. Мельник // Криміналістичний вісник. — 2010. — № 1 (13). — С. 120—126.

5. Жижина М.В. Проблема диагностики пола по почерку в современных условиях и возможности ее решения / Жижина М.В., Орлова В.Ф., Смирнов А.В. // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. — 2010. — № 10. — С. 243—251.

6. Моисеев А.П. Исследование малообъемных рукописей / Моисеев А.П., Колонутова А.И., Мурашова О.С. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1980. — 64 с.

7. Винберг Л.А. Криминалистическое исследование письма / Л.А. Винберг, А.П. Моисеев. — М. : ВШ МВД СССР, 1956. — 48 с.

8. Винберг Л.А. Почерковедческая экспертиза / Л.А. Винберг, М.В. Шванкова ; под ред. Р.С. Белкина. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1977. — 208 с.

9. Колонутова А.И. Особенности анализа признаков в элементах письменных знаков при исследовании кратких текстов / А.И. Колонутова. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1977. — 26 с.

УДК 343.982.3 + 343.983

С.О. Шкоркин, *эксперт Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым*

ЗНАЧЕНИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ЭЛЕМЕНТОВ ЗАВОДСКОЙ КОНТАКТНОЙ ТОЧЕЧНОЙ СВАРКИ В ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКСПЕРТОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ КОМПЛЕКСНЫМ ИССЛЕДОВАНИЕМ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

Изложены основные положения теории и технологии контактной точечной сварки, изучен механизм слеодообразования данного способа соединения, названы диагностические признаки, позволяющие установить заводское происхождение этого соединения, приведены примеры имитации контактной точечной сварки.

Ключевые слова: диагностические признаки, имитация контактной точечной сварки, конструктивные элементы соединения, механизм слеодообразования, сварная точка, элемент контактной точечной сварки.

Викладено основні положення теорії і технології контактної точкової зварювання, вивчено механізм слідоутворення цього способу з'єднання, названо діагностичні ознаки, що дозволяють встановити заводське походження цього з'єднання, наведено приклади імітації контактної точкової зварювання.

Main ideas of theory and technology of the contact spot welding are described. The mechanism of trace formation of this method of connection is studied. The article also describes diagnostic signs to know the factory origin of this connection and examples of contact spot welding imitation.

С ростом внутреннего и зарубежного автомобильного парка хищение транспортных средств с целью их дальнейшей реализации остается серьезной проблемой не только в нашей стране, но и во всем мире. Этот вид преступной деятельности занимает одно из ведущих мест в сфере нелегального бизнеса, что объясняется его высокой прибыльностью.

Имеющиеся на вооружении экспертов-криминалистов методика и научно-технические средства позволяют безошибочно выявлять факты фальсификации идентификационных номеров узлов и агрегатов транспортных средств. Однако это не останавливает организованные преступные группы, специализирующиеся на кражах автомобилей, в их деятельности. Более того, для сохранения своих позиций в сфере нелегального автобизнеса лица, изменяющие маркировки агрегатов транспортных средств, постоянно совершенствуют свое «мастерство»

путем изучения технологий изготовления автомобилей и особенностей маркировки идентификационных номеров [1, с. 11].

Таким образом, в практической деятельности экспертов-криминалистов, занимающихся комплексным исследованием транспортных средств, возникают ситуации, когда исследование идентификационных номеров автомобилей вызывает некоторые сложности, обусловленные, как правило, имитацией преступниками заводской технологии при изменении идентификационных номеров. Такая ситуация возникает тогда, когда преступники, изменяя идентификационный номер транспортного средства, уничтожают дополнительные носители данных идентификационного номера, заменяют номерную панель на такую же с заводским номером другого автомобиля и подобранным по цвету лакокрасочным покрытием, имитируя заводскую контактную точечную сварку, с помощью которой эта панель крепится к основному кузову автомобиля. В данной ситуации для решения вопроса о подлинности маркировки исследуемого транспортного средства первостепенное значение приобретает совокупность диагностических признаков, характеризующих присоединение номерной панели с помощью контактной точечной сварки (заводское или не заводское).

Базируясь на теории криминалистической диагностики и анализе практической деятельности экспертов Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым, занимающихся комплексным исследованием транспортных средств, выделен комплекс диагностических признаков элементов контактной точечной сварки, который позволяет отличить заводское соединение номерной панели кузова исследуемого автомобиля от его имитации. Предлагаемая работа поможет экспертам-криминалистам избежать ошибок при осмотре и исследовании идентификационных номеров транспортных средств.

Согласно теоретическим основам трасологической диагностики при решении диагностических задач в первую очередь определяется механизм образования следов — взаимодействие объектов в момент возникновения следов. Установление объекта по следам, а также механизма образования следов имеет огромное значение, так как помогает установить орудие преступления, получить сведения о субъекте, способе совершения преступления, предмете преступного посягательства и позволяет доказать наличие связи между обнаруженными следами и преступными действиями [2, с. 225].

Как известно, особенности следов, их групповые и индивидуальные признаки обусловлены механизмом следообразования. Связь между механизмом следообразования и особенностью полученных следов позволяет решать многие диагностические задачи. Поэтому в целях установления существенных диагностических признаков, которые образуются в местах соединения номерной детали с кузовом автомобиля, необходимо детально изучить технологический процесс — процесс следообразования этого соединения.

Кузова автомобилей на заводах-изготовителях собирают с помощью контактной точечной сварки (далее — КТС) на автоматизированных линиях, после чего в предусмотренном заводской технологией месте на одной из панелей кузова наносится идентификационный номер будущего автомобиля. Контактная точечная

сварка — это способ контактной сварки (рис. 1), при котором свариваемые детали 1, расположенные перед сваркой внахлестку, сжимают токопроводящими электродами 2 и 3 сварочным усилием F_{CB} , а затем от источника питания (ИП), например трансформатора, пропускают импульс сварочного тока I_{CB} длительностью t_{CB} и таким образом сваривают их по отдельным участкам касания, называемым сварными точками 4 [3, с. 5].

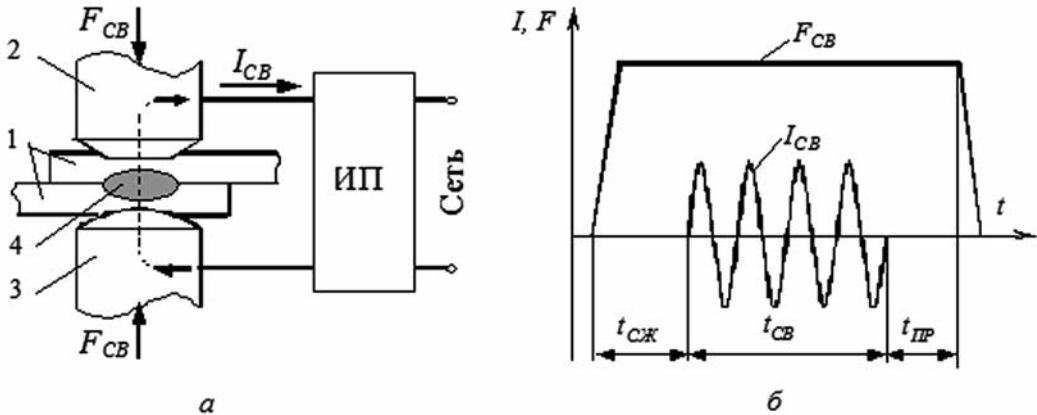

Рис. 1. Схема двусторонней контактной точечной сварки (а) и простейший цикл изменения параметров режима (б)

При КТС для образования физического контакта между свариваемыми поверхностями и их активации в месте формирования соединения затрачивается тепловая и механическая энергия, которая подводится извне путем сжатия деталей электродами и пропускания через зону сварки импульса сварочного тока. Наиболее надежным способом, обеспечивающим образование физического контакта и способствующим возникновению межатомных связей в зоне формирования соединений, является расплавление металла в приповерхностных слоях деталей с образованием общего его объема, называемого «ядром».

Поскольку сварку в большинстве случаев осуществляют электродами с цилиндрической рабочей частью, точечное сварное соединение обычно считают осесимметричным (см. рис. 2) [3, с. 8]. Такое соединение — сварную точку (рис. 2, а) — принято характеризовать геометрическими параметрами в плоскости оси электродов, называемыми конструктивными элементами соединения. Геометрическими параметрами характеризуют также и рабочие части электродов (рис. 2, б). Основными и наиболее часто используемыми, а в большинстве случаев и регламентируемыми, являются параметры, которые описывают ядро расплавленного металла (диаметр и высота ядра, проплавление деталей), остаточные деформации деталей (глубина вмятин от электродов), а также рабочие поверхности электродов (диаметр плоской и радиус сферической).

При точечной сварке деталей одноточечные соединения применяют относительно редко, в подавляющем большинстве случаев выполняются многоточечные соединения деталей. Последние выполняются в виде одного или нескольких рядов сварных точек, расположенных вдоль поверхности деталей внахлест (рис. 3) [3, с. 9].

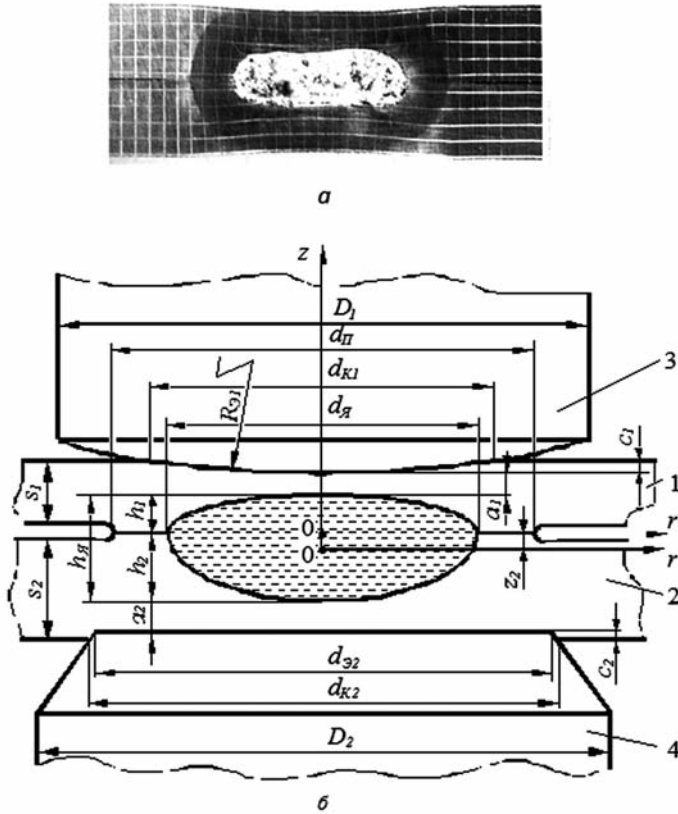

Рис. 2. Вид точечного сварного соединения (а) и схема его геометрических параметров (б) в случае сварки деталей не равных толщин 1 и 2 электродами со сферической 3 или плоской 4 рабочими поверхностями: s_1, s_2 — толщина деталей 1 и 2; $d_я$ и $h_я$ — диаметр и высота ядра расплавленного металла; h_1, h_2 — высота зоны расплавления в деталях; c_1, c_2 — глубина вдавливания электродов; a_1, a_2 — расстояние от верхних точек ядра до поверхностей деталей; $d_пл$ — диаметр уплотняющего пояса; D_1, D_2 — диаметры рабочей части электродов; $d_{к1}, d_{к2}$ — диаметры контактов электрод — деталь; $R_{э1}$ — радиус сферической рабочей поверхности электрода 3; $d_{э2}$ — диаметр рабочей поверхности электрода 4

К основным конструктивным элементам, характеризующим многоточечные соединения, относят: ширину нахлестки B , расстояние (шаг) между точками $tш$ в ряду (в шве), расстояние между осями швов b , а также расстояние u между крайними осями швов и кромками листов.

Перечисленные конструктивные элементы сварных соединений существенно влияют как на процесс их формирования при КТС, так и на показатели качества готовых сварных соединений. Поэтому их допускаемые значения в большинстве случаев регламентируются как в зарубежной, так и в отечественной практике КТС, например, в ГОСТах [4], ОСТах, отраслевых технологических рекомендациях, стандартах предприятий.

Размеры ядра (его диаметр $d_я$ и высота $h_я$, а также проплавление деталей A_1 и A_2) наиболее значимо влияют на свойства точечного соединения, в первую

очередь — прочностные. Поэтому получение оптимальных значений этих параметров, которые должны находиться в пределах между минимальными и максимальными допускаемыми их значениями, и является основной задачей технологии точечной сварки.

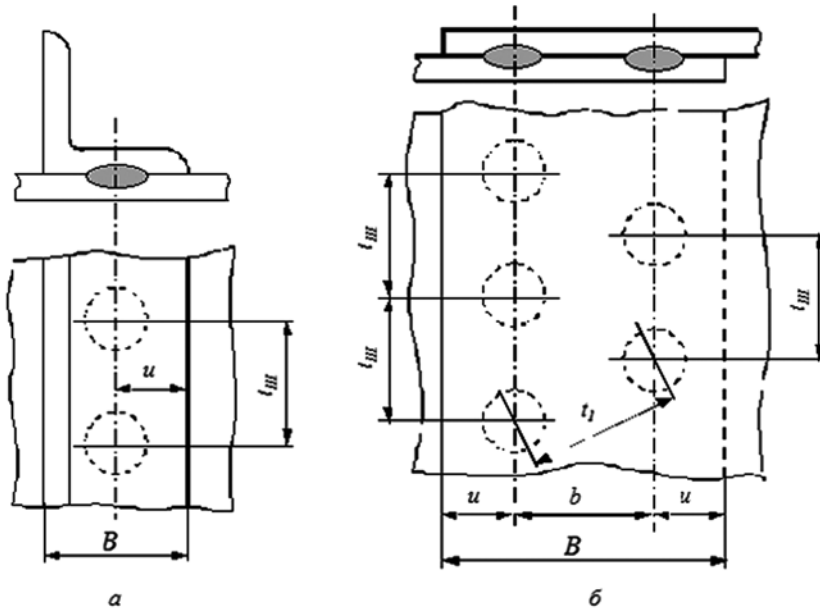

Рис. 3. Схема конструктивных элементов соединений при точечной сварке:
a — однорядный шов; *б* — двухрядный шов; *B* — ширина нахлестки;
tш — шаг сварных точек; *u* — расстояние от оси шва до края нахлестки;
b — расстояние между осями швов

Минимально допускаемые значения диаметра ядра определяются влиянием целого ряда факторов точечной сварки, например прочность сварных соединений и стабильность ее значений, устойчивость процесса КТС к образованию выплесков, непроваров и др. Их значения зависят от толщины *s* свариваемых деталей [3, с. 10]:

$$d_{я} = 2s + 3 \text{ мм} \quad (1)$$

$$d_{я} = 4s^{2/3} \text{ мм} \quad (2)$$

Минимально допускаемые значения диаметра регламентированы ГОСТ 15878 — 79 (табл. 1).

Величина проплавления деталей *A1* и *A2* в большинстве случаев должна находиться в пределах 20...80 % от толщины деталей.

Минимально допускаемое расстояние между осями швов *b* устанавливается из условия отсутствия влияния шунтирования тока на процесс КТС. Его выбирают таким, чтобы расстояние до соседних точек в любом направлении (например *t1*) было не меньше минимально допускаемого шага между точками *tш*.

Минимальную ширину нахлестки *B*, а также минимальное расстояние от центра точки или оси шва до края нахлестки *u* устанавливают исходя из условия

отсутствия объемных пластических деформаций металла на краю нахлестки. При этом минимальные значения и должны быть не менее 0,5 В.

Таблица 1

Минимально допускаемые значения диаметра ядра для соединений группы А по ГОСТ 15878 — 79

Способ сварки	Группа соединения	$S_1=S_2$	$d_{я}$, не менее	Однорядный шов В, не менее		$t_{ш}$, не менее	b , не менее
				Стали, сплавы на железоникелевой и никелевой основах, титановые сплавы	Алюминиевые, магниевые и медные сплавы		
К _т	А	0,3	2,5	6	10	8	9,0
		Св. 0,3 до 0,4	2,7	7			
		Св. 0,4 до 0,6	3,0	8		12	10
		Св. 0,6 до 0,7	3,3	9	11		13,0
		Св. 0,7 до 0,8	3,5	10	13	16,5	
		Св. 0,8 до 1,0	4,0	11	14	15	18,0
		Св. 1,0 до 1,3	5,0	13	16	17	20,5
		Св. 1,3 до 1,6	6,0	14	18	20	24,0
		Св. 1,6 до 1,8	6,5	15	19	22	26,0
		Св. 1,8 до 2,2	7,0	17	20	25	30,0
		Св. 2,2 до 2,7	8,0	19	22	30	36,0
		Св. 2,7 до 3,2	9,0	21	26	35	42,0
		Св. 3,2 до 3,7	10,5	24	28	40	48,0
		Св. 3,7 до 4,2	12,0	28	32	45	54,0
		Св. 4,2 до 4,7	13,0	31	36	50	60,0
		Св. 4,7 до 5,2	14,0	34	40	55	66,0
		Св. 5,2 до 5,7	15,0	38	46	60	72,0
Св. 5,7 до 6,0	16,0	42	50	65	78,0		

Примечание. Допускается уменьшение размеров $t_{ш}$ и b , при этом размер d должен соответствовать указанным в таблице.

Глубина вмятин от электродов s_1 и s_2 не должна превышать 20 % от толщины деталей, поскольку они ухудшают внешний вид соединений и обычно уменьшают их прочность. Только при сварке деталей неравных толщин или в труднодоступных местах ее допускается увеличивать до 30 % [3, с. 11].

Широкое применение в современном машиностроении точечных сварных соединений, в том числе и при изготовлении узлов автомобилей, обусловлено не только преимуществами их технико-экономических показателей, но и конкурентной

способностью эксплуатационных свойств. Прежде всего это относится к их прочности (в первую очередь к прочности динамической), которую в основном определяют размеры ядра расплавленного металла в совокупности с другими конструктивными элементами сварных соединений. Именно поэтому соответствие полученных при КТС размеров ядра заданным оптимальным значениям, в первую очередь его диаметра и проплавления деталей, является одним из основных критериев качества и надежности соединений деталей, выполненных контактной точечной сваркой.

Для формирования сварных соединений деталей, в том числе и при контактной точечной сварке, необходимо образование физического контакта между соединяемыми их поверхностями, формирование химических связей в нем и развитие релаксационных процессов в объемах металла зоны сварки. В каждой элементарной точке эти процессы идут последовательно, а по отношению ко всей соединяемой поверхности могут протекать одновременно. При КТС их зарождение и развитие обеспечивается комплексным тепловым и силовым воздействием на металл зоны формирования соединения [3, с. 13].

Цикл сварки во временной последовательности условно разделяют на отдельные этапы, в соответствии со значимостью влияния какого-либо из основных факторов в этот период [3, с. 14]:

– 1-й этап — сжатие деталей электродами вызывает микропластические деформации в контактах «деталь — деталь» и «электрод — деталь», следствием которых является формирование механических и электрических контактов;

– 2-й этап — включение тока, что приводит к нагреву металла в зоне сварки, который интенсифицирует процессы микропластических деформаций, разрушения окисных пленок, формирования механических и электрических контактов. Нагретый металл зоны сварки расширяется, деформируется преимущественно в зазор между деталями, вследствие чего в контакте «деталь — деталь» образуется рельеф (уплотняющий поясок);

– 3-й этап — происходит расплавление металла в области контакта «деталь — деталь», образование ядра и уплотняющего пояса вокруг него, который предотвращает выброс расплавленного металла. По мере прохождения тока продолжается нагрев металла в зоне сварки, ядро растет по диаметру и высоте, происходит перемешивание металла, удаление поверхностных пленок и образование металлических связей в жидкой фазе. Продолжаются и процессы теплового расширения металла в зоне сварки и его пластической деформации;

– 4-й этап — происходит охлаждение металла в зоне сварки и его кристаллизация в ядре, параметры которого определяют эксплуатационные свойства точечного сварного соединения. При охлаждении металла уменьшается его объем, вследствие чего возникают остаточные напряжения и деформации.

Таким образом, проследив механизм слеодообразования при контактной точечной сварке и детально изучив конструктивные особенности элементов сварных соединений, можно резюмировать, что элементы КТС — это сварные точки, представляющие собой локальный статический объемный след, образованный в результате термомеханического воздействия электрода сварочного аппарата на следовоспринимающую поверхность соединяемого материала. Данный след имеет следующие диагностические признаки, позволяющие установить его заводское происхождение (рис. 4):

– вид рельефного углубления круглой формы с диаметром (радиусом) дна сварной точки, равным диаметру $d_{э2}$ (радиусу $R_{э1}$) рабочей поверхности электрода;

– глубина следа равна глубине вдавливания электрода $c1$ ($c2$) и не должна превышать 20 % (при сварке деталей неравных толщин или в труднодоступных местах — 30 %) от толщины свариваемых деталей;

– сварные точки не имеют острых краев, кромки завалены наружу, могут иметь бортик в виде незначительного выплеска металла (учитывая особенности слеодообразования, связанные с пластической деформацией расплавленного металла — выдавливание его электродом как в зазор между деталями, так и в поверхностных слоях материала наружу);

– след термического воздействия (в точке) в виде потемнения металла (обгорания) круглой формы, которое проявляется с разной степенью выраженности и может незначительно превышать диаметр углубления;

– расстояние между сварными точками не должно превышать минимально допустимого шага между точками $t_{ш}$ (для материала из низкоуглеродистой стали толщиной от 1 мм до 1,3 мм это значение составляет 17 мм [4]);

– расстояние u между сварной точкой и кромками листов материала должно быть не менее $0,5 B$, где B — минимальная ширина нахлеста свариваемых деталей [3, с. 11] (для материала из низкоуглеродистой стали толщиной от 1 до 1,3 мм это значение составляет 6,5 мм [4]);

– поверхность металла вокруг мест сварных соединений, как и на других участках деталей ровная, имеет микрорельеф, характерный для листового проката и дополнительной машинной обработке не подвергается.

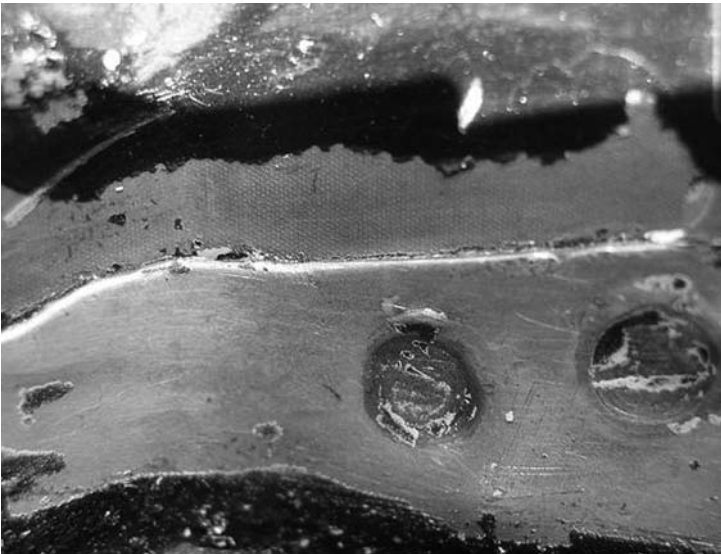

Рис. 4. Сварные точки заводской точечной контактной сварки

Перечисленные признаки обусловлены требованиями, предъявляемыми к качеству сварных соединений КТС. Высокое качество этих соединений достигается выбором специальных режимов КТС. Режимы КТС характеризуются параметрами, основными из которых являются:

– сила $I_{св}$ импульса сварочного тока;

– длительность $t_{св}$ импульса сварочного тока (время сварки);

– усилие сжатия электродов $F_{св}$;

– форма и размеры рабочих поверхностей электродов ($d_{э}$ — при плоской и $R_{э}$ — при сферической).

Режимы КТС подбирают в зависимости от особенностей свариваемых материалов (марка металла, толщина соединяемых деталей) с учетом автоматизации процесса сварки [3, с. 28]. Определение режимов требует сложных технологических расчетов, которые в условиях гаражей и СТО произвести практически невозможно, что и объясняет применение в этих условиях других сварочных технологий, отличающихся от тех, которые применяются на заводах, выпускающих автомобили. Таким образом, приведенные выше признаки являются существенными для заводского способа контактной точечной сварки.

В практической деятельности эксперты, занимающиеся комплексным исследованием транспортных средств, встречаются с разнообразными способами изменения идентификационных номеров автомобилей. Наибольшую опасность представляют способы, связанные с имитацией заводской контактной точечной сварки. Сложность исследования автомобилей с имитацией заводской контактной точечной сварки обусловлена тем, что, изменяя идентификационный номер автомобиля, преступники отделяют номерную панель от кузова и на ее место устанавливают другую панель с аналогичного автомобиля, имитируя заводское соединение. При этом сам идентификационный номер является настоящим заводским, а лакокрасочное покрытие (далее — ЛКП) на панели преступники либо подбирают под ЛКП кузова, либо перекрашивают номерную панель. Другие носители данных идентификационного номера уничтожаются.

Одним из распространенных способов имитации точечной контактной сварки является способ, при котором замененная номерная панель устанавливается с применением дуговой сварки с последующей маскировкой сварных швов путем их зачистки и нанесения торцевой поверхностью металлического прута подходящего диаметра рельефных углублений, напоминающих сварные точки (рис. 5). При таком способе имитации рельефные углубления имеют острые срезанные края. Вокруг углублений наблюдается объемная деформация металла в виде придавленности. След термического воздействия либо отсутствует, либо имеет размеры неправильной формы, значительно превышающие размеры самого углубления. Совокупность вышеперечисленных признаков позволяет сделать вывод о том, что формирование углубления происходило только под влиянием механического воздействия при твердом (не пластичном) состоянии металла. Сравнительный анализ признаков рельефных углублений и признаков, установленных при исследовании контактной точечной сварки, позволяет однозначно утверждать, что в приведенном примере рельефные углубления не являются элементами точечной контактной сварки.

Рис. 5. Увеличенное изображение рельефного углубления, имитирующего сварную точку контактной точечной сварки

Другой способ имитации также связан с использованием дуговой сварки для крепления замененной детали с сохранением первичных элементов заводской точечной контактной сварки. На рис. 6 продемонстрирован способ установления номерной панели с применением дуговой сварки и сохранением элементов контактной точечной сварки. Номерная панель с другим идентификационным номером была приварена в местах, где для этого были специально просверлены отверстия. Не заваренные участки этих отверстий в виде раковин отмечены на рисунке стрелками. С целью сокрытия следов применения дуговой сварки поверхность деталей в местах их соединения зачищена, о чем свидетельствуют группы трасс и характерный блеск на поверхности металла.

Рис. 6. Участок соединения номерной панели с кузовом автомобиля

В таких случаях согласно методическим рекомендациям [5; 6] для выявления не заводских сварных соединений поверхность панелей достаточно обработать химическим раствором для травления металлов. В результате травления участки дуговой сварки проявляются в виде локального потемнения металла (на рис. 7 отмечены стрелками).

Рис. 7. Участок соединения номерной панели с кузовом автомобиля после химического травления

Приведенные примеры имитации КТС являются наиболее распространенными, и в экспертной практике их распознавание большой сложности не представляет

ввиду того, что сам вид сварки, использованный для крепления номерной панели, отличается от заводского. Сложности возникают, когда встречается способ имитации, при котором номерную панель с сохранившимися на ней заводскими элементами КТС устанавливают с применением самодельных или ручных аппаратов КТС типа «Краб». Именно в этих случаях первостепенное значение приобретают диагностические признаки заводской контактной точечной сварки.

На рис. 8 и 9 продемонстрирован способ крепления номерной панели автомобиля, при котором использован ручной аппарат КТС. Как видно на рис. 8, на номерной панели были сохранены заводские сварные точки. Рядом с ними просматриваются следы от термического воздействия электрода ручного аппарата КТС в виде локальных потемнений металла (отмечены стрелками) без следов его деформации. На рис. 9 изображена обратная сторона этого же участка со стороны переднего колеса, где двумя крайними левыми и одной крайней правой стрелками отмечены заводские сварные точки,

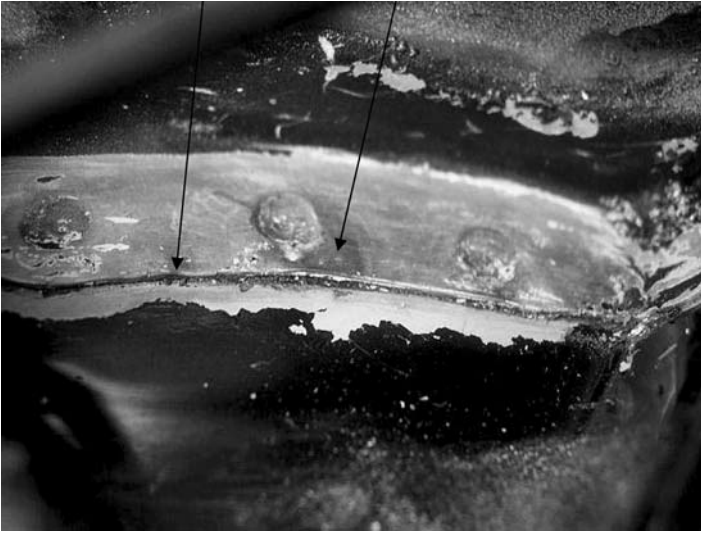

Рис. 8. Участок соединения номерной панели и кузова автомобиля (вид со стороны моторного отсека)

а остальными стрелками — элементы сварного соединения с номерной панелью, выполненные ручным аппаратом КТС. В процессе исследования было установлено существенное отличие следов с использованием ручного аппарата от заводских сварных точек по размерным характеристикам, особенностям пластической деформации и термического воздействия, что невозможно было бы сделать без

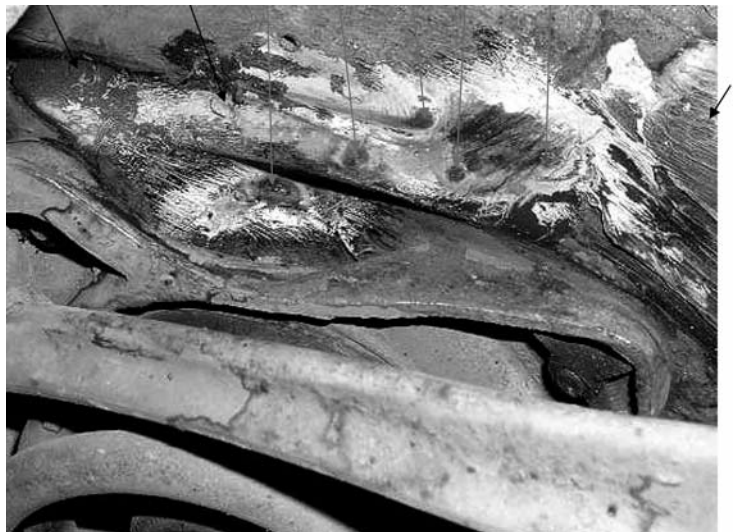

Рис. 9. Обратная сторона участка соединения номерной панели и кузова автомобиля (вид со стороны переднего колеса)

знания диагностических признаков элементов заводской контактной точечной сварки.

В соответствии с требованиями действующей методики и методическими рекомендациями формулирование вывода о подлинности идентификационного номера автомобиля должно происходить обязательно с учетом различных факторов, характеризующих как сам автомобиль, так и его лакокрасочное покрытие, способ крепления деталей кузова, особенности его маркировки и др. Значение этих факторов может быть различным в зависимости от способа изменения маркировки. Поэтому в определенных случаях диагностические признаки заводского происхождения элементов контактов точечной сварки соединений номерной панели исследуемого автомобиля могут иметь решающее значение при формулировании правильного вывода.

Список использованной литературы

1. *Нагайцев А.А.* Исследование маркировочных обозначений легковых автомобилей зарубежного производства : учебн. пособ. / А.А. Нагайцев. — М. : ЭКЦ МВД России; БИНОМ, 1999. — 264 с.
2. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.] ; под ред. Р.С.Белкина. — М. : НОРМА, 2000. — 990 с.
3. *Козловский С.Н.* Основы теории и технологии контактной точечной сварки : моногр. / С.Н. Козловский. — Красноярск : СибГАУ, 2003.
4. *Контактная сварка.* Соединения сварные. Конструктивные элементы : ГОСТ 15878-79 — [Действующий от 1980-07-01], 1979.
5. *Науменко С.* Загальні відомості про зварювання металевих деталей, види зварювання кузовів автомобілів, їх характеристики та методи виявлення : форм. лист / С. Науменко, А. Граціанов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. — 16 с.
6. *Прохоров-Лукин Г.В.* Методика криминалистического исследования легковых автомобилей в целях установления подлинности их идентификационных номеров, моделей и времени выпуска / Г.В. Прохоров-Лукин. — К. : КНИИСЭ, 1998. — 344 с.

УДК687.1

В.В. Серединський, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Волинській області

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБОК ОДЯГУ БРЕНДОВИХ ВИРОБНИКІВ

Розглянуто особливості проведення товарознавчого дослідження одягу брендових виробників, запропоновано етапи його проведення, наведено приклади дослідження одягу деяких виробників.

Ключові слова: брендовий одяг, товарознавче дослідження, ідентифікаційні ознаки.

Рассмотрены особенности проведения товароведческого исследования одежды брендовых производителей, предложены этапы его проведения, приведены примеры исследования одежды некоторых производителей.

The article discusses the features of commodity research branded apparel manufacturers suggested stages of the meeting, and based on these studies provided examples of clothing manufacturers.

З розвитком економічних зв'язків в Україні з'являється все більше бутиків знаменитих світових брендів, таких як DOLCE & GABBANA, Juicy Couture, Christian Audigier, Lacoste тощо. Поряд з насиченням українського ринку якісним одягом цей процес має і зворотний бік: збільшенням попиту українців на одяг брендових виробників прагнуть скористатися не тільки добросовісні торговці і виробники, а й виробники підробок. Кількість підробленого одягу всесвітньо відомих брендів стрімко зростає, причому його можна купити і на базарах, і в деяких магазинах модного одягу.

Загалом підробкою вважається будь-який виріб, що має маркування виробника, але жодного відношення до нього не має [1, с. 62—67].

Виокремлюють три види підробок одягу:

– дешеві підробки (найпоширеніші) — це одяг низької якості, який, як правило, навіть не намагаються видати за фірмовий виріб (за його зовнішніми ознаками завжди зрозуміло, що це підробка). Під час товарознавчого дослідження в експерта, як правило, не виникає особливих проблем щодо визначення вартості такого виробу;

– підробки середнього рівня — часто видають за оригінал, а отже, і ціна у них відповідна. Для правильного визначення вартості експерт повинен детально дослідити такий виріб;

– дорогі підробки (копії дорогих речей) — на сьогодні найменш поширені в Україні. Копіюють, як правило, найбільш знакові вироби, що займають почесне місце в історії моди. Такі підробки коштують чимало. Під час дослідження цього виду товару виникає чимало запитань, відповіді на які потребують від експерта глибоких спеціальних знань [2].

Позначення підроблених товарів відомими марками не тільки завдає шкоди покупцеві, але й ускладнює процес визначення їх вартості під час дослідження, тому експерт-товарознавець повинен знати сукупність елементів, якими виробник ідентифікує свій товар.

На прикладі одягу відомих виробників (DOLCE & GABBANA, Juicy Couture, Christian Audigier, Lacoste) розглянемо особливості проведення його товарознавчого дослідження та порівняємо з відповідними підробками. Дослідження проводили відповідно до розробленої схеми за такими етапами (рис. 1).

Під час дослідження етикеток брендового одягу слід звернути увагу на таке.

У марки DOLCE & GABBANA логотип на внутрішній етикетці виконано білим шрифтом на чорному або чорним на білому (black label or white label), розміри одягу першої лінії італійські — 38—46. Якщо на етикетці зображено S, M, L тощо є вірогідність того, що це підробка. Одяг DOLCE & GABBANA шують тільки в Італії, тому вона є виробником. Назва етикетки свідчить про те, що це перша лінія одягу. Середня вартість виробів становить 500—3500 USD (рис. 2, 3).

Рис. 2

Рис. 3

Зображення внутрішньої етикетки марки DOLCE & GABBANA

D&G Dolce & Gabbana є другою лінією одягу від DOLCE & GABBANA, середня вартість виробів становить 140—600 USD. Деякі продавці часто намагаються продати D&G за ціною першої лінії, користуючись непоінформованістю покупців. На етикетці логотип компанії може бути виконаний білим шрифтом на чорному, чорним на білому, чорним на чорному та білим на білому. Також для більшості речей D&G характерна фірмова голограма на етикетці (рис. 4, 5).

Dolce & Gabbana Mare — пляжна лінія торгової марки, середня вартість виробів якої становить 150—500 USD (рис. 6).

Dolce & Gabbana Intimo — лінія нижньої білизни: бюстгальтери, спідня білизна, плаття та костюми для сну (рис. 7).

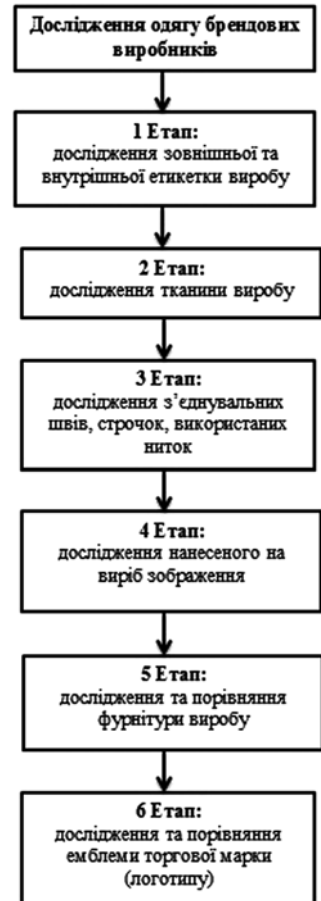

Рис. 1. Поетапна схема проведення товарознавчої оцінки брендового одягу

Рис. 4

Зображення внутрішньої етикетки лінії D&G Dolce & Gabbana

Рис. 5

Рис. 6.

Зображення внутрішньої етикетки лінії Dolce & Gabbana Mare

Рис. 7.

Зображення внутрішньої етикетки лінії Dolce & Gabbana Intimo

Існує ще кілька ліній одягу цієї торгової марки, таких як J&ANS BY DOLCE & GABBANA, BASIC by Dolce & Gabbana. Проте ці лінії є доволі дешевими за своєю вартістю, тому їх практично не підробляють [3].

Торгова марка Lacoste використовує свої спеціально розроблені види етикеток [4]. На сорочці одна етикетка повинна бути біля коміра з написом Lacoste, з

Рис. 8

Зображення внутрішньої етикетки торгової марки Lacoste

Рис. 9

вишитим зображенням крокодила та із зазначенням розміру у числовому значенні. Друга етикетка знаходиться у боковому шві сорочки і на ній зазначено правила догляду за виробом і країну-виробника (рис. 8, 9).

Для етикеток-підробок характерні, як правило, нечіткі контури та деталі вишитої емблеми фірми, а також нечіткість

вишитого тексту з інформацією про виробника сорочок, що видно при їх детальному огляді (рис. 10, 11).

Як засіб захисту, що застосовують для ідентифікації, з 2006 року у виробках торгової марки Juicy Couture використовують кольори етикеток одягу відповідно до розмірів виробу: для X-Small — рожевий, для Small — оранжевий, для Medium — бежевий, для Large — зелений, для X-Large — світло-блакитний.

Ідентифікація підробок базується на різниці кольорів етикеток і ниток, якими вони пришиті до виробів (в оригінальному одязі етикетки пришивають нитками, що за кольором ідентичні самому одягу, на підробленому — нитками такого самого кольору, що й етикетка).

Рис. 10. Зображення підробленої внутрішньої етикетки торгової марки Lacoste

Рис. 11. Зображення оригінальної внутрішньої етикетки торгової марки Lacoste

Рис. 12. Зображення зовнішньої етикетки торгової марки Christian Audigier

Колекції одягу Juicy Couture з 2006 року маркують написом «Love G&P», що знаходиться на внутрішній етикетці у гербі, який тримають собаки. На підробці, як правило, цей напис виконано неправильно та нечітко. Також зазвичай відрізняються і стилістика написання тексту, і використані для цього нитки [5].

Для захисту свого товару від фальсифікації фірма Christian Audigier використовує голографічну етикетку та серійний номер, а також ексклюзивно розроблений дизайн зовнішньої та внутрішньої етикеток (рис. 12, 13).

Підробки відрізняються кольором етикетки, оформленням і шрифтом (рис. 14, 15). На оригіналі на внутрішньому боці виробу наявне клеймо автора. Дизайнер сам розробляє етикетки, для кожної колекції вони різні, тому підробити їх наперед неможливо [6].

Рис. 13. Зображення голограми торгової марки Christian Audigier

Рис. 14. Зображення оригіналу етикетки торгової марки Christian Audigier

Рис. 15. Зображення підробки етикетки торгової марки Christian Audigier

На другому етапі дослідження брендового одягу — дослідження брендової тканини, з якої виготовлено виріб, — слід звернути увагу на те, що вона повинна бути високої якості без дефектів, забруднень, розривів і ниток, що стирчать. На рис. 16, 17 зображено вигляд тканин, з яких виготовлено підроблену та оригінальну сорочку марки Lacoste.

Як видно з рисунків, тканини відрізняються переплетенням ниток: у

сорочки, зображеної на рис. 17, переплетення більш щільніше та міцніше.

На третьому етапі дослідження брендового одягу експерт має звернути увагу на шви та нитки, використані для пошиття виробу. Шви та строчки повинні бути рівними, однотипними, без переривань і клеєних швів, що підтверджує оригінальність виробу.

Зображення, нанесене на виріб

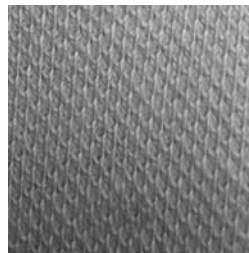

Рис. 16. Зображення тканини, з якої виготовлено підроблену сорочку марки Lacoste

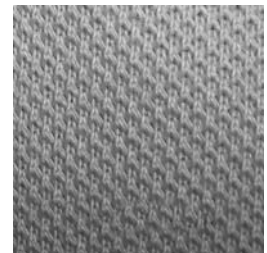

Рис. 17. Зображення тканини, з якої виготовлено оригінальну сорочку марки Lacoste

(четвертий етап дослідження), повинно бути чітким і суцільним, без переривань. На рис. 18, 19 наведено зображення, нанесене на оригінальну та підроблену футболки торгової марки Christian Audigier.

Рис. 18. Зображення, нанесене на оригінальну футболку торгової марки Christian Audigier

Рис. 19. Зображення, нанесене на підроблену футболку торгової марки Christian Audigier

Під час детального огляду зображення на підробленій футболці було виявлено нечіткість його контурів і компонентів, а також відсутність деяких елементів композиції. Існує різниця і в кольоровій гамі.

П'ятий етап дослідження брендового одягу — огляд і порівняння фурнітури виробів — потребує від експерта знання особливостей таких деталей виробів.

Так, на кофтах Christian Audigier застібка на блискавці завжди виконана у формі емблеми фірми. Варто звернути увагу на якість цієї емблеми (наскільки вона рівна і гладенька), слід придивитися до кристалів і маленьких елементів, що прикрашають виріб (наскільки міцно вони пришиті), а також на розміри та форму застібки і метал, з якого вона виготовлена.

Фірмова застібка блискавки марки Juicy Couture у формі літери «J» знаходиться тільки на застібках блискавки. Якщо вона наявна на штанах чи спідниці, то можна стверджувати, що це підробка. На рис. 20 зображено застібки блискавки на оригінальному та підробленому виробі торгової марки Juicy Couture.

Рис. 20. Застібки блискавки на оригінальному (1) та підробленому (2) виробі торгової марки Juicy Couture

Необхідно також дослідити форму, розмір і колір ґудзиків виробу. У дизайнерських моделях використовують дорогу та якісну

фурнітуру, а в підроблених — замінюють її більш дешевою (рис. 21, 22).

Емблема фірми, виробу якої досліджують на шостому етапі дослідження, повинна бути з чіткими контурами та деталями, а також міцно пришита до виробу. Зокрема, емблема торгової марки із зображенням, як правило, вишита нитками і пришита до виробу жилкою. Логотип розміщено вище рівня шва застіжки. Колір крокодила зелений з червоною пащею і деталями (зуби, очі), що чітко розрізняються, навколо зображення крокодила — біле обрамлення.

Запропоновані етапи дослідження брендів виробів дозволяють визначити, порівняти та комплексно врахувати їх ідентифікаційні ознаки, що у подальшому надасть змогу експерту-товарознавцю достовірно встановити вартість об'єкта дослідження.

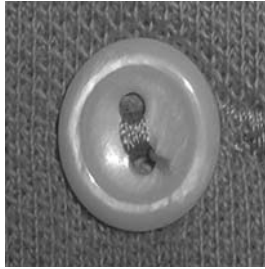

Рис. 21. Гудзики на підробленій сорочці торгової марки Lacoste

Рис. 21. Гудзики на оригінальній сорочці торгової марки Lacoste

Список використаної літератури

1. *Товарознавство* текстильних, швейних і трикотажних товарів : підр. / [Кузьмич Д.І., Поліщук Л.В., Діанич М.М., Сицько В.Ю.]. — К. : Вища школа, 1992. — 408 с.
2. *Підробки* відомих брендів — як не купити фуфло [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.finance.ua>.
3. *Офіційний сайт* торгової марки Dolce & Gabbana [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rus.dolcegabbana.com>.
4. *Офіційний сайт* торгової марки Lacoste [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lacoste.com>.
5. *Офіційний сайт* торгової марки Juicy [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.juicycouture.com>.
6. *Офіційний сайт* торгової марки Christian Audigier [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.christianaudigier.com>.

УДК 351.754

В.Л. Костюк, науковий співробітник
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ ГУ МВС УКРАЇНИ В МІСТІ КИЄВІ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Розглянуто характерні особливості діяльності патрульної служби ГУ МВС України в місті Києві, а також проблеми, що виникають під час забезпечення охорони громадського порядку, розкрито шляхи їх вирішення.

Ключові слова: патрульна служба, охорона громадського порядку, організація діяльності.

Рассмотрены характерные особенности деятельности патрульной службы ГУ МВД Украины в городе Киеве, а также проблемы, возникающие во время обеспечения охраны общественного порядка, раскрыты пути их решения.

The characteristic features of the State Patrol Armed Forces of Ukraine in Kiev, cited specific problems that arise during the protection of public order and solved solutions.

Сучасний етап розвитку України характеризують складними процесами, що мають місце у політичній, соціальній та економічній сферах життя держави. У суспільстві наявна тенденція зростання соціальної напруги у зв'язку з проведенням політичних, адміністративних та економічних реформ. Така нестабільність впливає як на стан правопорядку у цілому, так і на громадський спокій зокрема.

Слід мати на увазі, що Київ — одне з міст України, де заплановано проведення матчів чемпіонату Європи з футболу у 2012 році, що потребує від правоохоронних органів кардинально нового підходу до забезпечення громадського порядку під час проведення спортивних змагань міжнародного рівня. У зв'язку з цим актуальним є питання наукового аналізу та дослідження діяльності підрозділів міліції громадської безпеки, а саме патрульної служби міліції, під час забезпечення громадського порядку у місті Києві.

Водночас діяльність патрульної служби ГУ МВС України у місті Києві із забезпечення охорони громадського порядку під час проведення спортивних заходів міжнародного масштабу у світлі реформи органів внутрішніх справ (далі — ОВС) комплексно не досліджено.

У науковій літературі вже розглянуто загальнотеоретичні та практичні аспекти охорони громадського порядку й удосконалення діяльності ОВС у цій сфері, що значно полегшує вивчення проблеми. Зокрема, порушені у публікації питання було розглянуто у працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка,

І.І. Веремеєнка, П.А. Вороб'я, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Є.В. Додіна, М.І. Єропкіна, А.П. Закалюка, С.В. Ківалова, А.П. Ключниченка, Ф.Є. Колонтаєвського, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Ю.Ф. Кравченка, Л.Л. Попова, А.П. Шергіна. Проте зазначені наукові напрацювання не висвітлюють усіх аспектів проблеми, про яку йдеться.

Розглядаючи патрульну службу ГУ МВС України у місті Києві як складовий підрозділ патрульної служби МВС України у складі міліції громадської безпеки слід зазначити, що вона є своєрідним системним утворенням з універсальними ознаками, притаманними підрозділу, що забезпечує охорону громадського порядку у мегаполісі [1, с. 39—40].

Варто звернути увагу на характерні особливості та чинники, що відрізняють діяльність патрульної служби ГУ МВС України у місті Києві від діяльності таких підрозділів в інших регіонах нашої держави.

Незважаючи на те, що організаційна структура патрульної служби ГУ МВС України у місті Києві чітко ієрархізована та підпорядкована загальній структурі МВС і ГУ МВС, вона, як і вся столична міліція, має певні особливості, що зумовлені специфікою міста Києва. Насамперед слід згадати, що на території столиці розташовано такі важливі об'єкти, як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, різні міністерства та відомства, дипломатичні консульства та представництва зарубіжних держав, що впливає на формування завдань, розстановку сил і засобів, дислокацію постів і нарядів тощо. Через це і виникла необхідність формування у працівників патрульної служби ГУ МВС України в місті Києві спеціальних знань і вмінь, дещо відмінних і більших за обсягом, ніж у працівників підрозділів інших регіонів країни.

Зрозуміло, що проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу потребуватиме залучення додаткових сил і засобів, коригування дій згідно з Планом єдиної дислокації, внесення змін у маршрути патрулювання та порядок взаємодії всіх підрозділів.

Отже, особливості існуючих (зумовлених інфраструктурою) та нових завдань у сфері охорони громадського порядку потребують удосконалення основних форм і методів її діяльності, наближення їх до європейських стандартів безпеки, а отже, і додаткового навчання працівників, підвищення загального іміджу правоохоронних органів, покращення матеріального забезпечення працівників.

Слід зазначити, що організація діяльності будь-якої системи визначається сукупністю базових принципів. При цьому ключовими принципами організації, на думку В.Г. Кутушева, В.Є. Караханова та Д.М. Гвішиані, є:

- поєднання централізації і децентралізації [2, с. 24];
- територіально-галузевий принцип;
- ієрархічна побудова структури;
- первинність функцій і вторинність їх структурного забезпечення;
- організаційна відповідність, системність, стабільність і гнучкість структури

[3, с. 31].

Як зазначає Ф.Є. Колонтаєвський, ефективна організація діяльності патрульної служби міліції щодо реалізації завдань з охорони громадського порядку та безпеки повинна ґрунтуватися на таких складових:

- визначення цілей і завдань;

- розробка й удосконалення структури служб і підрозділів;
- визначення функціональних обов'язків працівників;
- удосконалення роботи патрульної служби міліції;
- впровадження передового досвіду [4 с. 37].

Слушною є думка Х.А. Юсупова, який вважає, що організаційна структура патрульної служби у цілому і патрульної служби міліції ГУ МВС України в місті Києві, як підрозділу міліції громадської безпеки, детермінована функціями, які вони виконують. Отже, вихідним положенням для визначення її організаційної структури є функції, що становлять зміст діяльності з охорони громадського порядку [5, с. 22].

Таким чином, організаційна структура патрульної служби міліції ГУ МВС України в місті Києві визначається, по-перше, характером виконуваних завдань і функцій, по-друге, національно-державним і адміністративно-територіальним розподілом міста Києва. Виходячи із зазначеного, патрульна служба міліції ГУ МВС України в місті Києві, як складова міліції громадської безпеки, входить до загальнодержавної системи забезпечення громадського порядку та безпеки, її організаційна структура зумовлена регіональним і місцевим рівнями функціонування.

Сьогодні патрульна служба ГУ МВС України у місті Києві складається з полку патрульної служби, підрозділів патрульної служби райуправлінь і лінійного управління в метрополітені. Усього за штатом у службі 2248 осіб, некомплект становить 283 особи, або 12,6 % (наприкінці 2005 року, наприклад, некомплект становив 31,1 %).

Діяльність патрульної служби міліції ГУ МВС України здійснюється, як зазначалось, відповідно до чіткої ієрархії системи МВС України і Департаменту громадської безпеки МВС України, а також у тісній взаємодії з Київською міською державною адміністрацією (далі — КМДА), що потребує добре скоординованих дій під час охорони громадського порядку. Завданням патрульної служби у цілому є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері охорони громадського порядку, профілактики правопорушень шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці патрульної служби та КМДА у зазначеній сфері.

Діяльність патрульної служби міліції ГУ МВС України у місті Києві під час охорони громадського порядку здійснюється шляхом несення служби пішими нарядами та автопатрулями, патрулювання спеціальних мобільних груп для боротьби з найпоширенішими правопорушеннями, що вчиняють у громадських місцях, виставлення постійних піших постів у криміногенних зонах, використання кінних нарядів та велопатрулів у лісопаркових зонах, створення пересувних пунктів міліції у віддалених від міськрайвідділу районах.

Для несення служби у місті Києві залучено такі види нарядів: патруль на автомобілях, піший патруль, патрулі на велосипедах, кінні патрулі, піші патрулі зі службовими собаками, пости. У середньому для охорони громадського порядку в системі єдиної дислокації у місті Києві виставлено 253 автопатрулі, 150 піших нарядів, 85 постів.

Особливістю організації діяльності з охорони громадського порядку у місті Києві є комплексне використання сил і засобів згідно з Планом єдиної дислокації, що зумовлює необхідність визначення ефективних маршрутів патрулювання

(відповідно до оперативної обстановки), конкретизації сил і засобів, оперативного управління патрульними нарядами [6].

Слід зауважити, що у межах реалізації програми «Безпечне місто» в ГУМВС України у місті Києві та у всіх райупралиннях з 1 квітня 2009 року введено у дію Систему централізованого управління нарядами міліції («Цунамі»), що містить у собі підсистему відеоспостереження. На сьогодні встановлено 35 камер, що здійснюють контроль за людними місцями у центральній частині столиці. Відеоінформацію виведено на монітори чергових частин ГУ і МВС України (для порівняння: у місті Варшаві кількість відеокамер спостереження за дотриманням правопорядку та безпеки громадян у громадських місцях така сама, як в Дніпропетровській, Донецькій, Львівській, Одеській, Харківській областях та місті Києві разом узятих (300 проти 304). Зрозуміло, що відеоспостереження є стримуючим чинником для правопорушників, адже сам факт наявності камер спрацьовує як профілактичний чинник: місця, де ведуть відеоспостереження, порушники намагаються щонайменше оминати.

Крім того, контроль території за допомогою відеокамер дозволяє вивільнити частину патрульно-постових нарядів з вулиць і громадських місць і додатково виставити їх у тих місцях, де немає системи візуального моніторингу (у місті Варшаві раціональне розміщення відеокамер дозволило контролювати 70,0 % місць вчинення правопорушень, у місті Києві — до 30 %, а в обласних центрах — менше 25 %).

Важливим чинником для підвищення ефективності несення служби нарядами є так званий «плаваючий» графік несення служби (патрулювання на маршруті), що передбачає раптову для правопорушників появу правоохоронців у різний час і з різних сторін (працівники, які з'являються на маршруті патрулювання в однаковий час, з того самого місця, є передбачуваними для правопорушників), а також патрулювання у потенційно небезпечних з точки зору вчинення правопорушень місцях. Отже, поряд із запровадженням технічних засобів спостереження удосконалення форм і методів роботи міліції важливими є шляхи вирішення проблеми контролю за правопорядком у громадських місцях.

Однією з головних проблем, вирішення якої сприятиме підвищенню ефективності діяльності патрульної служби міліції ГУ МВС України у місті Києві, є її кадрове забезпечення. Слід зазначити, що на діяльності патрульної служби у місті Києві негативно позначилося суттєве скорочення особового складу. Так, упродовж останніх 15 років з різних причин було скорочено 10,8 тис. міліціонерів патрульної служби. На думку В.П. Петкова, це було пов'язано з багатьма несприятливими чинниками: економічними, соціальними та політичними. На думку вченого, було втрачено значний потенціал висококваліфікованих кадрів [7, с. 62].

Варто також наголосити і на проблемі інституту наставництва, що має на меті передавання набутого позитивного досвіду від досвідчених працівників служби працівникам, які щойно прийшли на службу. Водночас через плінність кадрів наставниками часто стають співробітники, які нещодавно розпочали діяльність.

Крім того, залучення на службу нових працівників не завжди компенсує втрати, пов'язані з плінністю кадрів, адже відчувається відсутність достатнього рівня фахової підготовки та досвіду. Не завжди задовольняє і моральний рівень молодих працівників, їх готовність виконувати свої функціональні обов'язки в умовах значних

обмежень. Принцип кадрового забезпечення, що сформувався ще у 90-х роках ХХ ст., коли до ОВС України проводився не відбір, а «добір» кадрів, залишився і по сьогодні.

Робота в міліції, як і раніше, є непрестижною, адже суспільна думка, яка формується процесами, що проходять у суспільстві, все більше і не без підстав характеризує роль і діяльність міліції з негативного боку [8, с. 52].

Отже, актуальним є пошук шляхів з підвищення авторитету міліції в цілому і патрульної служби ГУ МВС України у місті Києві зокрема. Проте, як зазначають дослідники цієї проблеми, проведено недостатню кількість досліджень з питань підвищення зацікавленості працівників у службі, їх задоволення службою, застосування різноманітних форм морального і матеріального стимулювання працівників [9, с. 47—48]. Не додає престижу службі і неправомірне призупинення низки соціальних пільг працівників міліції (знижки з оплати комунальних послуг, спроби відмінити безкоштовний проїзд у міському транспорті тощо). У результаті низький рівень оплати доволі складної та небезпечної праці, «столичні ціни», що завжди вищі за ціни в інших регіонах, не сприяють появі достойних кандидатів для патрульної служби. Звідси і недоукомплектованість (за даними офіційних джерел — майже 20 %) підрозділів патрульної служби міліції ГУ МВС України у місті Києві. Також недофінансування позначається і на забезпеченні працівників форменим одягом, транспортними засобами тощо (забезпеченість літнім і зимовим форменим одягом у поточному році становить відповідно 11 % та 19 % річної норми потреби, транспортними засобами — 65 %).

Одним з загальних проблемних питань є питання забезпечення житлом, що продовжує загострюватися. На сьогодні загальна кількість працівників київської міліції, яких необхідно забезпечити тимчасовим житлом (гуртожитками), становить 2971 особу (з них 1591 особа проживають у гуртожитках різних організацій, 1380 осіб винаймають житло, проживають у родичів або за межами міста Києва), на квартирному обліку перебувають 2920 осіб. Водночас упродовж 2009 року від КМДА та райдержадміністрацій міста підрозділи ГУ МВС України отримали всього 176 квартир.

Зрозуміло, що такий дефіцит матеріального та житлового забезпечення унеможливує залучення до служби висококваліфікованих фахівців, придбання необхідного технічного обладнання, облаштування службових приміщень і забезпечення пально-мастильними матеріалами службового автотранспорту.

Підбиваючи підсумок, слід зауважити, що загальна потреба у реформуванні міліцейської системи потребує проведення в ОВС загалом і в підрозділах патрульної служби міліції ГУ МВС України у місті Києві зокрема якісно нової кадрової політики, розробки та прийняття ефективної концепції розвитку служби.

Список використаної літератури

1. *Теория управления в сфере правоохранительной деятельности* : учебн. / [под ред. В.Д. Малкова]. — М. : Академия МВД СССР, 1990. — 323 с.
2. *Кутушев В.Г.* Сущность и содержание социального управления : лекции / В.Г. Кутушев. — Хабаровск : ВШ МВД РФ, 1997. — 280 с.
3. *Караханов В.Е.* Оперативное внутрисистемное управление: вопросы теории : учебн. пособ. / В.Е. Караханов. — М. : Академия МВД СССР, 1980. — 65 с.

4. Колонтаевский Ф.Е. Организация и совершенствование деятельности милиции общественной безопасности : учеб. пособ. / Ф.Е. Колонтаевский. — М. : Академия МВД РФ, 1995. — 265 с.

5. Юсупов Х.А. Организационно-правовые вопросы ООП и безопасности в современных условиях : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Х.А. Юсупов. — М., 1998. — 22 с.

6. Про створення підрозділів організації діяльності патрульної служби в ГУ МВС, УМВС : наказ МВС України від 06.05.2006 р. № 456.

7. Петков В.П. Розвиток юриспруденції у державі на сучасному етапі не можливий без ефективного навчання менеджменту (можливості, проблеми та перспективи) / В.П. Петков // Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми та міжнародний досвід : тези допов. наук.-теорет. конф. — К. : КНУВС, 2007. — 108 с.

8. Жданов Н.М. Проблемы деятельности милиции в современных условиях / Н.М. Жданов, Ю.П. Соловей. — Омск : Омская ВШМ МВД СССР, 1990. — 220 с.

9. Порфімович О.Л. Корпоративний імідж міліції України : монографія / О.Л. Порфімович. — Б. Церква : Червона Рута. — Турс, 2005. — 144 с.

УДК 347.961

Н.В. Партоленко, *приватний нотаріус
Київського міського нотаріального округу*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Наведено поняття спеціальних знань, розглянуто форми їх використання у нотаріальній діяльності, надано пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про нотаріат».

Ключові слова: спеціальні знання, нотаріальні дії, форма використання спеціальних знань, консультація, залучення спеціаліста, експертне дослідження.

Приведено понятие специальных знаний, рассмотрены формы их использования в нотариальной деятельности, представлены предложения о внесении изменений в Закон Украины «О нотариате».

The article deals with the concepts of special knowledge, forms of their use in notarial activity and proposals for amendments to the Law of Ukraine "On Notary".

Зростання обсягів роботи нотаріусів, збільшення кількості нотаріальних дій потребують від нотаріуса застосування поглиблених професійних знань для забезпечення належного рівня та якості практичної діяльності.

Питанням теорії і практики застосування спеціальних знань присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Т.В. Авер'янової, В.Д. Арсеньєва, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, О.О. Ейсмана, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, М.В. Костицького, В.К. Лисиченка, Є.Р. Россинської, М.Я. Сегая, В.Ю. Шепітька, О.Я. Шляхова, В.В. Циркаля та інших.

Проте праці цих вчених здебільшого стосуються використання спеціальних знань у кримінальному, господарському або цивільному процесах, а особливості використання спеціальних знань у нотаріальній діяльності залишилися поза увагою, що і зумовило вибір теми цієї статті.

Визначення поняття «спеціальні знання» у законодавстві немає. Ним послуговуються, як правило, коли йдеться про інститут судової експертизи. Так, на думку вчених О.О. Ейсмана [1], В.К. Лисиченка [2], В.В. Циркаля [2], М.М. Міхеєнка [3] та інших, «спеціальні знання» — це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів.

Аналогічної думки дотримується і Ю.К. Орлов, який вважає, що спеціальними є знання, які виходять за межі загальноосвітньої підготовки і життєвого досвіду і якими володіє обмежене коло осіб [4].

М.К. Треушніков під спеціальними знаннями розуміє знання, які перебувають за межами правових знань, загальновідомих узагальнень, що базуються на досвіді людей [5].

На думку Т.В. Сахнової, визначення будь-якого явища (предмета) повинно мати специфічні характеристики, а не тільки зазначення меж, за які воно не повинно виходити [6].

Т.В. Авер'янова і Є.Р. Россинська визначають спеціальні знання як систему теоретичних знань і практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, яких набувають шляхом спеціальної підготовки чи професійного досвіду, необхідних для вирішення питань, що виникають у процесі кримінального або цивільного судочинства [7, с. 335].

М.С. Строгович формулює спеціальні знання як наукові, зазначаючи, що техніка, мистецтво і ремесло не повинні бути протиставлені науці, а навпаки, ґрунтуватися на наукових знаннях [8].

А.Я. Паліашвілі [9, с. 5], Ю.К. Орлов [4, с. 8] та В.Г. Гончаренко [10, с. 113] до змісту спеціальних знань пропонують ввести спеціальну експертну чи професійну підготовку, практичні навички, досвід роботи з певної спеціальності.

Г.М. Надгорний до поняття «спеціальні знання» вносить і наявність життєвого досвіду, як сукупність практично засвоєних знань, навичок і вмінь [11].

В.В. Степанов і Л.Г. Шапіро виокремлюють три основних елементи досвіду: знання, навички — вміння, що утворені під час навчання та практичної діяльності, а також вміння — здатність робити що-небудь з урахуванням здобутих знань і досвіду [12].

На думку автора, до змісту спеціальних знань можуть бути введені правові знання, які використовують у процесуальній діяльності.

Отже, спеціальні знання — це система теоретичних знань і практичних навичок у сфері конкретної науки, техніки, мистецтва або ремесла, яких набувають шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду.

Суб'єктами використання спеціальних знань у нотаріальній діяльності є державні і приватні нотаріуси, а також особи, на яких відповідно до законодавства України покладено обов'язок виконання нотаріальних функцій.

Нотаріуси застосовують спеціальні знання для дослідження різних видів документів (паспортів, посвідчень, свідоцтв, договорів, довідок, довіреностей, різних актів тощо) та їх копій, а також вивчення осіб (встановлення осіб за документами, визначення обсягу їх цивільної дієздатності, правоздатності, перевірка справжності їх підписів на документах, встановлення дійсних намірів сторін правочинів, перевірка обсягу повноважень представників тощо) і вирішення стосовно них питань щодо їх належності і допустимості під час підготовки та вчинення нотаріальних дій.

У теорії судочинства спеціальні знання можна використовувати як у процесуальній, так і в непроцесуальній формах. Процесуальні форми безпосередньо передбачені у законі. Непроцесуальні форми використання спеціальних знань прямо не передбачені законом.

Основними формами використання спеціальних знань у нотаріальній діяльності є такі:

– спеціальні знання, що використовує сам нотаріус під час підготовки до вчинення нотаріальних дій чи безпосередньо під час вчинення з метою вивчення поданих документів, їх реквізитів, визначення їх справжності, ототожнення осіб за фотознімками, встановлення дієздатності осіб, а також справжності підписів учасників нотаріальних дій на документах тощо;

- спеціальні знання у вигляді консультацій довідкового характеру фахівця або довідок, отриманих зі спеціальної літератури;
- залучення спеціалістів з метою отримання допомоги під час підготовки чи вчинення нотаріальних дій;
- призначення експертиз.

Нотаріус використовує спеціальні знання під час підготовки чи вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із засвідченням прав, фактів і документів. Під час ознайомлення з поданими для вчинення нотаріальних дій документами та їх огляду у нотаріуса може виникнути сумнів щодо їх справжності (у разі виявлення слідів виправлень, травлення, наявності будь-яких змін у документах).

Огляд нотаріусами документів під час їх прийняття чи вчинення нотаріальної дії, вивчення на предмет виявлення у них ознак підробки, по суті, є формою їх попереднього криміналістичного дослідження. Таке дослідження нотаріуси здійснюють самостійно без звернення за допомогою до фахівців з експертних установ або підрозділів правоохоронних органів, які мають спеціальні знання у галузі техніко-криміналістичної експертизи документів.

Консультація — це отримання нотаріусом довідкових даних від фахівців або відомостей про факти, що містяться у спеціальній літературі. Це науково обґрунтована порада, яку надає фахівець. Особливе місце в опосередкованому застосуванні криміналістичних знань займають консультації довідкового характеру. Довідкові дані — це відомості про факти, що містяться у спеціальній літературі, довідниках, інструкціях, положеннях, статутах, номенклатурних документах тощо, які можуть бути отримані нотаріусом від фахівця у галузі криміналістичного дослідження документів (можна казати також про консультацію щодо необхідності призначення певної експертизи).

Консультація може бути як усною (поради, рекомендації тощо), так і письмовою (довідки, акти тощо).

Залучення нотаріусом спеціаліста необхідне для надання ним допомоги під час підготовки чи вчинення нотаріальних дій. Зрозуміло, що зі швидким розвитком науки і техніки, ускладненням і появою нових технологій і, як наслідок, розширенням кола предметів, речей, явищ, які можуть стати об'єктами дослідження у нотаріальній діяльності, нотаріус не завжди може накопичити відповідний науковий досвід. За таких умов спеціаліст, використовуючи свої спеціальні знання і навички, може допомогти нотаріусу оглянути документ, звернути його увагу на зміни у документі, розпізнати способи та прийоми здійснення цих змін, виявити несправжні документи, підробку підписів у них, заміну (переклеювання) фотокарток, надати пояснення з приводу їх виникнення, розтлумачити їх значення, допомогти в ототоженні особи за рисами зовнішності («словесний портрет») на фотознімку, оцінити ознаки документів або осіб, які є сумнівними, з метою призначення експертизи і визначення її виду.

Слід зазначити, що, на відміну від кримінально-процесуального законодавства (ст. 1281 КПК України), така участь спеціаліста у підготовці чи вчиненні нотаріальних дій на сьогодні Законом України «Про нотаріат» не передбачена.

Основною формою використання спеціальних знань у діяльності нотаріуса є можливість призначення експертизи.

Ст. 51 Закону України «Про нотаріат» та п. 30 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України надають нотаріусу або посадовій особі, які

вчиняють нотаріальні дії, право надіслати документ, справжність якого викликає сумнів, до експертної установи (експерта) для проведення криміналістичної експертизи.

Криміналістична експертиза є однією із форм використання спеціальних знань у сфері криміналістики. Вона збільшує доказову цінність і науковий рівень перевірки документів. Експертні установи мають для цього необхідну матеріально-технічну базу, кваліфіковані кадри, відповідні методики проведення таких експертиз.

Призначенню експертизи документа має передувати виважена оцінка самим нотаріусом усіх тих ознак, що викликали підозру у його справжності, а також допомога спеціаліста із цього питання у разі неможливості його вирішення нотаріусом.

Під час призначення нотаріусом криміналістичної експертизи документів експерти повинні звернути увагу на недоліки у документах, усунення яких має профілактичний характер: порушення правил оформлення документів і форми документа, відсутність або неправильне заповнення необхідних реквізитів, використання для документа неналежного паперу та матеріалів письма, порушення правил погашення документів, недоліки у перевірці та огляді документів посадовими особами закладів і організацій, недоліки типових форм і захисних засобів документа, порушення правил оформлення окремих видів документів тощо.

Для потреб нотаріальної практики можна призначати різні види криміналістичної експертизи: почеркознавчі, лінгвістичні, портретні, фізико-хімічні, техніко-криміналістичного дослідження документів тощо.

Почеркознавча експертиза — це вид криміналістичної експертизи, предметом якої є факти, пов'язані з дослідженням рукописних текстів, підписів і цифрових записів. Вона вирішує ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні завдання: чи виконаний текст (підпис) певною вказаною особою або іншою особою; чи не виконаний досліджуваний текст (підпис) навмисно зміненим почерком або з наслідкуванням почерку певної особи, або в незвичному стані; чи не дописані слова, цифрові записи у конкретному тексті іншою особою; особою якої статі написаний текст; який вік виконавця рукопису тощо. Під час дослідження використовують систему статистичних методів і методів моделювання. Існують окремі методики встановлення особи за текстами, підписами і цифровими записами [13].

Техніко-криміналістична експертиза документів вирішує питання, пов'язані з дослідженням матеріалів документів, технічних прийомів і способів їх виготовлення, а також внесенням до них змін. Залежно від об'єктів дослідження її поділяють на такі види: дослідження реквізитів документів, матеріалів документів, друкарських форм та їх відбитків, а також документів, виготовлених за допомогою засобів оперативної поліграфії (копіювально-розмножувальної техніки, принтерів персональних комп'ютерів); експертиза пластикових карток (посвідчень водія, пенсійних посвідчень, свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, атестатів, дипломів про освіту).

Техніко-криміналістична експертиза документів вирішує ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання.

Ідентифікаційні завдання вирішують під час досліджень частин документів, матеріалів документів, відображень засобів створення документів, у тому числі їх реквізитів, ознак, що характеризують джерела походження документів.

До діагностичних завдань техніко-криміналістичної експертизи документів належить встановлення природи матеріалів документів і способів їх виготовлення,

змін у документах та їх причин, змін первинних текстів і зображень, які було видалено, замасковано тощо, визначення давності виготовлення документів чи нанесення окремих їх реквізитів.

Ситуаційні дослідження техніко-криміналістичної експертизи вирішують питання щодо обстановки та умов виконання документів.

За допомогою техніко-криміналістичної і почеркознавчої експертизи може бути встановлено недотримання правил оформлення документів і виготовлення бланків документів, недоліки проведення огляду документів посадовими особами, внаслідок чого документи були прийняті з явними ознаками підробки, недотримання встановленої форми, правил обліку та збереження бланків документів і архівних документів тощо.

Лінгвістична експертиза використовує спеціальні знання у сфері судової лінгвістики, соціопсихолінгвістики, етнопсихолінгвістики, нейролінгвістики, патопсихолінгвістики, філософії мови тощо. Вона передбачає три основних види досліджень залежно від завдань, які вона вирішує: авторознавчі, семантичні та термінологічні.

Авторознавчі дослідження проводять з метою встановлення авторства або характеристики автора (аналіз особливостей тексту як носія інформації про його автора).

За допомогою семантичних (смислових) досліджень аналізують текст з метою виявлення у ньому змісту та характеру впливу на адресата, для чого використовують синтаксичний, логіко-змістовний, лексичний і лексико-семантичний аналізи.

Термінологічні дослідження проводять з метою вивчення назв, торгових марок, прізвищ тощо (аналіз понять, термінів, найменувань тощо як засіб позначення об'єктів діяльності людини), аналізу однозначності та неоднозначності тлумачення терміна відповідно до мовленнєвої ситуації та у зв'язку із контекстом, аналізу семантичного поля слова, словосполучення та його значення [14].

Необхідність лінгвістичних досліджень зумовлена збільшенням кількості цивільних і кримінальних справ, пов'язаних з позовами про захист честі, гідності, ділової репутації, а також позовами про тлумачення слів, словосполучень, фрагментів текстів правочинів, договорів, зі справами про наклеп та образи.

Предметом портретної експертизи є особливості зовнішнього вигляду людини, опису її зовнішності. Зовнішній вигляд людини характеризують анатомічними і функціональними ознаками, прикметами одягу та інших предметів (наприклад, тих, що носить особа, — милиці, парасольки, палиці тощо). Серед ознак виокремлюють особливі прикмети або прикмети, які впадають в очі і рідко трапляються, що мають найбільше ідентифікаційне значення. Ступінь стійкості зовнішніх ознак різний, найбільш стійкі анатомічні ознаки. Цей вид експертизи вирішує ідентифікаційні та діагностичні завдання ототожнення особи за паспортом і фотознімками.

Кримінально-процесуальне законодавство, на відміну від законодавства про нотаріат, надає право слідчим органам і суддям доручати проведення експертиз експертним установам.

Під час вчинення нотаріальних дій (видання свідоцтв про право на спадщину, засвідчення договорів купівлі, продажу, дарування, обміну нерухомого майна тощо) нотаріуси здебільшого вирішують питання діагностичного, а не ідентифікаційного характеру.

Для проведення ідентифікаційних досліджень нотаріуси повинні надати зразки для порівняльного дослідження, але вони не мають можливості відібрати такі зразки. У результаті нотаріусам може бути відмовлено у проведенні такого дослідження. Звичайно, можна отримати такі зразки від осіб та установ на вимогу нотаріуса, але у Законі України «Про нотаріат» немає норми, яка б передбачала порядок надання нотаріусами таких завдань для отримання зразків. Отже, виникла нагальна потреба у доповненні ч. 3 ст. 51 Закону України «Про нотаріат» відповідним положенням.

Крім того, у зазначеному Законі навіть не зазначено такої форми використання спеціальних знань, як залучення спеціалістів для участі у нотаріальній діяльності. Тому з метою законодавчого закріплення участі спеціаліста у нотаріальному процесі відповідного доповнення потребує ч. 4 ст. 51 цього Закону.

Також доцільним є і закріплення умов складання висновку експерта та його структури у ст. 511 Закону України «Про нотаріат». Законодавчого закріплення потребує й оцінка доказової значущості отриманих нотаріусом висновків експерта.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Эйсман А.А.* Заключение эксперта. Структура и научное обоснование / А.А. Эйсман. — М., 1967. — 152 с.
2. *Лисиченко В.К.* Правовая природа и соотношение понятий «специальные знания» и «специалист» / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль // Проблемы правоведения. — 1983. — Вып. 44. — С. 130—135.
3. *Михеенко М.М.* Криминальный процесс Украины : учебник / Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибико В.П. — К. : Лебедь, 1992. — 431 с.
4. *Орлов Ю.К.* Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам / Ю.К. Орлов. — М. : Юрист, 1995. — 64 с.
5. *Треушников М.К.* Судебные доказательства / М.К. Треушников. — М. : Городец, 2005. — 288 с.
6. *Сахнова Т.В.* Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. — М. : Городец, 2000. — 368 с.
7. *Энциклопедия судебной экспертизы* ; под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. — М. : Юрист, 1999. — 522 с.
8. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса : в 2-х т. / М.С. Строгович. — М., 1968.
9. *Палиашвили А.Я.* Экспертиза в суде по уголовным делам / А.Я. Палиашвили. — М., 1973. — 144 с.
10. *Гончаренко В.И.* Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. — К. : Вища школа, 1980. — 160 с.
11. *Надгорный Г.М.* Соотношение специальных и юридических знаний / Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1984. — Вып. 28. — С. 14—19.
12. *Степанов В.В.* Концептуальные проблемы понятия специальных знаний в уголовном судопроизводстве [Электронный ресурс] / В.В. Степанов, Л.Г. Шапито. — Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1312128>.
13. *Назначение и производство судебных экспертиз: пособие для следователей, судей и экспертов* / [Авилина Л.М., Беляева Л.Д., Браинин М.С. и др.] ; отв. ред.: Г.П. Аринушкин, А.Р. Шляхов. — М. : Юрид. л-ра, 1988. — 320 с.
14. *Богославська М.О.* Можливості судово-лінгвістичної експертизи / М.О. Богославська // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : збір. матер. засід. «круглого столу» (Харків, 10—11 черв. 2010 р.). — Харків : ХНДІСЕ, 2010. — С. 226—227.
15. *Богославська М.О.* Лінгвістична термінологічна експертиза / М.О. Богославська // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених : матер. міжн. наук.-практ. конф. — К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. — С. 128—129.

16. Богославська М.О. Судова лінгвістична експертиза: процесуальні і криміналістичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / М.О. Богославська. — К., 2009. — 19 с.

17. Леонтъева Н.Й. Криміналістична експертиза документів за завданням нотаріату / Н.Й. Леонтъева // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах: тези доповідей НПК. — К., 2002. — С. 69—71.

18. Партоленко Н.В. Призначення нотаріусом криміналістичної експертизи документів / Н.В. Партоленко // Проблеми процесуальної науки. Історія та сучасність : матер. 2 міжн. наук.-прак. конф. (Київ, 25—26 верес. 2010 р.). — К., 2010. — С. 559—562.

19. Пінчук Н.І. Теоретичні та правові питання і практика криміналістичного забезпечення діяльності нотаріату : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н.І. Пінчук. — К., 2008. — 21 с.

20. Пінчук Н.І. Питання призначення нотаріусом експертизи документів / Н.І. Пінчук // Вісник Академії адвокатури України. — 2007. — Вип. 3. — С. 120—125.

21. Пінчук Н.І. Використання методу словесного портрета в нотаріальній діяльності / Н.І. Пінчук // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — Вип. 1. — С. 99—103.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.3

А.В. Чудінова, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Донецькій області

ВИКОРИСТАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД КРАЇН СВІТУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Розглянуто досвід використання дактилоскопічної реєстрації в окремих країнах: Росії, Білорусі, Молдові та США. Обґрунтовано необхідність вдосконалення використання дактилоскопічної реєстрації в Україні.

Ключові слова: дактилоскопія, криміналістична реєстрація, відбитки пальців.

Рассмотрен опыт использования дактилоскопической регистрации в отдельных странах: России, Беларуси, Молдове и США. Обоснована необходимость усовершенствования использования дактилоскопической регистрации в Украине.

The article depicts the experience of fingerprint registration in Russia, Belarus, Moldova and the USA. It also says about the necessity of improving of the use of fingerprint registration in Ukraine.

В умовах становлення і розвитку сьогоденного українського суспільства та глобалізації науково-технічного прогресу актуальними є питання, що постають у зв'язку із забезпеченням упровадження надбань науки та техніки у практику розслідування та розкриття злочинів, зокрема профілактики злочинності.

Сучасна злочинність має транснаціональний характер, вона доволі організована та професійна. Зрозуміло, що за таких умов вона становить небезпеку не лише національним інтересам окремої держави, а й усьому світовому співтовариству. Висока технічна оснащеність злочинних угруповань, володіння новітніми формами і методами протидії правоохоронним органам ускладнює, а іноді й унеможлиблює виявлення ознак вчинюваних ними злочинів. Тому важливого значення для розслідування і розкриття злочинів має сучасна дактилоскопія.

За понад сто років дактилоскопічний метод дослідження довів свої переваги і нині є визнаним методом гомеоскопії.

Окремі аспекти щодо суті та особливостей використання дактилоскопії у правоохоронній діяльності досліджували відомі вчені-юристи, насамперед Л.Ю. Ароцкер, Р.С. Белкін, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко та інші.

Як метод реєстрації злочинців відбитки пальців обох рук вперше почали застосовувати у Великій Британії у 1895 році. Через рік за ініціативи генерального інспектора поліції Бенгалії Е. Генрі її ввели на всій території Британської Індії, у 1901 році — в Англії, у 1903 році — в Німеччині. Після отримання високих результатів у боротьбі зі злочинністю дактилоскопічна реєстрація була впроваджена в Угорщині, Данії, Італії, Нідерландах.

У Російській імперії дактилоскопічна реєстрація з 1907 року була запроваджена лише у в'язницях, а з 1908 року розповсюджена у всіх поліцейських управліннях [1, с. 165].

Криміналістична реєстрація за свою історію розвитку пройшла довгий шлях від варварських методів калічення і таврування злочинців до використання сучасних досягнень науки і техніки у галузі криміналістики, фізики, біології, медицини, кібернетики тощо.

Сьогодні під криміналістичною реєстрацією слід розуміти практичну діяльність спеціально уповноважених органів державної влади, що пов'язана з:

- реєстрацією для отримання криміналістично значущої інформації (реєстраційною діяльністю);
- формуванням системи криміналістичних обліків для їх подальшого ведення і використання з метою розслідування та розкриття злочинів, а також запобігання їм (функціонуванням криміналістичних обліків) [2, с. 18].

На відміну від України, де на сьогодні не існує законодавчого закріплення механізму реалізації дактилоскопічної реєстрації (спроби прийняття таких законопроектів були (починаючи з проекту від 17.06.99 р. № 3363), які через недосконалість були відхилені), в Республіці Білорусь у 2003 році, Республіці Молдова у 2002 році, Російській Федерації у 1998 році зважилися на те, щоб узаконити дактилоскопічну реєстрацію.

Україна сьогодні використовує так званий ефект запізнення, що дозволяє вивчати досвід тих країн, в яких законодавчо закріплено криміналістичну реєстрацію. У нашій країні питання щодо дактилоскопічної реєстрації, як і раніше, залишається дискусійним. Науковці сперечаються як про доцільність такої реєстрації, так і про категорії громадян, яких вона повинна стосуватися. З цього приводу цікавими є роботи В.П. Бахіна, В.К. Лисиченка та інших.

Зрозуміло, що реєстрація певних категорій громадян є безсумнівною. У Росії, наприклад, згідно з Федеральним Законом від 25.08.98 р. «О государственной дактилоскопической регистрации в Российской Федерации» законодавчо закріплено реєстрацію призовників, солдатів, рятувальників тощо, професійна діяльність яких пов'язана з підвищеним ризиком для життя та здоров'я.

Також добровільна реєстрація можлива для кожного громадянина, хто звернеться з відповідною заявою до ОВС за місцем проживання. Законом передбачено і збереження інформації про особу, яка перебуває на дактилоскопічному

обліку. Вона повинна зберігатися упродовж 80 років (у випадку смерті громадянина вона знищується). Крім того, на прохання громадянина інформація щодо нього вилучається з бази. Слід зазначити, що механізми реалізації цього закону в Росії є доволі проблематичними.

Досвід держав, де впроваджено дактилоскопічну реєстрацію, свідчить на користь такого важливого напряму, як профілактика злочинності [3, с. 85].

Закон Республіки Молдова щодо державної дактилоскопічної реєстрації від 19.02.2002 р. також передбачає два види дактилоскопічної реєстрації: добровільну та обов'язкову.

У США дактилоскопічна реєстрація виконує більш широкі функції. Зокрема, відібрання зразків папілярних узорів пальців і долонь рук осіб є обов'язковою умовою під час прийняття на роботу до деяких державних і недержавних установ. З 1996 року на території цієї країни діють нові документи на проживання — так звані зелені картки з фотографією та відбитком пальця руки. З такими документами у США живуть вже мільйони іноземців. Таким чином, передовий досвід США свідчить про можливість монодактилоскопіювання у великих масштабах. Крім того, відбиток пальця в оцифрованому вигляді міститься у штрих-кодї водійських прав, що перешкоджає нелегальному отриманню таких документів.

У Франції дактилоскопічну реєстрацію проводять під час отримання національного документа особи. При цьому відбитки пальців зберігають у справі заявника та використовують для виявлення спроби отримання чи використання шляхом шахрайства таких документів. Також відбитки використовують для ідентифікації осіб в юридичному процесі.

На жаль, в Україні питання дактилоскопічної реєстрації на законодавчому рівні залишається не врегульованим. Беручи до уваги досвід зарубіжних країн, існує думка, що реєстрація повинна формуватися на трьох рівнях: місцевому, обласному та центральному. При цьому основну перевагу слід надати місцевому рівню, де збирається найбільша частина інформації, що підлягає облікові.

На сьогодні зроблено лише перший крок на шляху до втілення у життя ідеї обов'язкового загального дактилоскопіювання населення України — комп'ютерну обробку дактилоскопічних даних активно використовують під час розшуку безвісно зниклих осіб і встановлення осіб невідомих трупів, для організації розшуку злочинців.

Складність і багатоаспектність проблеми збирання, дослідження і використання дактилоскопічної інформації в процесі розслідування та розкриття злочинів зумовлюють необхідність подальшої розробки наукових і правових основ діяльності слідчого та експертів, удосконалення засобів, прийомів, методів роботи з дактилоскопічною інформацією, конкретизації категоріального апарату, зокрема поняття «дактилоскопічна інформація» тощо.

Дактилоскопічна експертиза, як і раніше, залишається найпоширенішим видом спеціального дослідження, зважаючи на те, що відбитки пальців рук — це «традиційна складова» місця події за багатьма видами злочинів. Крім того, вони є джерелом цінної криміналістичної інформації, зокрема про особу, що їх залишила, про час та особливості механізму слідоутворення (окремі обставини злочинної події, а також анатомічні і функціональні ознаки певної особи). З огляду на це напрям потребує активного розвитку з метою підвищення ефективності діяльності експертів.

Одним з можливих шляхів розвитку напряму є застосування математичних методів під час проведення дактилоскопічної експертизи.

Реалії сьогодення дозволяють, використовуючи прогресивні зміни в суспільстві, а також власний і зарубіжний досвід, зокрема щодо поєднання наукових постулатів про збереження прав і свобод людини та громадянина, а також аналіз «спрацювання» положень новітніх тенденцій, удосконалювати роботу у сфері боротьби зі злочинністю.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Проблеми* процесуальної науки: історія і сучасність : збір. наук. праць першої міжн. конф. вчених-процесуалістів, практиків: матеріали конференції (Київ, 25—26 лист. 2010 р.). — К., 2010. — 600 с.
2. *Шведова О.В.* Дактилоскопічні дослідження : навч. посіб. / О.В. Шведова. — К. : КНТ, 2010. — 208 с.
3. *Гутарева О.М.* Дактилоскопічний облік: історія становлення та сучасні проблеми / О.М. Гутарева // *Право і суспільство*. — 2007. — № 1. — С. 84—89.
4. *Конституція України від 28 червня 1996 року, зі змінами і доповненнями : станом на 12 берез. 2009 р.* — К. : Скіф, 2009. — 48 с.
5. *Кримінально-процесуальний кодекс України, зі змінами та доповненнями : станом на 20 верес. 2010 р.* — К. : Паливода А.В., 2010. — 200 с.
6. *Кузьмічов В.С.* Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. / В.С. Кузьмічов, Ю.М. Черноус. — К. : КНТ, 2008. — 448 с.
7. *Петелюк О.М.* Дактилоскопічна інформація: теоретико-історичний аспект / *Історія міліції України: минуле і сучасне : збір. наукових праць за матер. всеукр. наук.-прак. конф.* // О.М. Петелюк. — Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2011. — С. 150—157.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98 (092)

В.М. Чисніков, кандидат юридичних наук,
доцент, провідний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту МВС України

ПРОФЕСОР С.М. ТРЕГУБОВ — ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-КРИМІНАЛІСТ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (до 145-річчя з дня народження)

На підставі маловідомих джерел і архівних документів наведено факти із життя і професійної діяльності відомого державного і судового діяча Російської імперії, вченого-криміналіста, ординарного професора, таємного радника, сенатора С.М. Трегубова (1866—1945).

Ключові слова: професор С.М. Трегубов, історія криміналістики, наукова криміналістична думка.

На основании малоизвестных источников и архивных документов приведены факты из жизни и профессиональной деятельности известного государственного и судебного деятеля Российской империи, ученого-криминалиста, ординарного профессора, тайного советника, сенатора С.Н. Трегубова (1866—1945).

Unknown and archival documents were analyzed to describe life and professional activity of the famous judicial figure of the Russian Empire, forensic scientist and lawyer, professor, Privy Councillor, Senator S. Tregubov (1866—1945).

Постать Сергія Миколайовича Трегубова — державного та судового діяча Російської імперії, правознавця-криміналіста, ординарного професора кримінального права, таємного радника, сенатора до недавнього часу залишалася маловивченою. У криміналістичній літературі радянського періоду його згадували як автора книги «Основи кримінальної техніки» (1915 р.) — першого у Росії практичного криміналістичного радника, а також публікацій основних положень цієї праці [1; 2; 3]. Про самого автора, як зазначав науковий редактор серії «Антологія

Професор
С.М. Трегубов

криміналістики» професор В.В. Крилов, «достовірно відомо мало» [4, с. 9].

Перші стислі відомості про службову діяльність С.М. Трегубова з'явилися наприкінці 90-х років ХХ ст. у книзі А.Г. Звягінцева і Ю.Г. Орлова «В епоху потрясінь і реформ. Російські прокурори. 1906—1917» [5, с. 39—40]. Отже, хибною є думка російських дослідників В.Г. Коломацького і С.В. Малікова, які стверджують, що до 2006 року вчені-криміналісти не мали відомостей про С.М. Трегубова [6]. Слід зазначити, що саме цим авторам належать найбільш змістовні праці, в яких на підставі архівних матеріалів вперше висвітлено життєвий шлях і службову діяльність С.М. Трегубова, причому не тільки у Росії, а й в еміграції [6; 7, с. 48—51]. Дослідження сто-

совно особи С.М. Трегубова проводив і автор статті [8; 9; 10].

Мета цієї публікації — на підставі архівних матеріалів і маловідомих літературних джерел доповнити відомості про життєвий шлях і творчу діяльність С.М. Трегубова, а також висловити своє бачення щодо авторства книги С.М. Трегубова «Основи кримінальної техніки» (1915 р.) з точки зору сучасного юридичного розуміння цього поняття.

Майбутній сенатор Російської імперії Сергій Миколайович Трегубов народився 5 листопада (24 жовтня) 1866 року у Санкт-Петербурзі і походив зі старовинного дворянського роду з Рязанської губернії. Його батько — генерал-лейтенант артилерії, учасник Кримської війни 1853—1856 років. У 1888 році Сергій Миколайович зі срібною медаллю закінчив імператорське Училище правознавства. Будучи студентом, він вивчав проблеми кримінального права під керівництвом професора М.С. Таганцева. Державну службу С.М. Трегубов розпочав кандидатом на судові посади при прокурорі Санкт-Петербурзького окружного суду. Стажування проходив під керівництвом одного з найкращих судових слідчих А.В. Бурцева — «...видатного за своїми службовими якостями і досвідом» [11, с. 422].

Початок службової кар'єри молодого юриста збігся з утворенням його власної сім'ї. У шлюбі з дружиною Євгенією Федорівною Макаренко (24.10.1866 р. н.) народилось троє дітей: дочка Ольга (1890 р. н.), син Олександр (1893 р. н.) і син Всеволод (1903 р. н.) [12, с. 1—3].

У 1890 році Сергій Миколайович, який блискуче зарекомендував себе на службі, отримав призначення на посаду заступника (товариша) Ферганського, а потім Сирдар'їнського обласного прокурора Туркестанського краю. З 1893 року він обіймав посаду заступника прокурора Вітебського окружного суду, де прослужив п'ять років. Проживаючи у повітовому місті Режиці під час холерної епідемії 1894 року, він за допомогою молоді організував безкоштовну чайну та їдальню для місцевої бідноти.

У цей самий період С.М. Трегубов активно співпрацює з юридичними періодичними виданнями, публікує низку наукових праць з проблем кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, у «Журналі Міністерства юстиції» було опубліковано його статті: «Помилковий донос і лжесвідчення з тлумачень Кримінального касаційного департаменту Сенату» (1895 р.), «Про постановку питань у суді за участю

присяжних засідателів» (1896 р.), «Про замах на вбивство з непридатними засобами», які позитивно оцінила юридична спільнота. На талановитого і перспективного чиновника звернув увагу тодішній міністр юстиції М.В. Муравйов, який запросив С.М. Трегубова до столиці і призначив на посаду заступника прокурора Санкт-Петербурзького окружного суду.

На новій посаді С.М. Трегубов прослужив недовго. Наприкінці 1898 року він увійшов до складу комісії з ревізії судових установ Туркестанського краю перед майбутніми реформами, а невдовзі був призначений першим прокурором щойно утвореного Ташкентського окружного суду. З притаманною йому енергією Сергій Миколайович розпочав активну діяльність з реформування місцевих судових установ.

На цій посаді він пропрацював три роки, завдяки своїй енергії і наполегливості завоювавши симпатії та авторитет місцевої адміністрації. За його ініціативи було утворено землеробську виправну колонію для неповнолітніх злочинців, зібрано необхідні кошти для неї і придбано неподалік Ташкента ділянку землі [5, с. 39—40]. За досягнення по службі в Туркестанському краї Сергія Миколайовича нагородили орденом Св. Володимира 4-го ступеня, а Бухарський емір вручив йому орден Бухарської золотої зірки 2-го ступеня [6].

У липні 1902 року С.М. Трегубова призначають прокурором Пензенського окружного суду, але менше ніж через рік його переводять до юридичної консультації Санкт-Петербургу «пребывающим за обер-прокурорским столом судового департамента Сената» [11, с. 423]. Одночасно він виконує обов'язки директора 2-го (кримінального) відділення 1-го департаменту Міністерства юстиції. Незабаром він стає прокурором Санкт-Петербурзького окружного суду (1906 р.), старшим юрисконсультантом Міністерства юстиції (1910 р.), директором 1-го департаменту Міністерства юстиції (1915 р.). Також його обирають членом наради Сенату (1910 р.), медичної ради при міністрі внутрішніх справ (1914 р.), членом Руської групи міжнародного союзу криміналістів.

Працюючи старшим юрисконсультантом Міністерства юстиції, Сергій Миколайович у березні 1910 року взяв участь у роботі наради при міністрові юстиції під керівництвом заступника міністра О.М. Верьовкіна, що розглядала питання «про застосування дактилоскопічного способу дослідження відбитків, залишених зловмисниками на місці злочину». У червні того самого року його відрядили за кордон, де він відвідав Берлін, Дрезден і Лозану з метою «огляду дактилоскопічних установ, що там функціонують» [6].

Улітку 1911 року С.М. Трегубов очолив групу російських юристів із 16 осіб, яка упродовж двох з половиною місяців у Лозані вивчала повний курс наукової поліції (40 лекцій французькою мовою) під керівництвом професора Лозанського університету доктора Р.А. Рейсса. До складу групи увійшли чини прокурорського нагляду, судові слідчі різних судових округів, помічник воєнного прокурора, кандидати на посади у судовому відомстві, які «хотіли удосконалити свої знання на користь батьківщини» [13, с. 11]. На заняттях демонстрували відповідні технічні прийоми з пошуку, зберігання та дослідження слідів злочину і речових доказів, різні інструменти, що були знаряддями злочинів. Російських слухачів ознайомлювали з працями із судової фотографії, фотометрії, мікрофотографії та дактилоскопії, а також з деякими найбільш цікавими актами проведених професором Р.А. Рейссом судових експертиз.

Крім лекційних занять, слухачі відвідали професорську лабораторію, де детальніше ознайомилися з її обладнанням і препаратами. При цьому лаборант професора Франсуа Готьє надавав докладні роз'яснення та допомагав при проведенні дослідів.

Після закінчення навчання у Лозані росіяни за пропозицією Р.А. Рейсса відвідали Париж, де ознайомилися з організацією процесу поліцейського розшуку, діяльністю кабінету судової ідентифікації знаменитого Альфонса Бертильйона, відвідали кілька в'язниць [14, с. 22—24].

Професор С.М. Трегубов (перший зліва)
серед викладачів Олександрівської
військово-юридичної академії

Повернувшись до Санкт-Петербургу, С.М. Трегубов виступив з повідомленнями про результати закордонного відрядження перед чинами судового відомства столичного окружного суду, слухачами Олександрівської військово-юридичної академії та вихованцями імператорського Училища правознавства, де він на той час обіймав посади професора і викладача. Упродовж наступних трьох місяців Сергій Миколайович запровадив при училищі судово-технічний кабінет і

організував практичні заняття для вихованців старшого класу. У кабінеті, що почав функціонувати взимку 1911 року, практичні роботи з вихованцями проводив спочатку судовий слідчий С.М. Потапов, а згодом колишній соратник професора Р.А. Рейсса доктор природознавчих наук Е.Г. Пфедфер. За ініціативи професора С.М. Трегубова такі заняття було організовано і в Олександрівській військово-юридичній академії восени 1912 року [13, с. 14].

Слід зазначити, що деякі сучасні російські та українські дослідники історії криміналістики наголошують, що саме С.М. Трегубов і С.М. Потапов першими в Росії розпочали читати курс криміналістики [3, с. 57; 15, с. 12; 16, с. 9; 17, с. 373]. З такою точкою зору не можна погодитися: як свідчать архівні та літературні джерела, першим університетським викладачем криміналістики у Російській імперії був професор кримінального права Харківського університету О.Д. Кісільов. Про цей факт ще у 1912 році засвідчив відомий криміналіст В.І. Лебедев, який в одній зі своїх праць писав, що саме професор О.Д. Кісільов «...у 1910 році почав знайомити студентів юридичного факультету з практичними методами криміналістики» [18, с. 9]. Радянський історик криміналістики професор І.Ф. Крилов теж визнавав пріоритет у цьому питанні професора О.Д. Кісільова, і зазначав, що «саме Харківський університет став піонером з викладання криміналістики у російських юридичних навчальних закладах» [19, с. 172].

У період 1912—1913 років професор С.М. Трегубов став одним з організаторів створення в Росії кабінетів науково-судової експертизи (далі — КНСЕ) та законопроектів про них. З метою забезпечення кваліфікованими кадрами першого в

Росії КНСЕ при прокуророві Санкт-Петербурзької судової палати, відкритого 9 грудня 1912 року, за пропозицією С.М. Трегубова до Лозани було знову відряджено заступника прокурора Тверського окружного суду О.М. Попова і судового слідчого м. Санкт-Петербургу С.М. Потапова «для всебічного вивчення судово-технічної експертизи в інституті наукової поліції професора Рейсса» [13, с. 16]. Після закінчення навчання за кордоном О.М. Попова призначено управляючим, а С.М. Потапова — заступником управляючого КНСЕ. На святковому зібранні з цього приводу міністр юстиції М.В. Муравйов проголосив тост за професора С.М. Трегубова, який «подав ідею заснування кабінету і попрацював над його облаштуванням» [13, с. 23].

Слід зазначити, що професор Рейсс тісно співпрацював з російськими правознавцями та судовими діячами. Зокрема, він рекомендував на посаду помічника управляючого Санкт-Петербурзького КНСЕ свого старшого асистента, доктора природознавчих наук і хімії Е.Г. Пфедфера, який майже три роки плідно працював у російській столиці — проводив практичні заняття і читав курс криміналістики та судової експертизи. У травні 1912 року на запрошення російської сторони вчений упродовж кількох днів читав лекції в Олександрівській військово-юридичній академії та імператорському Училищі правознавства. На лекціях були присутні не тільки слухачі академії і вихованці училища, але і «багато чинів цивільного та військового судового відомства, сенатори та інші особи, які цікавилися прогресом судової справи» [13, с. 14].

За участю С.М. Трегубова у 1913—1914 роках КНСЕ було відкрито ще в Москві, Києві та Одесі, він був організатором і керівником першого з'їзду управляючих КНСЕ, який проходив у Санкт-Петербурзі 1—9 липня 1915 року.

Як свідчать періодичні видання того часу, не всі вчені підтримували ідею відкриття КНСЕ. Зокрема, відомий петербурзький професор судової медицини доктор Д.П. Косоротов на сторінках періодичних видань негативно оцінив діяльність КНСЕ [20, с. 1379—1382; 21, с. 1771—1775]. Питання про необхідність закриття всіх КНСЕ він порушив на одному із засідань медичної ради при Міністерстві внутрішніх справ. На його думку, ці установи є «цілком незаконними, тому що за статутом кримінального судочинства висновки можуть видавати тільки повітова поліція, лікар, губернське присутствіє та інші установи, а не особливі кабінети судової експертизи».

С.М. Трегубов, на той час член ради директора першого департаменту Міністерства юстиції, категорично не погодився із заявою професора Д.П. Косоротова. У своїй промові він, зокрема, зазначив, що не чекав нападок на наукові кабінети від представника науки. Сергій Миколайович заявив, що в жодному разі не можна керуватися лише зазначеним нормативним документом. «Між тим... необхідність і корисність кабінетів судової експертизи не можуть викликати ні у кого сумніву», — наголошував вчений. Після дебатів медична рада погодилася з його аргументами [22, с. 597].

Наприкінці червня 1913 року С.М. Трегубов взяв участь у роботі І особливої міжвідомчої наради (з'їзду) з удосконалення діяльності карного розшуку. Як зазначалось у звіті першого дня засідання, під час обговорення параграфу 4 Інструкції для чинів розшукового відділення (1910 р.), який регламентував взаємовідносини чинів загальної і розшукової поліції при проведенні дізнання, «юрисконсульт

Міністерства юстиції С.М. Трегубов висловився за нераціональність проведення паралельного дізнання загальною і розшуковою поліцією по одній і тій самій справі та рекомендував дотримуватися такої системи, за якої той вид поліції, який перший розпочав розслідування справи, довів його до кінця» [23, с. 622]. Крім того, на з'їзді він виступив з «великою доповіддю про організацію справи навчання розшуку в Парижі, Берліні, Відні, Лозані та інших містах» [24, с. 224] і запропонував підтримати точку зору щодо необхідності створення кількох типів професійних поліцейських шкіл (не тільки для нижчих, але й для класних чинів).

Улітку того самого року С.М. Трегубов на чолі групи чиновників російського судового відомства виїхав у закордонне відрядження з метою «безпосереднього ознайомлення з роботою іноземної поліції і особливо з організацією справи професійного поліцейського навчання у відповідних школах головних західноєвропейських держав» [25, с. 948]. Члени делегації відвідали Німеччину, Францію, Англію та Італію, де зібрали цікавий і корисний матеріал. Зокрема, у Римі вони ознайомилися з навчальними програмами та діяльністю трьох освітніх судово-поліцейських закладів: школи наукової поліції, королівської школи жандармської поліції та школи міської поліції. Особливу увагу російська делегація звертала на дактилоскопічну реєстрацію, систему дактилоскопічної класифікації доктора Гаста, введenu в Італії, що, на думку фахівців, запозичила все найкраще, «що було в системах Вучечича, Гальтона-Генрі і Рошера» [26, с. 176—177].

Після повернення Сергія Миколайовича до Санкт-Петербургу журнал «Вестник полиции» писав: «Нам дуже приємно повідомити своїх читачів про люб'язну згоду С.М. Трегубова докладніше ознайомити нас зі здобутими ним даними і взагалі з враженнями своєї поїздки до чужих країв» [24, с. 948]. Дійсно, на початку 1914 року у перших сіневих номерах журналу було опубліковано його статтю «Підготовка чинів поліції в Італії» [27, с. 94, 114].

Професор С.М. Трегубов (другий) серед вихованців імператорського Училища правознавства під час відвідування кримінально-розшукової частини Департаменту поліції, 3 листопада 1912 року

Багато часу С.М. Трегубов присвячував викладацькій діяльності. На посадах ординарного професора кримінального права Олександрівської військово-юридичної академії та викладача імператорського Училища правознавства він проводив як лекційні, так і практичні заняття, сприяв розкриттю здібностей талановитої молоді. Характерним є приклад його стосунків із судовим слідчим Б.Л. Бразоєм — майбутнім авто-

ром книги «Нариси зі слідчої частини» (1916 р.). 31 травня 1912 року юрисконсульт Міністерства юстиції С.М. Трегубов звернувся до заступника Міністра юстиції Д.О. Живковича з конфіденційним листом, у якому писав:

«Милостивый Государь, Дмитрий Александрович!

В минувшем 1911 г. в составе чинов судебного ведомства, командированных г. Министром юстиции под моим руководством в г. Лозану для слушания курса научной полиции профессора Рейсса, находился и.д. судебного следователя Торопецкого уезда Бразоль.

За время означенной командировки я неоднократно поручал г. Бразолю различные работы и имел возможность хорошо ознакомиться как с его познаниями и способностями, так и со служебными качествами, в виду чего могу с полной уверенностью засвидетельствовать, что, обладая выдающимися способностями и основательными познаниями в области практики и теории уголовного права и процесса, г. Бразоль отличается умением ясно и логически излагать свои мысли, быстро схватывать и разрабатывать сущность предлагаемых на его разрешение вопросов. Кроме того, обращает на себя внимание его энергия, большая работоспособность и чрезвычайный интерес с его стороны ко всем знаниям, так или иначе соприкасавшимся со следственной деятельностью, которой он предан всею душою.

Вследствие сего, не сомневаюсь в том, что г. Бразоль может с успехом заведовать всяким крупным, тяжелым как в качественном, так и в количественном отношении, следственным участком. Я полагаю, что дальнейшее оставление его в заурядном участке Торопецкого уезда, при недостатке выдающихся следователей в серьезных столичных участках, не соответствует интересам дела, о чем и считаю своим долгом довести до сведения Вашего Превосходительства на тот предмет, не признаете ли Вы соответствующим оказать содействие к переводу г. Бразоля в один из следственных участков г. С-Петербурга.

Примите, Милостивый Государь, уверенность в совершенном моем почтении и истинной преданности.

Трегубов» [28, с. 42].

За рекомендацією професора С.М. Трегубова на посаду судового фотографа кримінально-реєстраційного відділення Департаменту поліції було призначено О.А. Салькова, який пізніше став «одним з піонерів радянської криміналістики і судової експертизи» [1, с. 187].

Поєднуючи педагогічну діяльність зі співпрацею з періодичними виданнями, Сергій Миколайович був постійним автором петербурзької газети «Слово», на сторінках якої під псевдонімом «Respi se finem» майже щотижня публікував статті та передовиці із суспільно-юридичних питань і законодавчої хроніки [11, с. 424]. Активно співпрацював Трегубов з редакціями «Журналу уголовного права и процесса», «Журналу Министерства юстиции», журналів «Вестник права», «Вестник Военно-юридической академии», «Вестник полиции», де друкував статті з проблемних юридичних питань. Серед них: «Прокурорський нагляд у народному суді Туркестанського краю» (1903 р.), «Про кримінальну відповідальність лікаря за лікування без згоди хворого», «Кримінально-правове значення згоди хворого при лікуванні» (1904 р.), «Дізнання» (1908 р.), «Новітні прийоми розслідування злочинів» (1912 р.), «Відбитки пальців як доказ (перший випадок дактилоскопічної експертизи на суді в Санкт-Петербурзі)» (1913 р.) тощо. У цих роботах розглянуто не тільки кримінально-процесуальні і криміналістичні проблеми, а й питання кримінального

розшуку. Так, у статті «Дізнання», опублікованій у журналі «Вестник полиции», автор роз'яснював завдання, виконання яких потребувало використання розшуковою поліцією секретних співробітників: «Відсутність належної обізнаності щодо злочинної або ганебної частини населення, недостатність спостереження за нею не тільки усуває можливість своєчасного прийняття запобіжних заходів, а й ускладнює виявлення злочинів, що вже відбулися, і розшук винних. Тому чини розшукової поліції у своїй діяльності змушені утримувати секретну агентуру для отримання оперативної інформації з метою розкриття неочевидних злочинів і запобігання їм» [29, с. 8].

Працюючи прокурором Санкт-Петербурзької судової палати, С.М. Трегубов видав фундаментальний посібник для юристів «Настільна книга практика-криміналіста», що являв собою алфавітний покажчик юридичної літератури з питань кримінального права, судочинства та криміналістики за 1894—1908 роки, метою якого було «дати кожному охочому швидко знайти питання, що його цікавить, відповідні сенатські роз'яснення і вказівки на нову юридичну літературу» [30, с. 3]. Також він видав «Збірник чинних конвенцій Росії про видачу злочинців і про безпосередні відносини російських судових установ з прикордонною судовою владою іноземних держав», у якому було наведено повні тексти зазначених конвенцій [30, с. 5]. На думку сучасників, ці довідники набули широкого розповсюдження і були позитивно схвалені юристами-практиками як видання, що «дуже полегшували правильне розв'язання важких казусів і розшук сенатських роз'яснень» [11, с. 424].

У 1912 році у Санкт-Петербурзі під редакцією старшого юрисконсульта Міністерства юстиції С.М. Трегубова російською мовою виходить книга професора Лозанського університету доктора Р.А. Рейсса «Наукова техніка розслідування злочинів», що відіграла важливу роль у російській криміналістиці. В основу цієї праці було покладено курс лекцій з наукової поліції, прочитаних Р.А. Рейссом у літку 1911 року в Лозані чинам російського судового відомства [31]. За розпорядженням Департаменту поліції 900 примірників книги було розіслано чинам розшукових відділень як навчальний посібник, а також передплатникам «Журналу Міністерства юстиції» як безплатне доповнення до березневого номера журналу за 1912 рік [32, с. 81—82].

Через три роки С.М. Трегубов видав книгу «Основи кримінальної техніки. Науково-технічні прийоми розслідування злочинів. Практичний посібник для судових діячів» (1915 р.). У передмові він не заперечував, що ця праця є перевиданням курсу лекцій Р.А. Рейсса: «Виправивши деякі помилки і недоліки, допущені у виданих мною лекціях професора Р.А. Рейсса, які пояснюються як новизною і великою кількістю матеріалу, так і поспішністю роботи, я у цій книзі вніс... доволі значні доповнення і нові глави...» [10, с. 5].

Видання книги Трегубова російська юридична спільнота зустріла із захопленням, про що свідчать позитивні відгуки, опубліковані у періодичних виданнях того часу — «Право», «Журнал Министерства юстиции», «Вестник права», «Юридическая библиотека», «Биржевые ведомости», «Новое время» тощо. Дійсно, книга знайомила читача із широким спектром криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій і, як зазначав професор Р.С. Белкін, «фактично стала першим російським практичним посібником такого роду...» [11, с. 17].

Із часу виходу книги не припиняються суперечки щодо її авторства. У передмові до перевиданої книги С.М. Трегубова «Основы уголовной техники» (2002 р.) науковий редактор серії «Антологія криміналістики» професор В.В. Крилов, зокрема, писав: «...Эта книга была опубликована с указанием в качестве автора С.Н. Трегубова и такой в дальнейшем вошла в историю нашей криминалистики», а далі ставить запитання: «Трегубов ли действительно ее автор в нынешнем юридическом смысле этого понятия? А не обещанный ли это ранее С.Н. Трегубовым перевод опубликованных работ Р.А. Рейсса, выполненный «общими усилиями»? И является ли данная книга точным переводом лекций Р.А. Рейсса или их изложением криминалистами-практиками с наслоениями, связанными совокупностью их знаний»? Професор сподівається, що на ці запитання нададуть відповідь подальші дослідження історії криміналістики [5, с. 10].

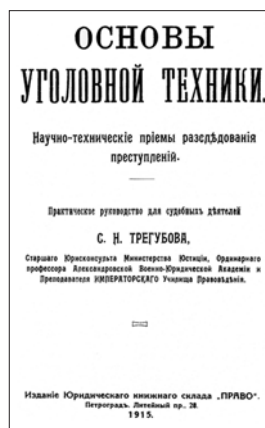
Відповідь на ці запитання повинні були надати відразу після виходу друком книги (ще майже століття тому) юристи — сучасники професора С.М. Трегубова, але вони чомусь промовчали, не наважуючись поставити в один ряд ім'я відомого вченого-криміналіста і таке неприємне іноземне слово як «плагіат» (лат. *plagiatus* — викрадений) — присвоєння чужого авторства, видання чужого твору чи винаходу за власний [33, с. 380]. Такої точки зору дотримуються, напевно, і сучасні дослідники історії криміналістики.

У криміналістичній літературі детального порівняльного аналізу книг Р.А. Рейсса і С.М. Трегубова дослідники не подавали, тому у цій статті вперше зроблено таку спробу.

Структурно книга С.М. Трегубова складалася зі вступу, 16 відділів (глав), що майже всі поділялися на відділення (за винятком відділів VI, VII, XI, XII, XIV, XVI), а також доповнення, що налічувало 14 таблиць. Відділи книги мали такі назви: I «Слідчі дії на місці злочину», II «Сліди крові», III «Сліди ніг людини», IV «Сліди пальців (дактилоскопічні відбитки)», V «Сліди різних видів», VI «Розслідування пожеж і підпалів», VII «Розслідування залізничних аварій», VIII «Підробка документів», IX «Розпечатування листів і підробка печаток», X «Підробка цінних паперів і грошових знаків», XI «Відновлення документів, що згоріли», XII «Проведення обшуків», XIII «Таємні стосунки злочинців», XIV «Застосування ультрафіолетових променів у розслідуванні», XV «Встановлення особи (ідентифікація) злочинця», XVI «Прийоми зберігання речових доказів і доставка їх для дослідження».

Як зазначає С.Ю. Косарев, у книзі тільки один відділ VII «Розслідування залізничних аварій» повністю належав перу С.М. Трегубова. У ньому автор наводить рекомендації щодо опитування чинів залізничної поліції, залізничних агентів, пасажирів, ремонтних робітників, у тому числі за участю експертів, які мали право ставити опитуваним запитання технічного характеру. Рекомендує опитувати залізничних

агентів окремо від їх керівництва і наводить приблизний перелік запитань. Крім того, автор надає поради щодо порядку огляду місця аварії, наполягає на необхідності застосування фотографування місця пригоди до початку робочої фази огляду, надає практичні рекомендації з фотографування, а також з огляду рухомого складу, шпал, стрілок, семафорів, вагонів, зачіплюваних приладів, ділянок місцевості тощо [34, с. 108—109].

Таке твердження С.Ю. Косарева не зовсім точне. Порівняння з книгою Р.А. Рейсса, що налічувала 14 відділів, дозволяє дійти висновку, що у книзі С.М. Трегубова, крім зазначеного дослідником відділу VII, новими є також вступ, останні три відділи (XIV — XVI) і додаток.

Слід також зазначити, що С.М. Трегубов, викладаючи у книзі лекції Р.А. Рейсса, не завжди погоджувався з його точкою зору. Наприклад, швейцарський криміналіст доволі скептично ставився до ролі собак-шукачів у розкритті злочинів, вважаючи, що не можна проводити розшук злочинців за допомогою «нерозумної тварини», бо «кримінальний розшук вимагає насамперед тонких індивідуальних здібностей, швидкої кмітливості, спостережливості, тобто таких якостей, які було б даремно замінити інстинктом і нюхом собаки». С.М. Трегубов із цього приводу у відділі V своєї книги зауважує, що ці побоювання перебільшені, бо «ніхто не бере на себе сміливості стверджувати, що розшуки за допомогою собак мають вирішальне значення». На його думку, нюх собаки не може замінити судових доказів, але «можна використати нюх собаки, щоб намагатися вийти на вірну дорогу» [10, с. 129]. Тому справедливо вважати, що цей відділ книги належить С.М. Трегубову.

Водночас Сергій Миколайович, передбачаючи можливість використання собак-шукачів у розшукових цілях, не зміг розпізнати роль і значення дактилоскопії для ідентифікації особи злочинця: «Дуже сумнівно, щоб слід пальця у декілька квадратних міліметрів міг коли-небудь на практиці привести до ідентифікації особи» [10, с. 290]. Але цей його сумнів, як відомо, розвіяла подальша криміналістична практика.

Отже, беручи до уваги, що із 16 відділів (глав) книги С.М. Трегубова тільки 4 належать його перу (25 % тексту), а останні 12 (75 %) майже дослівно запозичені з попередньої книги Р.А. Рейсса, вважати його автором праці «Основи кримінальної техніки» аж ніяк не можна — його можна визнати лише співавтором.

Заради справедливості слід нагадати, що на той час у Росії виходило чимало перекладних видань, до авторського тексту яких російські редактори вносили доповнення, роблячи при цьому примітки. Так, наприклад, В.І. Лебедев у 1912 році видав у Санкт-Петербурзі книгу німецького криміналіста доктора А. Вейнгарта «Кримінальна тактика. Посібник з розслідування злочинів», до тексту якої вніс чимало доповнень: витягів зі своїх праць, приміток, фотографій і малюнків. Свої доповнення у тексті він позначав літерами «В.Л.». Проте ні про яке співавторство не йшлося, лише на обкладинці книги він зазначив: «Переклад з німецької під редакцією і з примітками В.І. Лебедева, доповнений фотографіями і малюнками з колекцій кримінально-розшукової частини Департаменту Поліції» [35]. Можливо, так треба було зробити і Трегубову.

У грудні 1916 року професора С.М. Трегубова обирають сенатором і незабаром призначають консультантом з військово-судових питань при начальникові

штабу верховного головнокомандувача. Через деякий час його призначають «ревізуючим сенатором» — він проводить розслідування військових злочинів у районі румунського фронту Одеського військового округу та Чорноморського флоту [36, с. 15—16, 141]. Управляючий КНСЕ при прокурорів Одеської судової палати М.П. Макаренко у звіті за 1917 рік повідомляв, що упродовж звітнього року «серед 110 вимог про проведення досліджень у кримінальних і цивільних справах 94 вимоги надійшло від судових місць і осіб, 10 — від військової влади і 6 — від ревізуючого сенатора С.М. Трегубова» [37, с. 2 — зв.].

У період громадянської війни 1918—1920 років Сергій Миколайович перебував у лавах добровольчої армії та збройних сил півдня Росії, будучи спочатку консультантом при ставці головнокомандувача генерал-лейтенанта А.І. Денікіна, а згодом — «першоприсутнім» сенату (восени 1919 року він ревізував ростовське градоначальство). У вересні 1920 року наказом правителя півдня Росії і головнокомандувача російської армії генерал-лейтенанта барона П.М. Врангеля сенатора С.М. Трегубова призначають членом вищої комісії урядового нагляду [38, с. 641]. Комісія приймала і розглядала скарги, заяви і повідомлення про зловживання загальнодержавного значення, а також «про всі особливо важливі злочинні дії, пов'язані зі службою, державною або громадською, і серйозні непорозуміння в окремих галузях управління, розглядала прохання на ім'я головнокомандувача російської армії». Комісія мала право щодо всіх повідомлень, скарг і заяв, що надходили до неї, через чинів сенаторської ревізії проводити попереднє розслідування і збирати необхідні відомості, а також надсилати повідомлення, скарги і заяви підвідомчим органам, виходити з поданнями до головнокомандувача російської армії про призначення розслідування через спеціально призначених для цього осіб або провадження сенаторських ревізій [6].

Перед захопленням Криму більшовиками С.М. Трегубов разом з дружиною і молодшим сином Всеволодом 30 жовтня 1920 року на пароплаві «Володимир» відплив з м. Ялти до Королівства сербів, хорватів і словенців (далі — КСХС) (з 1929 року — Югославія). Сім'я оселилася у столиці Сербії — Белграді і спочатку, як і більшість сімей російських біженців, ледве зводила кінці з кінцями. Згодом Сергію Миколайовичу вдалось влаштуватися на роботу до канцелярії російського воєнного агента в КСХС, очолюваної генерал-майором Д.М. Потоцьким. Через деякий час він почав викладати у Белградському університеті і працювати радником міністерства внутрішніх справ КСХС. Саме йому належала ініціатива створення у королівстві так званої технічної поліції, яка використовувала новітні методи судової експертизи [39, с. 349—350]. У 1926 році професор С.М. Трегубов разом з доктором Р.А. Рейссом, який на той час постійно проживав у Белграді, і за підтримки професора-емігранта М.П. Чубинського (члена законодавчої ради при міністерстві юстиції КСХС) організували музей та інститут криміналістики.

Крім адміністративної та викладацької роботи Сергій Миколайович продовжував займатися науковою діяльністю. Він переклав на сербсько-хорватську мову кілька своїх колишніх робіт, зокрема «Основи кримінальної техніки», а також написав низку праць з криміналістики, які, на жаль, залишаються невідомими юридичній громадськості пострадянських держав. Вчений брав участь у міжнародних конгресах криміналістів як делегат від Югославії.

На чужині С.М. Трегубов продовжував займатися активною суспільно-патріотичною діяльністю: його було обрано головою закордонного союзу російських судових діячів, товариства військових юристів, Белградського відділу комітету правознавчої каси тощо. У 1935—1936 роках він очолював комісію російського загальновійськового союзу (РОВС — рос.), що розслідувала справу доктора Л.Л. Личницького і ротмістра О.М. Коморовського, підозрюваних у шпигунстві на користь спецслужб Радянського Союзу.

Восени 1944 року, коли радянські війська ввійшли на територію Югославії, С.М. Трегубов, побоюючись арешту співробітниками СМЕРШу, змушений був залишити Белград і перебраться до Німеччини. Там він оселився неподалік Берліна, у селі Біркенсвердер. Помер Сергій Миколайович 29 липня 1945 року на 78-му році життя і був похований на місцевому сільському кладовищі [40].

Список використаної літератури

1. Крылов И.Ф. Избранные труды по криминалистике / И.Ф. Крылов. — СПб. : Изд. дом СПб. гос. ун-та, 2002. — 1000 с.
2. Дулов А.В. Из истории криминалистической экспертизы в России / А.В. Дулов, И.Ф. Крылов. — М., 1965. — 165 с.
3. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. — М. : НОРМА, 1999. — 496 с.
4. Звягинцев А.Г. В эпоху потрясений и реформ / А.Г. Звягинцев, Ю.Г. Орлов. — М. : РОССПЭН, 1996. — 432 с.
5. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений : прак. руков. для судеб. следователей / С.Н. Трегубов. — М. : ЛэксЭст, 2002. — 336 с.
6. Коломацкий В.Г. Из архивного плена. К 140-летию со дня рождения С.Н. Трегубова / В.Г. Коломацкий, С.В. Маликов // Архив. — 2007. — № 6.
7. Коломацкий В.Г. Сергей Николаевич Трегубов. К 140-летию со дня рождения. / В.Г. Коломацкий // Вестник криминалистики. — 2006. — Вып. 4 (20).
8. Чисніков В.М. Трегубов Сергій Миколайович / В.М. Чисніков / Міжнародна поліцейська енциклопедія. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. — К., 2009. — С. 914.
9. Чисніков В.М. Видатні вчені криміналісти: історико-правове дослідження (друга пол. XIX — поч. XX ст.) / Чисніков В.М., Біленчук П.Д., Шульц О.О. — К. : Кий, 2011. — Вип. I. — Ч. 1. — С. 35—38.
10. Чисников В.Н. К 145-летию со дня рождения известного ученого-криминалиста Российской империи Сергея Николаевича Трегубова (1866—1945 гг.) / В.Н. Чисников // Оперативник (сшыцк). — 2011. — № 4 (29). — С. 43—44.
11. Афанасьев Н.И. Современники. Альбом биографий (Трегубов Николай Николаевич) / Н.И. Афанасьев. — СПб., 1910. — Т. 2. — С. 422—424.
12. О службе сенатора тайного советника Трегубова Сергея Николаевича // Російський державний історичний архів. — Ф. 1405. — Оп. 545. — Спр. 13525.
13. Трегубов С.Н. Первый кабинет научно-судебной экспертизы (история его учреждения) / С.Н. Трегубов. — СПб., 1913. — 29 с.
14. Парский Н. Русские юристы в Лозанском университете / Н. Парский // Вестник Военно-юрид. академии. — 1912. — № 2. — С. 21—24.
15. Корниенко Н.А. Следы человека в криминалистике / Н.А. Корниенко. — СПб. : Питер, 2011. — 352 с.
16. Крылов В.В. От научного редактора серии / В.В. Крылов // Трегубов С.Н. Основы уголовной техники, научно-технические приемы расследования преступлений. — М. :

ЛексЭст, 2002. — 336 с.

17. Колдаев В.М. Из истории практической криминалистики в России / В.М. Колдаев. — М. : ЛексЭст, 2005. — 374 с.

18. Лебедев В.И. Искусство раскрытия преступлений. 1. Дактилоскопия (пальцепечатание) / В.И. Лебедев. — Спб., 1912.

19. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1975. — 246 с.

20. Косоротов Д. О кабинете судебной экспертизы / Д. Косоротов // Право. — 1912. — С. 1379—1382.

21. Косоротов Д. Еще о кабинете судебной экспертизы / Д. Косоротов // Право. — 1913. — С. 1771—1775.

22. Кабинеты судебной экспертизы // Вестник полиции. — 1916. — № 21.

23. Краткий отчет о совещании деятелей уголовного сыска // Вестник полиции. — 1913. — № 27.

24. Джунковский В.Ф. Воспоминания : в 2-х т. / В.Ф. Джунковский. — М. : Изд-во Сабашниковых, 1997. — Т. 2. — 688 с.

25. Путешествие проф. С.Н. Трегубова // Вестник полиции. — 1913. — № 42.

26. Пфеффер Э.Г. Школа научной полиции и дактилоскопической регистрации в Риме / Э.Г. Пфеффер // Журнал Министерства юстиции. — 1914. — № 4. — С. 163—167.

27. Трегубов С.Н. Подготовка чинов полиции в Италии / С.Н. Трегубов // Вестник полиции. — 1914. — № 2, 3.

28. Формулярный список о службе и.д. судебного следователя Петергофского уезда Санкт-Петербургского окружного суда титулярного советника Бразоля Бориса Львовича // Російський державний історичний архів. — Ф. 1405. — Оп. 544. — Д. 1496.

29. Трегубов С.Н. Дознание / С.Н. Трегубов // Вестник полиции. — 1908. — № 21. — С. 8—10.

30. Настольная книга практика-криминалиста. Т.1. 1894 — 1908 гг. ; сост. С.Н. Трегубов. — Спб., 1909. — 708 с.

31. Рейсс Р.А. Научная техника расследования преступлений / Р.А. Рейсс ; сост., под ред. С.Н. Трегубова. — Спб. : Сенатская типография, 1912. — 178 с.

32. Организация и деятельность уголовного сыска в дореволюционной России (конец XIX — начало XX в.) / [Балуев Б.П., Брестовская Т.Н., Величутина Э.П., Мулукаев Р.С.]. — М. : Академия МВД СССР, 1884. — 96 с.

33. Словарь иностранных слов. — 12-е изд. стереотип. — М. : Рус. яз., 1985. — 608 с.

34. Косарев С.Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / С.Ю. Косарев. — Спб. : Юрид. центр «Пресс», 2008. — 495 с.

35. Вейнгарт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений / А. Вейнгарт. — Спб. : Вестник полиции, 1912. — 270 с.

36. Центральний державний історичний архів України. — Ф. 419. — Оп. 1. — Спр. 7284.

37. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 2209. — Оп. 1. — Спр. 38.

38. Исход русской армии генерала Врангеля из Крыма ; сост. и коммент. С.В. Волкова. — М., 2003. — 703 с.

39. Пашенный Н.Л. Императорское училище правоведения и правоведы в годы мира, войны и смуты / Н.Л. Пашенный. — Мадрид : Изд. комитета правоведской кассы, 1967. — 421 с.

40. Балашов Д.Н. Криминалистика : учеб. / Балашов Д.Н., Балашов Н.М., Маликов С.В. ; 2-е изд. доп. и перер. — М. : ИНФРА, 2010.

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРИЇ

УДК 343.982.3

Є.Ю. Свобода, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри криміналістичних експертиз
Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і
криміналістів Національної академії внутрішніх справ

А.С. Сизоненко, кандидат юридичних наук,
начальник Навчально-наукового інституту
підготовки слідчих і криміналістів
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА РЕЄСТРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Вивчено генезис і сучасний стан кримінальної реєстрації; розроблено етапи розвитку кримінальної реєстрації.

Ключові слова: кримінальна реєстрація, криміналістичний облік, система криміналістичних обліків.

Изучен генезис и современное состояние развития уголовной регистрации, разработаны этапы развития уголовной регистрации.

History of development of criminal registration and its modern state is analyzed in the article.

Зростання кількості злочинів, зміна якісних показників злочинності, активна міграція злочинців, міжрегіональний характер і організованість їхніх дій змушують слідчих та оперативних працівників дедалі частіше звертатися до можливостей кримінальної реєстрації. Водночас існуючі проблеми у сфері кримінальної реєстрації є однією з причин недостатнього рівня розкриття злочинів.

Оскільки розкриття та розслідування злочинів є пошуково-пізнавальною діяльністю, важливу роль у її проведенні повинні відігравати інформаційне забезпечення, раціональна організація та уміле використання відомостей, наявних у криміналістичних обліках.

За даними офіційної статистики, у 2008 році в Україні за допомогою криміналістичних обліків розкрито 113753 злочини загальнокримінальної спрямованості, у 2009 році — 98552, а у 2010 році — 110766, що вводить зазначену багатопланову проблему до кола актуальних напрямів криміналістичних досліджень.

Значний внесок у дослідження проблем кримінальної реєстрації зробили вчені України та зарубіжних країн: Ф.Г. Амінев, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, О.Ф. Волинський, Р.Є. Дьоміна, Л.Г. Еджубов, Є.І. Зуев, Є.П. Іщенко, М.О. Корнієнко, Ю.О. Мазниченко, М.О. Міловідова, О.В. Пахомов, О.П. Пацкевич, В.І. Пашко, Я.В. Рибалко, Ю.О. Пілюков, П.С. Семеновський, Д.П. Рассейкін, М.В. Терзієв, В.Ю. Федорович, Б.І. Шевченко, С.О. Ялишев та інші. Однак у своїх працях вони описували комплексне використання криміналістичних обліків, особливості використання деяких з них у розслідуванні злочинів, проблеми вдосконалення окремих криміналістичних обліків і можливості їх автоматизації.

Нагальна потреба реєстрації для протидії злочинності та встановлення злочинців виникла з моменту створення держави і становлення державності. На всіх етапах розвитку держави основною метою реєстрації був ефективний захист суспільства від осіб, які порушують закон. Потреба суспільства в інформації про злочинців була причиною створення багатьох засобів і способів реєстрації ще на докриміналістичному (донауковому) етапі її розвитку. Вивчення різних джерел свідчить, що реєстрація, яка виникла у примітивних формах, збагатилася у майбутньому низкою різноманітних науково обґрунтованих способів.

Спеціальна реєстрація злочинців та їх протиправних дій відома здавна. Зазвичай вона проводилася шляхом скалічення і таврування, що мало на меті виконання одночасно двох функцій: покарання і впізнання (II ст. до н. е.: стародавні індійські «закони Ману», закони Хамурапі Стародавнього Вавилону, закони Римської імперії, законодавство Стародавньої Греції). Фізичні каліцтва вказували не тільки на характер вчиненого злочину, але і на те, скільки злочинів було вчинено певною особою. Така практика використовувалася також у середньовічних Англії, Франції, Німеччині тощо.

Перші відомості про скалічення і таврування злочинців у Росії датуються XIII ст. Спочатку з метою реєстрації відрубували пальці, руки, відрізали вуха, носи, рвали ніздрі.

Слід зазначити, що будь-які дії, які призводять до каліцтва, як засіб реєстрації злочинців з наступним їх упізнанням були дуже ненадійними через високий на той час рівень виробничого і побутового травматизму, міжособні війни, що практично зводили нанівець ймовірність впізнання злочинця за фізичними травмами (каліцтвами).

Також з аналогічною реєстраційною метою застосовувалися більш гуманні (з огляду збереження працездатності) і більш надійні (з точки зору правильності впізнання) дії — таврування, тобто випалювання на тілі людини конкретних знаків, зміст яких був заздалегідь обумовлений [1, с. 244].

Застосовування методів нанесення стійких ушкоджень видимих частин тіла, таврування або нанесення клейма мало на меті:

- фізичне покарання осіб, які вчинили злочини;
- віднесення злочинців до певного кола осіб, які є загрозою для суспільства;
- ідентифікація злочинців з метою ефективної боротьби з професійною злочинністю;
- профілактика злочинів шляхом попередження громадян про зустріч з особою, яка була покарана за вчинення злочину.

Такий спосіб реєстрації був пов'язаний з низкою труднощів морально-етичного та технічного характеру. По-перше, кількість осіб, які підлягали кримінальній

реєстрації, швидко зростала і потрібно було калічити і спотворювати шляхом таврування значну кількість людей. Водночас цей спосіб реєстрації був вкрай примітивним — він вказував лише на те, що особа у минулому вчинила злочин. По-друге, зазначений спосіб реєстрації не залишав можливостей для виправлення злочинців, роблячи затаврованого вигнанцем суспільства і, як свідчить історичний досвід, лише сприяв збільшенню кількості порушників закону. По-третє, цей спосіб реєстрації неминуче супроводжувався дикою екзекуцією, що явно суперечило деклараціям про недоторканість особи.

Однак варварські способи кримінальної реєстрації проіснували доволі довго: офіційно їх скасували у Франції в 1732 році, в Росії — у 1863 році, в Китаї — у 1905 році, в Таїланді — у 1940 році. Після скасування таврування у багатьох країнах світу воно ще тривалий час залишалося основним способом реєстрації злочинців.

Крім таврування, практикувався також опис злочинців за ознаками зовнішності, в якому увага приділялася індивідуальним особливостям зовнішності розшукуваної людини. Найдавнішим таким документом є опис зовнішності раба-утікача, датований 14 роком н. е. Першим з описів зовнішності злочинця, що дійшов до наших днів, можна вважати шкіряну грамоту XIV ст., знайдену на території Російської Федерації [2, с. 101, 124].

У XIX ст. в Англії спробували вирішити проблему встановлення особи злочинців шляхом проведення ідентифікаційних або, як їх ще називали, поліцейських парадів [3, с. 14].

Уперше питання про систематичну реєстрацію засуджених осіб було порушено у XVIII ст. у Франції. Паризька поліція у 1720 році створила реєстр, до якого вносила дані про всіх злочинців, засуджених і розшукуваних поліцією Парижа. При цьому реєстр поділявся на облік засуджених і оперативно-розшуковий облік «злочинного елемента». У 1790 році для ведення цих реєстрацій при паризькій поліції було створено спеціальне бюро довідок, а наприкінці XVIII ст. — початку XIX ст. — централізовану систематичну реєстрацію судимості по лінії судової системи.

На території Російській імперії письмову реєстрацію судимості вперше було введено у 1870 році. Реєстрація проводилася при міністерстві юстиції, куди загальні судові місця і мирові установи, а пізніше й міські суди та земські начальники надсилали листи на кожного засудженого до тюремного ув'язнення.

Письмова реєстрація виявилася недостатньо ефективною у боротьбі зі злочинністю і поступилася місцем іншим методам реєстрації.

Остання третина XIX ст. — початок XX ст. ознаменувалася небувалим зростанням злочинності у США, Російській імперії, розвинутих країнах Європи. Бурхливий технічний прогрес, з одного боку, і загострення соціально-економічних суперечностей, з іншого боку, сприяли розширенню соціальної бази злочинності, що породило професійну та організовану злочинність, яка була озброєна новітніми технічними досягненнями, засобами зв'язку і комунікації.

Різно збільшилася кількість рецидивістів — осіб, які мали дві і більше судимостей. Від злочину до злочину вони вдосконалювали свою «кваліфікацію», стаючи більш небезпечними для суспільства.

За таких умов розкриттю злочинів, особливо вчинених в умовах неочевидності, значною мірою міг би сприяти «систематичний нагляд за злочинним середовищем»,

організація якого неможлива без чітко функціонуючої системи кримінальної реєстрації. Отже, перед вченими-криміналістами і практиками поліцейського та судового відомств постало актуальне завдання щодо впровадження якісно нової системи реєстрації злочинців.

Слід зазначити, що кримінальна реєстрація в докриміналістичний період своєї історії ідентифікаційних функцій не виконувала, мала пасивний характер і була спрямована тільки на фіксацію даних. Будучи спрямованою на надання засудженим таких ознак, які б відрізняли їх від інших людей, вона одночасно виконувала функцію покарання. Була відсутня наукова обґрунтованість способів реєстрації, вони не утворювали єдиної системи. З розвитком суспільства неспроможність цих донаукових форм стала очевидною.

Проблему кримінальної реєстрації необхідно було вирішувати на основі досягнень в окремих галузях науки.

З винаходом фотографії та розширенням сфери її застосування злочинців почали фотографувати. Перші реєстраційні фотознімки були виготовлені у бельгійській в'язниці Форест. Достовірні відомості про використання фотографії поліцією Російської імперії датуються 60-ми роками минулого століття [2, с. 70].

Першою науковою системою кримінальної реєстрації варто назвати систему, розроблену А. Бертильоном у 1879 році.

Антропометрична реєстрація, незважаючи на низку недоліків, стала швидко поширюватися у більшості держав. При цьому способи кримінальної реєстрації, що існували раніше, — безсистемний опис прикмет, фотоальбоми і реєстрація судимості — використовувалися лише як допоміжні.

Слід зазначити, що створена А. Бертильоном антропометрична система реєстрації повністю не розв'язала проблему впізнання особи на відстані. Водночас можливість впізнання на відстані осіб, які розшукуються, є найважливішою і необхідною вимогою оперативно-розшукової роботи. Не відповідали цій вимозі також інші способи реєстрації — безсистемний опис прикмет і фотографування злочинців, що свідчило про їх явну недосконалість. Зазначені обставини спонукали А. Бертильона удосконалити способи опису прикмет і фотографування злочинців.

У результаті у 1885 році А. Бертильон запропонував систему опису прикмет, яку назвав терміном «словесний портрет». Було створено номенклатурний опис певних частин тіла та їх особливостей, що містив у собі описання їх кольору, розмірів тощо.

Крім того, А. Бертильон вніс зміни до порядку фотографування злочинців. Його система фотографування відрізнялася тим, що зйомка проводилася з дотриманням конкретних і точно встановлених правил. Така система була названа сигналетичною фотографією. А. Бертильон сконструював спеціальну фотоустановку. Кожного злочинця фотографували анфас і у профіль обов'язково в 1/7 натуральної величини. Ретушування фотознімків не допускалося. А. Бертильон класифікував фотографії за схемою словесного портрета. Словесний портрет і сигналетична фотографія використовувалися одночасно і для реєстрації злочинців, і в оперативно-слідчій роботі для впізнання на відстані злочинців, яких розшукували.

Словесний портрет і сигналетична фотографія, що почали використовуватися у Франції, так само, як і антропометрія, дуже швидко знайшли своє застосування і

в інших країнах. Сьогодні в усіх країнах під час фотографування злочинців застосовується створена А. Бертильоном сигналетична фотографія.

У подальшому були створені й інші системи опису прикмет, побудовані, насамперед, на описуванні різко виражених прикмет (татувань, бородавок тощо). Ці системи існують і дотепер, використовуються при класифікації фотографій злочинців у тих випадках, коли словесний портрет застосовується як система реєстрації злочинців.

Через кілька років після запропонованого А. Бертильоном методу антропометрії було доведено практичну можливість використання дактилоскопії. Дактилоскопічна реєстрація злочинців давала правоохоронним органам нові додаткові можливості не тільки щодо реєстрації та ідентифікації затриманої особи, а й щодо її розшуку.

Автором наукової системи реєстрації правопорушників за відбитками нігтьових фаланг пальців вважають Ф. Гальтона, який видав у 1892 році у Лондоні книгу «Відбитки пальців».

Вагомий внесок у розвиток дактилоскопії зробили В. Гершель, Г. Фулдс, І. Вучетич, З. Генрі. У 1900 році З. Генрі видав книгу «Класифікація та застосування пальцевих відбитків», а І. Вучетич у 1904 році опублікував дослідження «Порівняльна дактилоскопія» [4, с. 6—9].

Таким чином, наприкінці XIX ст. — початку XX ст. у більшості провідних країн світу існували такі методи реєстрації: дактилоскопічний, антропометричний, метод «словесного портрету». Нові на той час методи реєстрації дозволяли:

- безпомилково ідентифікувати особу, яка раніше була в полі зору правоохоронних органів;
- перевіряти особу, яку затримали за підозрою у вчиненні злочину, на причетність до нерозкритих злочинів.

З розвитком криміналістичних знань та розробкою засобів криміналістичної техніки вдосконалювалися і зазначені способи реєстрації злочинців. Відповідно до потреби практики розслідування і запобігання злочинам розроблялися і впроваджувалися криміналістичні обліки інших об'єктів та відомості про них.

У процесі діяльності з розслідування злочинів працівники правоохоронних органів потребували також інформації про окремі вироби і предмети, які активно використовували злочинці. Виникла потреба у збиранні, накопиченні та систематизації схожих виробів і предметів або довідкової інформації про них для подальшого розшуку та ідентифікації. Так, у межах кримінальної реєстрації з'явилися перші спеціалізовані колекції, наприклад, колекція вогнепальної зброї, що вироблялася серійно [5, с. 301—304].

На початку XX ст. з'явилася нова система реєстрації злочинців — реєстрація за способом вчинення злочину. Вона базується на тому, що кожному злочинцеві притаманні певні індивідуальні прийоми і навички, що застосовуються ним постійно (механічно) під час вчинення злочину.

Поява і використання дактилоскопічної системи реєстрації злочинців, а також реєстрації за способом вчинення злочину, довідково-допоміжних масивів і натурних колекцій знаменували перехід реєстрації на новий рівень — від простої кримінальної реєстрації осіб, що підлягали кримінальному покаранню, і вчинених ними злочинів, до забезпечення правоохоронних органів інформацією для активного і

цілеспрямованого розшуку невідомих злочинців, розкриття і розслідування злочинів. У цілому цей етап розвитку реєстрації можна назвати криміналістичним.

Кримінальна реєстрація була впроваджена у роботу правоохоронних органів більшості розвинутих країн, а судові системи визнали важливість та достовірність відомостей, які отримують за її допомогою. Водночас прийоми та методи функціонування реєстраційних обліків в основному базувалися на досвіді, значною мірою залежали від суб'єктивного фактору та зовсім не мали наукового обґрунтування.

Завершуючи огляд процесу розвитку історичних основ криміналістичних обліків, слід зазначити, що всі його етапи не мали чітко окреслених часових меж, були тісно пов'язані між собою, а деякі до цього часу ще не завершені.

Сьогодні кримінальна реєстрація є науково обґрунтованою системою криміналістичних обліків об'єктів, які потрапили до сфери кримінального судочинства чи оперативно-розшукової та запобіжно-профілактичної діяльності правоохоронних органів, для використання реєстраційних даних під час розслідування злочинів, розшуку злочинців і речових доказів.

Зрозуміло, що питання становлення кримінальної реєстрації містить науковий та організаційний аспекти. Адже створення ефективно діючої системи кримінальної реєстрації обліків потребує, по-перше, наукової розробки такої системи, по-друге, організації спеціального апарату для її реалізації, по-третє, підготовки необхідної кількості фахівців відповідного профілю, які здатні забезпечити діяльність системи, по-четверте, оснащення органів внутрішніх справ, які здійснюють ведення обліків, необхідними технічними засобами, обладнанням та апаратурою.

Останнім часом виокремлюють дві взаємопов'язані тенденції розвитку криміналістичних обліків як у науковому, так і суто практичному напрямках:

– диференціація обліків, об'єднання виокремлення деяких з них в окрему галузь криміналістичної техніки;

– автоматизація процесу пошуку та надання інформації.

Сьогодні кримінальна реєстрація сформувалася як одна з найважливіших окремих криміналістичних теорій. Мало того, саме з кримінальної реєстрації почалося формування наукової криміналістики. Система матеріальних об'єктів (колекції, картотеки, бази даних, інші сховища інформації) і практична реєстраційна діяльність є суттю кримінальної реєстрації.

Кримінальна реєстрація — це система наукових положень і висновків, що дозволяє обґрунтовано і цілеспрямовано удосконалювати практичну діяльність щодо ведення різноманітних обліків; система облікових масивів, що представлена різними картотеками, колекціями та іншими сховищами облікових даних (у тому числі пристрої для введення і виведення інформації, обробки й обслуговування інформаційних фондів), інформаційно-пошуковими (довідковими) системами і комплексами, засобами телекомунікації. Також кримінальна реєстрація — це практична діяльність щодо збору, накопичення, обробки, систематизації інформації, своєчасного та повного інформаційного обслуговування користувачів.

Сьогодні в Україні поширена така диференціація обліків:

– оперативно-довідкові обліки (об'єкти, як правило, мають причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину, а також ззовні очевидні реєстраційні ознаки, що сприймаються візуально);

– криміналістичні обліки (обов'язково мають причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину, реєстраційні ознаки об'єктів виявляються шляхом дослідження з використанням криміналістичної техніки і спеціальних знань);

– довідково-допоміжні обліки (не мають причинно-наслідкового зв'язку з подією злочину, реєстраційні ознаки об'єкта виявляються неозброєним оком і за допомогою спеціальних досліджень).

Підвищення ефективності використання можливостей криміналістичних обліків пов'язане не тільки з удосконаленням наявних, але і зі створенням нових їх видів. Це можна застосувати до реєстраційних об'єктів, облік яких передбачається здійснювати за іншими ознаками, за допомогою інших носіїв інформації, та до об'єктів, які раніше не реєструвалися.

Розвиток криміналістичної науки і практики боротьби зі злочинністю дозволяє дійти висновку, що найближчим часом матимуть подальше впровадження обліки за ознаками запаху та особливостями голосу, на основі ідентифікації за сітківкою ока та за іншими біометричними характеристиками.

Підбиваючи підсумок, пропонуємо виокремити такі етапи розвитку кримінальної реєстрації:

1) донаукова форма реєстрації або докриміналістичний період;

2) криміналістичний період реєстрації (поява інформації про злочинця як облікова ознака). Цей період характеризується створенням колекцій реєстраційних фотознімків, антропометричної реєстрації, запровадженням дактилоскопічної системи реєстрації, розробкою та запровадженням опису зовнішності за правилами методу «словесного портрету», веденням допоміжних колекцій (наприклад, колекції вогнепальної зброї);

3) період накопичення теоретичних знань і створення основної та допоміжної системи реєстрації;

4) період інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів.

Отже, реєстрація злочинів з простого способу фіксації вчинення конкретною особою окремого злочину перетворилася в могутній засіб боротьби зі злочинністю.

Список використаної літератури

1. Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений. Перевод со второго немецкого издания / Р. Гейндль ; под ред. А.И. Крюкова ; пер. В.В. Шпеер. — М. : Гостехиздат, 1927. — 332 с.

2. Крылов И.Ф. В мире криминалистики / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. — 279 с.

3. Рассейкин Д.П. Очерки истории уголовной регистрации / Д.П. Рассейкин. — Саратов : изд-во Сарат. ун-та, 1976. — 59 с.

4. Девиков Е.И. Криминалистическая регистрация : учеб. пособ. / Девиков Е.И., Зуев Е.И., Ищенко Е.П. — М. : Акад. МВД СССР, 1987. — 76 с.

5. Торвальд Ю. Век криминалистики / Ю. Торвальд. — М. : Прогресс, 1984. — 326 с.

УДК 343.98 [351.74:378.6]:94 (47)

І.М. Королишин, старший викладач
кафедри кримінального процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ СЛУЖБИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ КОЛИШНЬОГО СРСР ТА УКРАЇНИ

Разом з історією виникнення, становлення та розвитку експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ колишнього СРСР та України розглянуто питання добору та підготовки кадрів для цієї служби, наведено перелік навчальних закладів з їх підготовки.

Ключові слова: реєстратор, дактилоскоп, науково-технічний працівник, курсова підготовка (підготовка на курсах), експерт-криміналіст.

Наряду с историей возникновения, становления и развития экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел бывшего СССР и Украины рассмотрены вопросы подбора и подготовки кадров для этой службы, представлены учебные заведения по их подготовке.

Together with the history of emerging establishing and the development of expert criminalistic subdivisions of Organs of Internal Affairs of the former USSR and Ukraine the question about staffs welfare and training for this Service and educational institutions for their training is regarded.

В одній зі своїх фундаментальних праць відомий радянський вчений-криміналіст Р.С. Белкін зазначав, що історія радянської криміналістики є небагатою. Перший короткий нарис з історії криміналістики (два аркуші) з'явився у підручнику лише в 1938 році. Більш широко питання історії криміналістики висвітлювалося у підручниках з криміналістики для вищих навчальних закладів (далі — виш) МВС СРСР, де йому присвячували окремі параграфи та розділи. Але у більшості цих підручників розглядали не історію науки, а історію експертних установ та криміналістичних підрозділів ОВС загалом.

Значний внесок у дослідження цього питання зробили такі науковці-криміналісти, як Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Дулов, А.М. Зінін, І.Ф. Крилов, В.К. Лисиченко, А.І. Миронов, П.Т. Скорченко, Н.В. Терзієв, С.І. Тихенко та інші. І якщо, за словами Р.С. Белкіна, праці вчених в основному присвячувалися історії криміналістичних підрозділів, то питання підготовки експертних кадрів, характеристики навчальних закладів з їх підготовки практично не знайшли широкого висвітлення у навчальній

та науковій літературі. Водночас це питання цікавить не тільки вчених-криміналістів, а й істориків.

Як свідчать історичні джерела, спеціальної мережі навчальних закладів з підготовки науково-технічних працівників та інших спеціалістів для поліцейської служби у Російській імперії, за винятком урядницьких шкіл, не існувало [1]. Рівень підготовки у цих школах був доволі низький, про що, зокрема, зазначав основоположник криміналістичних підрозділів в Україні Г.М. Рудий, який із цього приводу писав: «Багаторічний досвід показав, що випускники урядницької школи — поліцейські урядники — зовсім не підготовлені до практичної діяльності...» [2]. Проте питання про заснування державних шкіл для нижчих чинів розшукових відділень і курсів кримінального розшуку (співробітники антропологічних та фотографічних кабінетів перебували на той час у штаті розшукових підрозділів) обговорювалося лише у 1913 році під час проведення Першої особливої міжвідомчої наради з удосконалення розшукової справи в Російській імперії. Однією з базових навчальних програм повинна була стати програма Лозанського інституту наукової поліції, яку запропонував професор Р.А. Рейсс [3].

Історично склалось так, що процес реорганізації поліції в міліцію був безпосередньо пов'язаний з подіями Лютневої буржуазно-демократичної революції, яка і призвела до ліквідації царської поліції та її кадрового потенціалу.

Кадрове забезпечення органів міліції та їх підготовка були одними з основних завдань керівництва молодшої радянської держави з моменту її створення. У цей час в Україні становлення міліцейської службової діяльності як правоохоронного органу держави через історичні події та традиції набуло дещо іншого формату. Задля збереження внутрішнього порядку і державного ладу Гетьманат змушений був створювати Державну варту, підготовка кадрів для якої покладалася на новостворену мережу спеціальних курсів і шкіл, де навчалися молодші та старші співробітники Державної варти [4]. Це були навчальні заклади початкової спеціальної підготовки та з підвищення кваліфікації керівного складу Державної варти (деякі школи функціонували до кінця 1920 року).

На території, де була встановлена радянська влада, підготовка міліцейських кадрів дещо затрималася, зважаючи на те, що функції міліції виконували бойові дружини, загони робітничої міліції та Червона гвардія. Однак у 1918 році за ініціативою деяких прогресивних російських учених, зокрема П.П. Лазарева, В.Я. Курбатова та А.А. Поповицького, було створено Вищий інститут фотографії та фототехніки, в якому почали готувати перших експертів-криміналістів для молодшої Країни Рад [5]. Завідувачем кафедри судово-фотографічної експертизи цього інституту в 1918—1919 роках працював Володимир Львович Русенький — криміналіст, який першим за радянської влади отримав учене звання професора і наукову ступінь доктора наук, у майбутньому — перший начальник науково-технічного відділу Центrorозшуку НКВС РРФСР [6].

Оскільки після Жовтневої революції кабінети науково-судової експертизи було ліквідовано (призупинено їх діяльність), перед органами правопорядку постало питання створення чи відновлення діяльності науково-технічних підрозділів та їх комплектації підготовленими кадрами. Доповідь про необхідність організації у складі карного розшуку науково-технічної служби у січні 1919 року готував знаний на той час Петро Сергійович Семеновський, лікар за професією. Саме він став

основоположником таких важливих у радянській криміналістиці тем, як дактилоскопія та кримінальна реєстрація. На підставі цього документа колегія НКВС РРФСР прийняла рішення про створення при Центророзшуку кабінету судової експертизи Центророзшуку НКВС РРФСР.

Датою фактичного створення кабінету судової експертизи Центророзшуку НКВС РРФСР і створення експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ (далі — ОВС) СРСР вважається 1 березня 1919 року [7]. Саме ця подія відіграла важливу роль для розвитку експертно-криміналістичної служби та активного впровадження науково-технічних засобів і методів у діяльність слідчих та оперативно-розшукових підрозділів міліції. Велика заслуга у цьому процесі належить таким вченим, як С. Потапов, В. Русенький, П. Семеновський, І. Якимов та іншим. Організатором кабінету судової експертизи Центророзшуку НКВС РРФСР, першим його керівником та експертом був П. Семеновський. Враховуючи те, що спеціалістів для науково-технічної служби міліції на той час не готував жоден навчальний заклад, їх підготовка проводилася на рівні губернських управлінь. 10 жовтня 1923 року розпочали роботу тритижневі курси з підготовки реєстраторів-дактилоскопів на базі губернського управління розшуку у місті Донецьку. Після закінчення курсів його випускники були зобов'язані прослужити в розшукових підрозділах не менше року [8, с. 89]. Одним із засновників науково-технічної служби міліції був М.Д. Вороновський. Його здобутком (крім викладацької діяльності та підготовки навчальних посібників) є підготовка кадрів для цієї служби у Криму та Кабардино-Балкарії — особисто ним було підготовлено понад 60 міліцейських фотографів і дактилоскопів [8, с. 11].

Особлива заслуга в організації мережі криміналістичних підрозділів та підготовці експертних кадрів (друга половина 20-х років XIX ст.) належить тодішньому начальникові науково-технічного відділу С.М. Потапову (що змінив на цій посаді В.Л. Русецького), який розробив теорію криміналістичної ідентифікації та впорядкував систему криміналістичних обліків.

1925—1926 роки стали періодом швидкого розвитку криміналістичних підрозділів, які на той час називалися по-різному: науково-технічні підрозділи, частини, відділення, бюро наукової техніки, кабінети експертиз. Зростання їх чисельності спричинило виникнення двох проблем: нестачу спеціального обладнання і підготовку кадрів.

Як свідчить аналіз архівних документів, планова підготовка експертних кадрів розпочалася тільки наприкінці 20-х років XIX ст. на курсах, організованих при науково-технічному відділі Центрального адміністративного управління НКВС РРФСР. Водночас було вжито заходів щодо навчання працівників науково-технічних підрозділів, які обіймали посади реєстраторів, дактилоскопів, фотографів.

Двічі побувавши у відрядженнях за кордоном у ці роки, С.М. Потапов ознайомився з досвідом роботи поліцейських підрозділів та криміналістичних інститутів. Завдяки С.М. Потапову та його підлеглим відповідно до постанови РНК РРФСР від 28.06.27 р. у січні 1928 року у м. Москва розпочали роботу шестимісячні курси з підготовки 26 майбутніх експертів. С.М. Потапов не тільки керував цими курсами, а й проводив окремі заняття, залучав до читання лекцій провідних учених. Враховуючи, що у навчальних та наукових закладах тодішнього СРСР спеціалістів

такого профілю ще не готували, основною формою підготовки фахівців у той час була курсова форма навчання.

Другий потік розпочав свою роботу у лютому 1929 року, а третій — у 1930 році. На курси зараховували осіб, які мали середню освіту і стаж роботи у карному розшуку не менше одного року. Крім основ криміналістичної техніки та науково-судової експертизи (312 год), курсанти вивчали кримінальне право і кримінальний процес (96 год), кримінальну тактику (72 год), організацію та діловодство кримінального розшуку (24 год), судову медицину (96 год), судову хімію і мікроскопію (168 год), кримінальну і судову психологію (по 48 год) [9]. Отже, на зазначених курсах було підготовлено основу експертних кадрів для міліції, які пізніше очолили експертні підрозділи у Петрограді, Самарі, Саратові, Нижньому Новгороді та Ростові.

Становлення криміналістичних підрозділів, яке закінчилося у 1936 році створенням розгалуженої мережі науково-технічних відділень (груп) на периферії, поєднувалося з активним розвитком науково-дослідницької діяльності. На системну основу було переведено процес підготовки науково-технічних працівників. У 1937 році у Центральній вищій школі НКВС СРСР було створено відділення з підготовки експертів чисельністю 25 осіб з дворічним терміном навчання [10, с. 9]. З 1938 року у Ленінграді проводилася підготовка на курсах старших інспекторів-криміналістів [8, с. 329]. У 1940 році Центральна московська школа робітничо-селянської міліції щодо підготовки старшого командного і політичного складу та працівників науково-технічних відділів з дворічним терміном навчання приймала на денне і заочне відділення відповідно 400 і 1500 слухачів на базі 7 класів середньої школи [11].

Водночас основною формою підготовки експертів у довоєнний час залишалася курсова підготовка. Однак система шкіл та курсів того часу була недосконалою, професійний рівень випускників був недостатньо високим, оскільки часто на навчання потрапляли особи з різним рівнем підготовки та віком, що суттєво ускладнювало навчальний процес.

У 1940 році науково-технічну службу було виведено з підпорядкування карного розшуку і передано до штатів спецвідділів головних та місцевих управлінь міліції. На цей період у системі НКВС СРСР функціонувало вже 30 науково-технічних відділів і груп, у яких працювало від двох до п'яти експертів.

З 88 експертів, які працювали у службі, тільки 7 мали вищу освіту [8, с. 4]. Майже третина з них працювала в Україні. Одним з перших експертів-криміналістів на теренах Західної України, зокрема на Львівщині, був випускник відділення експертів-криміналістів Центральної вищої школи міліції, який у майбутньому став незмінним керівником криміналістичної служби в області (до 1967 року) — Григоренко Василь Іванович [10, с. 9].

Наприкінці 1945 року було створено Науково-дослідний інститут криміналістики Головного управління міліції НКВС, який очолив систему відомчих експертних підрозділів (у 1956 році його було реорганізовано у Науково-дослідний інститут міліції, а згодом — у Всесоюзний науково-дослідний інститут МВС СРСР).

Курсова форма підготовки експертних кадрів для органів міліції збереглася і в повоєнний період. Підготовка кадрів проводилася на дворічних курсах на базі Вищої школи міліції МВС СРСР (м. Черкізово Московської області), на курсах

експертів-криміналістів при школі слідчих працівників Міністерства державної безпеки СРСР та на експертному відділенні Вищої офіцерської школи МВС СРСР у Москві. У 1947 році також були організовані піврічні початкові курси у м. Києві, на яких експертів навчали дактилоскопії, дослідженню почерку та слідів знарядь злочину. Цілеспрямована підготовка експертів-криміналістів для потреб різних правоохоронних органів розпочалася на базі вищої юридичної освіти у Вищій школі МВС СРСР з 1958 року.

Тривалий час навчальні заклади МВС СРСР, які готували експертів-криміналістів у 50—60-х роках XIX ст. (Московська спеціальна середня школа міліції та Вища школа МВС СРСР), не могли задовольнити потреби підрозділів у спеціалістах такого профілю. У зв'язку з цим на базі криміналістичних підрозділів і в НДІ криміналістики (у подальшому НДІ міліції ГУМ МВС СРСР) було організовано підготовку співробітників (без відриву від основної роботи), які були зараховані на посади експертів. Саме для цього у 1959 році НДІМ було розроблено єдину програму з криміналістики для підготовки експертів-криміналістів та Положення про стажування співробітників НТВ-НТГ у НДІМ з метою підвищення кваліфікації.

У 60-х роках XIX ст. навчальні плани Московської вищої школи міліції, де проходила підготовка експертних кадрів, були сформовані відповідно до навчальних планів юридичних вишів, а дипломи школи стали автентичними дипломам юридичних вишів. Водночас підготовка експертів-криміналістів проходила на курсах при Київській вищій школі охорони громадського порядку СРСР, а перепідготовка упродовж одного року здійснювалася на базі ВШМ МВС СРСР.

У 1965—1969 роках замість науково-технічних груп у міліцейських підрозділах були створені науково-технічні відділення та відділи. Серед 20 територіальних криміналістичних підрозділів ОВС СРСР, які здійснювали підготовку експертів (початок 70-х років), вісім функціонувало в Україні: у Ворошиловградській, Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Кримській, Львівській, Одеській та Харківській областях. Науково-технічний відділ оперативно-технічного управління МВС УРСР став базовим з підготовки фахівців з хімічних, фізичних і біологічних експертиз. Експертні кадри для дослідження харчових продуктів у криміналістичних підрозділах готували тільки дві лабораторії Радянського Союзу, одна з яких функціонувала в УВС Харківського облвиконкому.

Гострота проблеми комплектування криміналістичних підрозділів ОВС дещо знизилася після створення у 1973 році на базі Вищої слідчої школи МВС СРСР (сьогодні Волгоградська академія МВС РФ) факультету з підготовки експертів-криміналістів, навчання на якому тривало 4 роки. Цей факультет з моменту створення і до розпаду СРСР був базовим з підготовки таких фахівців не тільки для МВС тодішнього СРСР, але й багатьох країн світу. Починаючи з 1977 року, факультет випускав щорічно близько сотні спеціалістів з кваліфікацією «юрист, експерт-криміналіст» для ОВС СРСР. Майже кожний п'ятий випускник був вихідцем з України. На факультеті були відкриті короткотермінові курси для слухачів, зарахованих на посади експертів, після закінчення яких вони отримували свідоцтво на право проведення окремих видів криміналістичних експертиз. Про рівень підготовки слухачів на цьому факультеті свідчить той факт, що понад двадцять його випускників, які були направлені на навчання і згодом повернулися в Україну, починаючи із середини 80-х років і до сьогодні, очолювали й очолюють експертно-

криміналістичні управління, експертно-криміналістичні відділи, науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при УМВС України в областях. Серед них: С.Б. Афанасенко, В.В. Богданович, П.В. Бордюк, А.М. Бородай, Я.Р. Бочара, Л.Н. Бродський, В.С. Букшенко, М.В. Венгер, М.П. Гайдук, О.Д. Гоженко, В.І. Дуда, В.М. Задніпровський, О.С. Зубарев, О.В. Котовський, В.А. Кудрич, Є.Ю. Кушнірук, М.І. Максименко, В.О. Марчук, М.П. Молибога, О.Г. Муха, І.Р. Охріменко, А.І. Петриненко, В.С. Попадюк, Ю.Ю. Соскіда, В.В. Стояновський, М.М. Тимчишин, В.В. Хряпін [8, с. 10].

Окремі випускники факультету, пропрацювавши певний час у криміналістичних підрозділах ОВС України, продовжили службу на викладацькій роботі у навчальних закладах системи МВС України, передаючи таким чином свої знання і вміння з криміналістики підростаючому поколінню правоохоронців. Серед них: канд. юрид. наук В.М. Абрамова, канд. юрид. наук О.О. Кузнецов, канд. юрид. наук В.І. Пашко, канд. юрид. наук С.Ю. Петряев, канд. юрид. наук О.В. Юнацький, М.І. Бубела, В.В. Бурма, М.М. Двилюк, С.Б. Задеренко, В.В. Зубрійчук, В.В. Коваленко, І.М. Королишин, О.А. Кравченко, М.В. Омельчук, М.М. Тимчишин, канд. юрид. наук І.В. Гора (Академія Служби безпеки України) [12].

Заслужили поваги і шани у випускників цього факультету і його наставники-викладачі Є.І. Казаков-Турбовський, Г.О. Беляєва, А.І. Железняков, В.О. Зотчев, П.П. Іщенко, І.В. Кантор, Г.Ф. Коімшіді, М.І. Нестеров, Є.М. Светлаков, В.П. Сімаков, В.І. Фокін та багато інших.

До денонсування Союзного договору навчальні заклади СРСР щорічно готували для потреб України в середньому 400 спеціалістів-юристів вищої і 150 спеціалістів-юристів середньої кваліфікації [13].

Сьогодні на території Російської Федерації судових експертів для ОВС з терміном навчання 5 років готують профільні факультети Волгоградської академії МВС Росії, Московського та Санкт-Петербурзького університетів МВС Росії, Саратовського юридичного інституту та Східносибірського інституту МВС Росії у м. Іркутську.

Варто зазначити, що значний внесок у підготовку міліцейських кадрів зробили і навчальні заклади системи МВС України. Для криміналістичних підрозділів ОВС України підготовка експертів-криміналістів у спеціалізованих закладах почала здійснюватися вже на початку 90-х років. У липні 1991 року МВС України прийняло рішення про заснування на базі Донецької спеціальної середньої школи міліції курсів з підготовки таких фахівців. Перший випуск слухачів для ОВС України відбувся вже у 1994 році (тепер спеціалізований факультет Донецького юридичного інституту). З 1992 року підготовка фахівців такого профілю почала проводитися і на новоствореному факультеті експертів-криміналістів у структурі Української академії внутрішніх справ (тепер Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів НАВС). Здійснюється підготовка спеціалістів цього фаху і на базі криміналістичних підрозділів (без відриву від основної роботи) з наступним складанням іспитів для отримання допуску на право проведення конкретного виду експертизи як безпосередньо у самому підрозділі, так і на базі ДНДЕКЦ МВС України.

Чималий внесок у підготовку кадрів для криміналістичних підрозділів зробили й інші відомчі навчальні заклади. Наприклад, експертні підрозділи в областях у різний час очолювали (деякі й сьогодні очолюють) випускники та викладачі колишньої

Івано-Франківської спеціальної середньої школи міліції (у подальшому Прикарпатський юридичний інститут ЛьвДУВС): М.О. Гнідін, І.Ф. Криворучко, А.П. Мінаєв, І.О. Охримчук, В.Г. Фортуна, І.М. Храбатин [14]. Десятки випускників цього навчального закладу після відповідної перепідготовки поповнювали і поповнюють ряди співробітників криміналістичних підрозділів ОВС України. Серед них: І.В. Бондар, П.М. Гойсан, М.М. Зубрій, В.З. Іванюк, Д.М. Кисилиця, М.В. Клипич, Т.О. Ковальчук, Є.В. Корчмарюк, Г.М. Коцюбко, В.І. Лямпель, В.В. Панов, А.І. Пшеничний, М.В. Товстоног, Г.І. Турапін, В.Г. Чорнявський та інші [14, с. 4].

Стали керівниками криміналістичних підрозділів в областях і випускники Львівської спеціальної середньої школи міліції (тепер Львівський державний університет внутрішніх справ): Г.П. Зуділов, В.Й. Кудін, Л.І. Лавренчук, Ю.Ю. Свалявчик, В.О. Шабовський, а також начальник циклу цієї школи В.В. Лебедев [8, с. 10].

Сьогодні Експертна служба МВС України поповнюється випускниками не тільки навчальних закладів системи МВС, але й цивільних вишів (фахівці в галузі техніки, хімії, фізики, економіки, мистецтва). Керівництво служби постійно переймається проблемами удосконалення системи підготовки кадрів, посилює вимоги до фахового рівня співробітників, запроваджує практику атестації судових експертів у порядку підтвердження кваліфікації. Зростає і чисельність співробітників служби. Якщо у 1940 році в Україні працювало 28 експертів-криміналістів, на початку 70-х років — 264, то на початку 2010 року — 4,3 тис. тільки атестованих співробітників, серед яких 26 мають учений ступінь кандидата наук і доктора філософії, а ще 56 співробітників працюють над дисертаційними дослідженнями [8, с. 4—5, 8].

Процес підготовки експертних кадрів для ОВС упродовж минулого століття був різноплановим як у доборі кадрів, підході до самої підготовки, так і у формах їх підготовки. І все ж можна констатувати, що за цей час у спеціалізованих навчальних закладах та на різних курсах було підготовлено плеяду висококласних експертів-криміналістів для роботи в ОВС колишнього СРСР і України.

Список використаної літератури

1. *Самойленко Е.А.* Киевская городская полиция в середине XIX — начале XX вв. / Е.А. Самойленко. — К. : ЧПКФ «Ходак», 2000. — 185 с.
2. *Чисніков В.М.* Київська сиссна поліція: початок реорганізації. Нові матеріали про Г.М. Рудого / В.М. Чисніков // Іменем закону. — 2006. — № 3 (5493). — С. 26—27.
3. *Чисніков В.М.* Перша особлива міжвідомча нарада з удосконалення розшукової справи в Російській імперії (1913 р.): криміналістичний аспект / В.М. Чисніков // Криміналістичний вісник. — 2008. — № 2 (10). — С. 185—194.
4. *Михайленко П.П.* З історії підготовки міліцейських кадрів в Україні / П.П. Михайленко // Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ : матер. наук.-практ. конф. — К. : УАВС, 1993. — С. 64—70.
5. *Гора І.В.* Криміналістика. Криміналістична техніка / І.В. Гора, В.А. Колесник. — К. : Алерта, 2005. — Ч. 1. — 316 с.
6. *Основоположники советской криминалистики* // Советская милиция. — 1989. — № 2. — С. 41—42.
7. *Некрасов В.* Оплачено дорогой ценой / В. Некрасов // Советская милиция. — 1989. — № 8. — С. 50—53.
8. *Печніков В.С.* Є така служба... / В.С. Печніков ; за ред. І.П. Красюка. — К. : Еліт Прінт, 2010. — Т. 2. — 576 с.

9. Гинзбург А.Я. К вопросам истории советской криминалистики / А.Я. Гинзбург // Сборник научных работ Казахского НИИСЭ. — 1971. — № 2.

10. Красюк І.П. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України / І.П. Красюк, В.С. Печніков // Криміналістичний вісник. — 2010. — № 1 (13). — С. 6—17.

11. Андрухів І.О. Підготовка кадрів органів міліції в 1939—1941 рр. / І.О. Андрухів // Історія міліції України: минуле і сучасне : збір. наук. праць за матер. 2 всеукр. наук.-практ. конф. — Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. — Спец. вип. — С. 14—24.

12. Освіта та наука МВС України: шлях у 10 років ; відп. за вип. Кириченко І.Г., Науменко В.В., Кульчицький В.М. — Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, 2001. — 280 с.

13. Барташевич В.Г. Система та стан підготовки кадрів органів внутрішніх справ України, завдання щодо їх удосконалення / В.Г. Барташевич // Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ : матер. наук.-практ. конф. — К. : УАВС, 1993. — С. 17—29.

14. Королишин І.М. Криміналістика і криміналісти у Прикарпатському юридичному інституті ЛьвДУВС : історія і сучасність / І.М. Королишин. — Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. — 82 с.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, відзначатися високим науковим та навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів, зокрема: **ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», наказу ВАК України від 26.01.2008 р. № 63*.

2. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

3. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) та на електронному носії в форматі doc (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings). Кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі; ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

3.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселів / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перифотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

3.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 4.1.

3.3. Діаграми та графіки повинні бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

3.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

3.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований в MS Word, або за допомогою інших програм.

3.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

3.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

4. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських та російських слів — кутові («...»).

* Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримуватися набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9–13). — Прим. ред.

5. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад « [1] ». Номер посилання повинен відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне й те саме джерело кілька разів обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад « [7, с. 235] ».

6. При бібліографічному описі джерел у списку використаної літератури обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок.

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 сторінок тексту формату А4 (1700–1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті українською, російською та англійською мовами (близько 50 слів) та 4–5 ключових слів; прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и) та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

9. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

10. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

11. Внесені редактором зміни та скорочення тексту, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо редакція здійснює без попереднього узгодження з автором(-ами).

12. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

13. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (16), 2011

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 02.09.2011 серія КВ №18252 – 7052 ПР

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ТОВ «Еліт Прінт»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру від 14.04.2010 серія ДК №3761

Редактор *А.В. Маслянюк*
Коректор *І.О. Пашкевич*
Комп'ютерна верстка *С.М. Гавриляк*

Підп. до друку 02.11.2011 р. Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура *Pragmatica*. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 14, 19 Обл.-вид. арк. 12, 17
Тираж 400 пр. Зам. № 44

Віддруковано на ТОВ «Еліт Прінт»
04073, м. Київ, пр-т Московський, 6, корп. 1, тел./факс: 494-35-75
Свідоцтво про внесення до Держ. реєстру від 14.04.2010
серія ДК № 3761

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна
тел.: (044) 273-53-66, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua
<http://dndekc.mvs.gov.ua>